

QÜVVƏT ELMDƏDİR, ELMƏ DOĞRU!

AZİMUT

«HƏRBİ BİLİK» JURNALININ ELMİ-NƏZƏRİ BÜLLETENİ №1, 2016

HƏRBİ TƏHSİLİMİZ DAİM İNKİŞAF EDİR, TƏKMİLLƏŞİR VƏ YENİ UĞURLARA İMZA ATIR

QÜVVƏT ELMİDİR, ELMƏ DOĞRU!

AZİMUT

№1 (12) YANVAR-FEVRAL 2016-CI İL

« HƏRBİ BİLİK » JURNALININ HƏRBİ ELMİ-NƏZƏRİ BÜLLETENİ

≡ M Ü N D Ə R İ C A T ≡

BAŞ REDAKTOR

Polkovnik-leytenant

Zakir HÜSEYNOV

BAŞ REDAKTOR MÜAVİNİ,
MƏSUL İCRAÇI

Polkovnik-leytenant

İsmayıl ABDULLAYEV

REDAKSIYA KOLLEGIYASI

**H.PİRİYEV
Z.HÜSEYNOV
B.QULİYEV
R.İSMAYİLOV
F.QULAMOV
B.GÖZƏLOV
S.BABAYEV
C.AĞAYEV
M.ABİYEV**

Redaksiyaya daxil olmuş əlyazmalar, fotolar, illüstrasiyalar geri qaytarılmır. Müəllif hərbi elmi-nəzəri və tarixi faktlara görə məsuliyyət daşıyır. Bülletəndə verilmiş materiallar redaksiya kollegiyası tərəfindən müzakirə olunur.

DÖYÜŞ HAZIRLIĞI

- MÜASİR ƏMƏLİYYATLARDA RAKET VƏ ARTİLLERİYA QOŞUNLARININ DÜŞMƏNƏ ATƏSLƏ ZƏRƏRVURMA QAYDALARI
İ. BABAYEV 2
- ÜMUMQOŞUN DÖYÜŞÜNDƏ QURU QOŞUNLARI HİSSƏ VƏ BÖLMƏLƏRİNİN AVİASIYA İLƏ QARŞILIQLI FƏALİYYƏTİ
R. MƏMMƏDOV 13
- DÜŞMƏNƏ ATƏSLƏ ZƏRƏRVURMANIN YENİ ANLAYIŞLARINA UYGUN PLANLAŞDIRMANIN APARILMASI ZAMANI BRİQADANIN ARTİLLERİYA QƏRARGAHINDA HÜCUM DÖYÜŞLƏRİNDƏ APARILAN HESABATLAR
R. ƏLİYEV 18
- DAĞLIQ ƏRAZİDƏ ÜMUMQOŞUN DÖYÜŞÜNDƏ ARTİLLERİYA BÖLMƏLƏRİNİN DÖYÜŞ TƏTBİQİNİN ƏSASLARI
P. İBRAHİMOV 26

HƏRBİ NƏZƏRİYYƏ

- ZABİT HEYƏTİ İLƏ MÜHAZİRƏLƏRİN, SEMİNARLARIN VƏ HƏRBİ-ELMİ KONFRANSLARIN HAZIRLANMASI VƏ KEÇİRİLMƏSİ
V. İSBƏNDİYAROV 33

MADDİ-TEXNİKİ TƏMİNAT

- HÜCUM ZAMANI TEXNİKİ TƏMİNAT
R. ŞİRİNOV 39

TARİXİ SƏHİFƏLƏR

- AZƏRBAYCAN DÖYÜŞÇÜLƏRİ RUS VƏ ALMAN CƏBHƏLƏRİNDƏ
Ə. ŞƏRİFOV 53

HƏRBİ PUBLİSİSTİKA

- NƏSRİMİZDƏ QARABAĞ MÜHARİBƏSİ MÖVZUSU
V. MƏHƏRRƏMOV 59

HƏRBİ TEXNOLOGİYALAR

- “ASELSAN”IN TÜRKİYƏ MİLLİ MÜDAFİƏ SƏNAYESİNİN YARANMASINDA HƏLLEDİCİ ROLU
V. MUSTAFAYEV 77

MÜASİR ƏMƏLIYYATLARDA RAKET VƏ ARTİLLERİYA QOŞUNLARININ DÜŞMƏNƏ ATƏSLƏ ZƏRƏRVURMA QAYDALARI

Polkovnik-leytenant İmran BABAYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: atəslə zərərvurma, atəş zərbəsi, əməliyyat-taktiki norma, atəş hazırlığı, atəş dəstəyi, ümumi və bilavasitə atəslə zərərvurma, artilleriya qruplaşması, cavabdehlik zonası, kəşfiyyat və zərərvurma zonası, əməliyyat və taktiki dərinlik, döyüş potensialı, zərərvurma dərəcəsi.

Ключевые слова: огневое поражение, огневые удары, оперативно-тактические нормы, огневая подготовка, огневая поддержка, общая и непосредственное огневое поражение, артиллерийская группировка, зона ответственности, зона разведки и поражения, боевой потенциал, степень поражения.

Keywords: fire damage, fire strikes, operational and tactical rates, fire preparation, fire support, total and immediate fire damage, zone of responsibility, zone for the intelligence and fire damage, combat potential, the degree of damage.

Müasir müharibələrdə yüksək dəqiqlikli silahların geniş tətbiq edilməsi və nüvə silahlarının öz aktuallığını qoruyub saxlaması böyük dəyişikliklərə səbəb oldu. Bu şərtlər də öz növbəsində raket və artilleriya qoşunlarının qarşısında artilleriyanın silah, sursat və cihazlarının inkişaf etdirilməsi, təkmilləşdirilməsi istiqmətində qısa müddət ərzində atəslə hədəfə zərərvurma üzrə böyük tələblərə gətirib çıxardı.

Müasir müharibələrin təcrübəsi göstərir ki, döyüşlər zamanı düşməne atəslə zərərvurmanın 60-70 %-i raket və artilleriya qoşunlarının üzərinə düşür. Bu göstəricilər əsasında onu qeyd etmək olar ki, döyüşlərdə düşməne atəslə zərərvurmanın əsas vasitələri raket və artilleriya hissə və bölmələridir. Çünki (raket) artilleriya birləşmə, hissə və bölmələri düşməne hədəflərini müxtəlif növ atəşə tutma üsullarından istifadə edərək, qısa müddətdə hədəf üzərində güclü atəş sıxlığı yarıdaraq zərər vura bilir. Raket və artilleriya birləşmə, hissə və bölmələri adətən qrup halında və yaxud müstəqil şəkildə tapşırıq yerinə yetirir.

Artilleriya qoşunlarının birləşmə, hissə və bölmələrinin əsas vəzifələri sadalananlardır: düşmənin yaxın taktiki və uzaq əməliyyat dərinliyində olan obyekt və hədəflərinə atəslə zərər vurmaq, lazımi obyekt və hədəflərin tüstüyə bürünməsinə və "kor" edilməsinə təmin etmək; düşməne ehtiyatlarının hərəkət və manevrini məhdudlaşdırmaq məqsədilə ərazi və obyektlərin məsafədən minalanmasını təmin etmək; gecə və qaranlıq şəraitdə döyüş fəaliyyətlərinin işıq təminatını yerinə yetirmək; düşməne ərazisinə təşviqat materiallarının atılmasını təmin etmək; düşmənin komanda və idarəetmə məntəqələrinin yerləşdiyi rayonlara radiomaneə mərmilərinin atılması və ərazidə yanğın ocaqları mənbələrinin yaradılmasıdır.

Əməliyyatlarda (döyüşlərdə) raket və artilleriya qoşunlarının qruplaşdırılması.

Əməliyyatların (döyüşlərin) aparılması üçün qoşunların qruplaşması və onun əməliyyat düzülüşü yaradılır. Qoşunların qruplaşması və onun əməliyyat düzülüşü qarşıda duran əməliyyat tapşırığının məqsədlərinə və yaranmış vəziyyətə uy-

ğün olmalıdır. Ordu qoşunlarının tərkibində, raket və artilleriya qoşunlarının qruplaşması da yaradılır. Raket və artilleriya qoşunlarının əməliyyatlar zamanı qruplaşması üçün raket və artilleriya qoşunları komandanının təklifinə əsasən Azərbaycan Respublikası Müdafiə naziri qərar verir.

Ordunun raket qoşunları qruplaşmasının tərkibinə ordunun raket birləşmələri və (əgər varsa) korpusların raket hissələri (bölmələri) daxildir. Ordu qoşun qruplaşmasının əməliyyat düzülüşü tərkibinə yalnız ordunun raket qruplaşması daxildir. Raket qoşunlarının qruplaşması düşmənin operativ dərinliklərində olan nüvə, REM və digər (radioelektron müharibə) mübarizə vasitələrinə, əsas qruplaşmasına, YDS və qoşun qruplaşması tərkibində olan vacib obyektlərə, adi və xüsusi təyinatlı başlıqlarla zərbələr endirmək üçün təyin olunub.

Ordunun (korpusun) artilleriya qruplaşması korpusların (briqadaların) artilleriya qruplaşmasından və tank əleyhinə ehtiyatlardan ibarətdir. Ordunun (korpusun) artilleriya qruplaşması düşmən qruplaşmasına, özünün kəşfiyyat və atəşlə zərər vurmadan cavabdehlik zolağı içərisində taktiki dərinliklərdə nüvə, YDS və atəşlərlə zərər vurmaq üçün nəzərdə tutulub. Artilleriya qruplaşması müvafiq qoşun qruplaşması (birləşmələrin) çərçivəsində atəş dəstəyini təmin etmək üçün yaradıla bilər. Korpusda artilleriya qruplaşması ordudan korpusun əmrinə verilmiş raket və artilleriya birləşmələrindən (hissələrindən, bölmələrindən) yaradılır və belə fərqlənir:

– **hücumda:** qoşun qruplaşması tərkibindən (birliyin, birləşmənin) – əsas zərbə qruplaşmasının atəş dəstəyi üçün;

– digər zərbə qruplaşmasının atəş dəstəyi üçün;

– ikinci eşelon qruplaşmasının (birliyin, birləşmənin) vuruşa yeridilməsinin atəş dəstəyi üçün;

– su maneələrinin qət edilməsi və düşmən əks-zərbələrinin dəf edilməsi üçün istifadə edilir.

– **müdafiədə:**

– düşmənin əsas zərbəsi istiqaməti üzərində müdafiə olunan qoşun qruplaşmasının (birliyin, birləşmənin) atəş dəstəyini təmin etmək üçün;

– digər zərbə istiqaməti üzərində müdafiə olunan qoşun qruplaşmasının (birliyin, birləşmə-

nin) atəş dəstəyini təmin etmək üçün;

– əks-zərbələrin endirilməsinin atəş dəstəyi üçün istifadə olunur.

Əməliyyatın başlanğıcında yaradılmış raket və artilleriya qruplaşmasının tərkibi əməliyyatların gedişatı zamanı dəyişdirilə (dəqiqləşdirilə) bilər. Orduda artilleriya qruplaşması tərkibində ordu artilleriya qrupu (OAQ), korpusda korpus artilleriya qrupu (KAQ), briqadada briqada artilleriya qrupu (BrAQ) yaradılır. Tabor səviyyəsində isə artilleriya silahlarının az olduğu hallarda, yarma sahəsində hücum edən taborun gücləndirilməsi məqsədilə taborun mınaatan qruplaşması yaradılması mümkündür. Bu məqsədlə ikinci eşelon taborlarının mınaatan batareyaları (tətbiq ediləcəkləri istiqamətlərdə) birinci eşelon taborlarının müvəqqəti əmrinə verilə bilər. Qruplaşmaya rəhbərlik ən böyük rütbəli və təcrübəli batareyaya komandirinə həvalə edilir. Raket və artilleriya qoşunlarının qruplaşdırılaraq (dağlıq ərazidə bölüşdürülərək) tapşırıq yerinə yetirməsi döyüşlər (əməliyyatlar) zamanı mərkəzləşdirilmiş idarəetməni təmin etmək üçündür. Bu qaydada tətbiqetmə döyüşün (əməliyyatın) istənilən mərhələsində Raket və artilleriya qoşunlarının idarə edilməsini mərkəzləşdirməyə və yaxud bölüşdürməyə imkan verir. Orduda (korpusda) düşmənin mühəndis texniki baxımdan təhkim edilmiş müdafiə mövqelərinin yarılması nəzərdə tutulduqda dağıdıcı artilleriya qrupları da yaradıla bilər: ordu döyüş artilleriya qoşunları və korpus döyüş artilleriya qoşunları. Əgər düşmən qüvvələrinin vacib obyektləri böyük ərazilərdə səpələnmiş vəziyyətdə tərtiblənsə və eləcə də həmin ərazilərdə yanğın ocaqlarının yaradılmasına, düşmən qüvvələrinin fəaliyyətlərinin məsafədən minalamaqla məhdudlaşdırılmasına ehtiyac varsa, ordunun və yaxud korpusun reaktiv artilleriya qrupları (ORAQ və KRAQ) da yaradıla bilər.

Ordunun kəşfiyyat zərbə kompleksləri (KZK) onun əməliyyat düzülüşünün bir elementi olaraq yaradılır və zərbə vasitələri (əməliyyat, əməliyyat-taktiki raket buraxma qurğuları, bombardmançı təyyarələr), kəşfiyyat vasitələri (pilotsuz uçan aparat, artilleriyanın radiolokasiya stansiyaları) və idarəetmə orqanından təşkil olunur.

KZK düşmənin əməliyyat dərinliyində yerləş-

miş vacib obyektlərinin kəşf edilərək, ona zərbələr endirilməsi üçün təyin edilib. Bu hədəflər ola bilər:

- nüvə və YDS silahları;
- radioelektron müharibə və mübarizə vasitələri;
- qoşunları və silahları idarəetmə mərkəzləri;
- aerodromlarda yerləşmiş döyüş təyyarələri;
- raket buraxma qurğuları;
- daimi yaşayış məntəqələrində və ya cəmləşmə rayonlarında yerləşmiş əməliyyat ehtiyatları.

Kəşfiyyat atəş kompleksi artilleriya qruplarının döyüş düzülüşünün bir elementi olaraq yaradılır və tərkibi belədir – atəş vasitələri (özüyəriyə və ya reaktiv artilleriya bölməsi); kəşfiyyat vasitələri (pilotsuz uçan aparat, artilleriyanın radiolokasiya stansiyaları); idarəetmə orqanı.

Kəşfiyyat atəş kompleksi düşmənin taktiki dərinliyində yerləşmiş vacib obyekt və hədəflərinin kəşf edilərək atəş altına alınması üçün təyin edilib.

Bu hədəflər ola bilər:

- nüvə və YDS silahları;
- radioelektron müharibə və mübarizə vasitələri;
- artilleriya, reaktiv artilleriya və minaatan bölmələri;
- sıçrayış meydançalarında yerləşmiş döyüş helikopterləri;
- raket buraxma qurğuları;
- cəmləşmə rayonlarında yerləşmiş tank və zirehli bölmələri.

Artilleriyanın atəş mövqeləri rayonlarının qoşunlarımızın ön xəttindən ara məsafəsi – hücumda və müdafiədə:

- tabor minaatan batareyası 0,5-1 km-ə qədər;
- taborun əmrində olan artilleriya batareyası (divizionu) 2-4 km-ə qədər;
- briqada artilleriya divizionu 2-4 km-dən (briqada artilleriya qrupu) 4-6 km-ə qədər;
- korpus artilleriya briqadası (korpus artilleriya qrupu) 6-8 km-ə qədər;
- ordu artilleriya birləşmələri (ordunun artilleriya qrupları) 8-10 km-ə qədər;

Hər bir əsas atəş mövqeyinin 2-3 km yaxınlığında bir və ya bir neçə ehtiyat atəş mövqeləri hazır-

lanır. Divizionların atəş mövqeləri rayonlarının ölçüləri 1-2 km cəbhə və dərinlikdə olmalı, qonşu divizionla ara məsafəsi 1 km-dən artıq olmalıdır. Nüvə zərbələrindən qorunmaq məqsədilə, bir atəş mövqeyində bir neçə batareyanın məhv edilməsinin qarşısının alınması üçün batareyalar bir-birindən 500 m aralıda yerləşdirilməlidir.

Düşməne atəşlə zərərvermə – əməliyyatın (döyüşün) məqsədlərinə nail olunması çərçivəsində, zərərvermə üçün ayrılmış güc və vasitələrlə, düşmənin qoşunlarına və obyektlərinə təyin olunmuş qaydada, uzlaşmış atəş təsirinin göstərilməsindən ibarətdir. **Atəşlə zərərvermənin məqsədi** – düşmənin döyüş potensialının qarşıya qoyulmuş döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsini təmin edəcək səviyyəyədək zəiflədilməsidir.

Bura daxildir:

- raket və aviasiya zərbələri (kütləvi, qrup və tək);
- artilleriyanın atəş basqınları;
- tankların, piyadanın döyüş maşınları və zirehli transportyorların, tank əleyhinə vasitələrin, qumbaraatanların, odsaçanların və atıcı silahların atəşi;
- mina-partlayış maneələrinin (o cümlədən, aviasiya və reaktiv artilleriya ilə məsafədən qurulan maneələrin) və REM vasitələrinin tətbiqi.

Düşməne atəşlə zərərvermə qaydası düşmənin obyektlərinə və qruplaşmalarına, yerinə yetirilən taktiki tapşırıqlara müvafiq olaraq, ümumqoşun komandiri tərəfindən təyin edilən atəş təsirinin ardıcılığıdır.

Bu zaman aşağıdakı üsullar tətbiq oluna bilər:

- **eyni vaxtda atəş təsiri** – atəşlə zərərvermənin mövcud güc və vasitələri eyni vaxtda təyin olunmuş atəş tapşırıqlarını tam həcmdə yerinə yetirməyə imkan verir;
- **ardıcıl atəş təsiri** – atəşlə zərərvermənin mövcud güc və vasitələri yalnız ardıcıl olaraq təyin olunmuş atəş tapşırıqlarını tam həcmdə yerinə yetirməyə imkan verir.

Düşməne atəşlə zərərvermənin məqsədlərinə nail olmanı təmin etmək üçün onun iki əsas anlayışa bölünməsi daha məqsədəuyğun hesab olunur:

- düşməne ümumi atəşlə zərərvermə (qoşunla-

rın əməliyyat tapşırığı dərinliyi və istiqaməti boyunca);

– düşməyə bilavasitə atəşlə zərərvermə.

Belə bir struktur iki əsas tapşırıq qrupunun yerinə yetirilməsini təmin edir:

Birinci tapşırıq qrupuna daxildir: düşmənin döyüş potensialını müəyyən edən əsas atəş vasitələri, nüvə və YDS, artilleriya, idarəetmə, kəşfiyyat, REM, HHM vasitələri ikinci eşelon və ehtiyatları. Bundan da bəlli olur ki, bütöv əməliyyatın müvəffəqiyyətlə yekunlaşmasında bu vasitələrdən vaxtında və effektiv atəşlə zərər vurulması şərtidir. Ona görə bu tapşırığın icrası zamanı əməliyyatın üst komandanlıq tərəfindən icra olunması tələb olunur. Ümumilikdə isə bu proses düşməyə ümumi atəşlə zərərvermə (DÜAZ) hesab edilir.

İkinci tapşırıq qrupuna daxildir: birinci eşelonda müdafiə olunan və ya hücum keçən qoşunların atəşlə dəstəklənməsi və əsasən düşmənin qruplaşmasının bilavasitə təmasda olan canlı qüvvəsi və atəş vasitələrinə atəşlə zərər vurması. Bu tapşırıqların yerinə yetirilməsi dəstəklənən ümumqoşun birləşmələrinin fəaliyyətləri ilə çox ciddi razılaşdırılmalıdır. Ona görə də, bu tapşırıqların icra edilməsi idarəetmənin taktiki səviyyəsinə (yəni bilavasitə hücum edən və ya müdafiə olan birləşmə komandanlığı tərəfindən icra olunması tələb olunur) həvalə edilir. Ümumilikdə isə bu proses, düşməyə bilavasitə atəşlə zərərvermə (DBAZ) kimi qəbul edilir.

Ümumi atəşlə zərərvermə düşmənin qoşun qruplaşmalarının bütün əməliyyat düzülüşü dərinliyinə kütləvi və cəmləşdirilmiş atəş zərbələrinin endirilməsi və əməliyyatın gedişində arası kəsilmədən sistemətik atəş təsirinin həyata keçirilməsindən ibarət olub, bir qayda olaraq, ordu və daha yuxarı komandanlıqlar tərəfindən təşkil edilir.

Birliyin zolağında düşməyə ümumi atəşlə zərərvermə planlaşdırılmadıqda, birlik komandiri düşməyə ümumi atəşlə zərərverməni sistemətik atəş təsiri çərçivəsində tək atəş zərbələri (aviasiyanın 1-2 tək zərbəsi və artilleriyanın 1-2 atəş basqını) və kəşfiyyat-atəş fəaliyyətləri ilə (kəşfiyyat-atəş komplekslərindən istifadə etməklə)

həyata keçirə bilər.

Bilavasitə atəşlə zərərvermə taktiki tapşırıqların yerinə yetirilməsi çərçivəsində, ordu korpusu və briqada komandirinin tabeliyində olan atəşlə zərərvermə güc və vasitələrinin hücum istiqamətində və ya müdafiə zolağı (cavabdehlik zonası) qarşısında (düşmən müdafiəyə soxulduqda: həm də dərinliyində) düşmən qoşunları və obyektlərinə atəş təsirindən ibarətdir.

Bilavasitə atəşlə zərərvermə ordu korpusu və briqada komandirlərinin qərarlarına əsasən, ümumqoşun döyüşünün taktiki tapşırıqları çərçivəsində, atəşlə zərərvermənin dövrləri üzrə təşkil edilir və keçirilir:

müdafiədə – hücumun dəf edilməsinin atəş hazırlığı və müdafiə olunan qoşunların atəş dəstəyi;

hücumda – hücumun atəş hazırlığı və hücum edən qoşunların atəş dəstəyi.

Müdafiə zamanı əks-həmlə keçirilərkən atəşlə zərərvermə əks-həmlənin atəş hazırlığı və əks-həmlənin atəş dəstəyi, hücumun gedişində düşmənin əks-həmləsi (əks-zərbəsi) dəf edilərkən əks-həmlənin (əks-zərbənin) dəf edilməsinin atəş hazırlığı və əks-həmləni (əks-zərbəni) dəf edən qoşunların atəş dəstəyi şəklində aparılır.

Bilavasitə atəşlə zərərvermə gedişində, düşməyə atəşlə zərərvermə dövrlər üzrə keçirilərkən, düşmənin yeni aşkar edilmiş vacib obyektləri ümumi atəşlə zərərverməyə cəlb edilən artilleriyanın atəşi ilə sistemətik atəş təsiri çərçivəsində məhv edilir.

DÜŞMƏNƏ ATƏŞLƏ ZƏRƏRVURMA ÜZRƏ DÖYÜŞ İMKANLARI

Döyüşlərdə atəş, ümumqoşun birləşmələrinin (bölmələrinin) manevr, aviasiyanın zərbələri, raket və artilleriya qoşunlarının atəş və zərbələri ilə aparılır. Onunla ən sıx bağlı olan anlayış isə düşməyə atəşlə zərərvermədir.

Atəşlə zərərvermə mövcud bütün atəş vasitələrinin atəş və zərbələri ilə düşmənin canlı qüvvəsi və döyüş texnikasına zərər vuraraq tam məhv etmək və yaxud müvəqqəti sıradan çıxartmaq mənasını ifadə edir. Beləliklə, düşmənin döyüş düzülüşü dərinliyi boyunca güclü atəşlə zərərvermənin təşkili və keçirilməsi taktiki tapşırığının məqsədinə nail olmanın əsasını təşkil edir. Dö-

yüzdə atəşlə zərərurma gedişatı və nəticəni müəyyən edən ən başlıca amildir. Ancaq bu nəticələrin müsbət olmasını təmin etmək üçün düşmənin atəş açmaqda qabaqlana (heç olmasa ondan çox gec atəş açılmaya) və bununla da, onun əsas quruluşması tərkibində olan döyüş potensialını müəyyən edən vasitələrə zərər vuraraq onun qısa müddətdə darmadağın edilməsi təmin edilə bilər. Bu tapşırıqların daha effektiv yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün ümumqoşun komandirləri və qoşun növü xidmət rəisləri dəqiq bilməlidir:

– mövcud bütün atəşlə zərərurma vasitələrinin döyüş imkanlarını və xüsusiyyətlərini;

– atəşlə zərərurma vasitələrinə dəqiq və düzgün tapşırıq verməyi;

– atəşlə zərərurma vasitələrinin atəş və manevrlərini döyüş şəraitində bacarıqla idarə etməyi.

Son onillikdə silahlı toqquşmaların nəzəriyyə-sində və praktikasında baş verən ümumi dəyişikliklər əməliyyatlarda (döyüşlərdə) düşmənin atəşlə zərərurmanın planlaşdırılması metodikasına yenidən baxılması (yenidən hazırlanması) zərurəti yaradır. Bu aşağıdakı obyektiv səbəblərdən əmələ gəlmişdir:

– əməliyyat məharətinin, taktikanın inkişaf tendensiyalarının əsasları;

– müasir ümumqoşun əməliyyatlarının (döyüş) hazırlanması və aparılmasında əsas problemlərin təcrübə sübutlarının həlli yolunda cəhdlərin reallaşdırılması;

– müasir və perspektiv əməliyyatlarda atəşlə zərərurma nəzəriyyəsinin dayanmadan inkişafı;

– 90-cı illərdə mövcud olmuş düşmənin atəşlə zərərurma konsepsiyasının (qaydalarının) əsas rəhbəredici sənədlərinin hissəvi reallaşdırılması.

Buna görə də verilmiş döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi çərçivəsində düşmənin atəşlə zərərurmanın planlaşdırılması üçün əvvəlki “Əməliyyat-taktiki hesablamaların aparılması üzrə tövsiyə”lərin normativ bazasının dəqiqləşdirilməsi, əlavələrin edilməsi, bir sözlə, yenidən işlənilməsi lazımdır.

Əməliyyatlarda (döyüş) düşmənin atəşlə zərərurmanın planlaşdırılması metodikasının dəqiqləşdirilməsinin vacibliyi atəşlə zərərurma dövr-

lərinin dəyişdirilməsinə səbəb olmuşdur.

ABŞ hərbi mütəxəssislərinin fikrincə, NATO dövlətlərinin təlimlərinin nəticələri göstərir ki, düşmənin atəşlə zərərurma tapşırıqlarının ümumi həcmindən raket və artilleriya qoşunlarına 60-70%, aviasiyaya 20-25%, digər atəşlə zərərurma vasitələrinə isə 5-20% “pay” düşür. Buna görə də, düşmənin əsas obyektlərinə orta zərərurma dərəcəsi, adətən 40% ola bilər.

Raket və artilleriya qoşunlarının geniş tətbiqinə daha çox üstünlük verilməsi onunla izah olunur ki, digər atəşlə zərərurma vasitələrinin tətbiqindən fərqli olaraq, raket və artilleriya zərbələri ilə düşmənin zərər vurmaq üçün əlavə tədbirlərin (hava hücumu vasitələrinə qarşı mübarizə kimi müxtəlif hava şəraiti məhdudluğu) həyata keçirilməsi tələb olunmur, eyni zamanda fasiləsizlik (bütün əməliyyatın gedişi zamanı atəş dəstəyinin davamlı təmin edilməsi) təmin edilir. Bununla yanaşı, xüsusilə dağlıq ərazidə əməliyyatlar zamanı raket və artilleriya zərbələrindən geniş istifadə etmə məcburiyyəti ona görə yaranır ki, düzənlik ərazidən fərqli olaraq dağlıq ərazidə qüvvə və vasitələrin nisbəti 1:8:10 tələb olunur, aviasiya vasitələrinin geniş tətbiq edilməsi imkanı məhdudlaşır, bu halda yaranmış qüvvə çatışmazlığı və atəş dəstəyi raket və artilleriya qoşunlarının atəş və zərbələri ilə əvəz edilir. Yuxarıda qeyd etdiyim fikirlərin əsası, RF ordusunun Çeçenistanda, amerika ordusunun İraqda və son zamanlarda Əfqanıstanda aparılan müxtəlif miqyaslı əməliyyatların nəticələrinin analizi ilə sübut olunur.

Müasir zərərurma vasitələrinin meydana gəlməsi ilə düşmənin atəş təsirlərinin dərinliyi də kəskin artmışdır. Düşmənin dərinə atəşlə zərərurma ABŞ-ın “hava-yer əməliyyatı konsepsiyası” əsasında aparılır və zərərurma obyektləri dərinlik boyu aşağıdakı qaydada bölüşdürülür:

– yəüstü artilleriya üçün, 1 km-dən 30-40 km-dək;

– taktiki raket kompleksləri üçün, 10-15 km-dən 50-150 km-dək;

– əməliyyat raket kompleksləri üçün, 50-70 km-dən 400-1000 km-dək;

– ordu aviasiyası üçün, 100 km-dək;

– taktiki aviasiya üçün, 300 km-dək.

Rusiya Federasiyasının ümumqoşun qərargahlarında bilavasitə tabelikdə olan qüvvə və vasitələrlə döyüş fəaliyyətlərinin gedişində düşməne atəşlə zərərvurma üzrə tapşırıqların məqsədi, ərazi, vaxt, mərmə sərfi və obyektərə atəşlə zərərvurma metodlarının dəqiq planlaşdırılması məsələlərinə baxılır.

Hal-hazırda işlənməkdə olan yeni atəşlə zərərvurma metodikası, hər şeydən əvvəl kəşfiyyat və düşməne atəşlə zərərvurma üzrə müxtəlif qoşun səviyyələrinin zona-obyekt cavabdehliyi prinsipinin reallaşdırılmasını təmin etməlidir. Buna görə də, cavabdehlik zonası qoşunların döyüş tapşırıqlarının müvafiq olaraq yalnız vahid fəzadə, ümumqoşun komandirinə tabeliyindəki atəşlə zərərvurma vasitələrini uğurla idarə etməyə və tabeliyindəki qoşunların zərərvurma nəticələrindən yararlanmanı müəyyən etməyə imkan yaradır. Bu zaman birləşmənin (hissə və bölmə) fəaliyyət zolağı cəbhə boyu məhdudlaşır, dərinlik boyu isə yaxın və sonrakı (uzaq) zonalara bölünür.

Sonrakı (uzaq) zona – bu, ümumqoşun birləşməsinin kəşfiyyat və atəşlə zərərvurma zonasının bir hissəsi olub, komandirin bilavasitə tabeliyində olan ümumi atəşlə zərərvurma və kəşfiyyat qüvvə və vasitələri çərçivəsində planlaşdırılır və icra edilir.

Yaxın zona – bu, ümumqoşun birləşməsinin cavabdehlik zonasının qalan hissəsi olub, əməliyyat tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi çərçivəsində, tabelikdə olan qurumların (instansiyaların) cavabdehlik zonasında bilavasitə atəşlə zərərvurma keçirməklə, qüvvələrin artırılması hesab edilir. Bu zonada yuxarı komandanlıq tabeliyində olan qüvvə və vasitələrlə düşmənin daha vacib obyektlərinə və ya tabeliyində olanların sifarişi ilə digər obyektlərə zərər vura bilər. Belə obyektlər ilk növbədə, yaxın zonada birləşməyə müvafiq (ona bərabər) düşmə qruplaşmasının idarəetmə orqanları və basqın qüvvələri tərkibindən seçilən ümumi atəşlə zərərvurma obyektləri hesab olunur.

Əvvəlki metodikada zərərvurma vasitələri və döyüş sursatı tələbatının əməliyyat-taktiki normaları müdafiədə (hücumda) atəşlə zərərvurma-

nın üç tip tapşırıqları (dövr) üçün hesablanır və aparılırdısa, yeni təlimnamələrdə (nizamnamələrdə) bu dövrlərin sayı ikidir.

Rusiya Federasiyasının hərbi mütəxəssislərinin fikrincə, raket və artilleriya qoşunlarının atəş vasitələrinin tələbatı və qoşunların atəş (artilleriya) dəstəyi metodu döyüş fəaliyyətlərinin birinci mövqeyinin (taburun müdafiə rayonu) saxlanması (ələ keçirilməsi) ilə əlaqəli olan ən gərgin dövr üçün müəyyən edilir. Buna görə də, düşməne atəşlə zərərvurmanın iki dövrdə təşkili üçün taktiki tapşırıqlara görə bölüşdürülən döyüş sursatının atəşlə müşayiət dövrünə ayrılması üçün əməliyyat-taktiki normaların dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac yoxdur.

Hal-hazırda Rusiya Federasiyasının Silahlı Qüvvələrində hərbi əməliyyatlarda (döyüşdə) raket və artilleriya qoşunları ilə düşməne atəşlə zərərvurmanın planlaşdırılması zamanı əməliyyat-taktiki (taktiki) hesablamalar metodikası “Armiya-90” konsepsiyasına əsaslanan dörd kitabdan ibarətdir (birinci üç kitab əməliyyat və əməliyyat-taktiki, dördüncü isə taktiki səviyyəyə aiddir). Burada atəşlə zərərvurmanın yeni strukturu təqdim edilmişdir:

– əməliyyatın (döyüşün) tələbinə uyğun qruplaşmanın (birliyin) bütün zolağında düşməne atəşlə zərərvurma – kütləvi atəş zərbəsi, ayrıca qrup və tək zərbələr;

– ayrıca əməliyyat tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi çərçivəsində istiqamətlər üzrə düşməne atəşlə zərərvurma – hücumda düşməne atəşlə zərərvurmanın dövrləri və müdafiədə düşməne atəşlə zərərvurmanın tapşırıqları.

Atəşlə zərərvurmanın vahid ümumqoşun metodikasının hazırlanması zərurəti göstərən şərtlərdən irəli gəlir:

Birincisi, rəhbərliyin müasir müharibələrin forma və xarakterinə dair düşüncələrini əks etdirən “Əməliyyatda düşməne atəşlə zərərvurmanın konsepsiyası”na yeni rəhbəredici sənədlərin əlavə edilməsi ilə.

İkincisi, müasir orduların birlik və birləşmələrinin ştat strukturundakı baş vermiş əhəmiyyətli dəyişikliklərin olması ilə (hal-hazırda istifadədə olan metodikanın bu arayış-normativ məlumatla-

rının, döyüş potensialları, ortalama əmsalları və döyüş sursatlarının sərfi normaları dəqiqləşdirilməsi üçün tələb edilir).

Üçüncüsü, strateji əməliyyatlarda zərərvurmanın planlaşdırma metodikasının olmaması. Mövcud olan raket və artilleriya qoşunlarının əməliyyatda (döyüşdə) düşməne atəslə zərərvurmanın planlaşdırılması zamanı əməliyyat-taktiki hesablama metodikaları əməliyyat, əməliyyat-taktiki və taktiki səviyyələrin idarəetmə orqanları üçün ümumqoşun əməliyyatlarında tətbiq olunmasına nəzərdə tutularaq tərtib edilməsi ilə.

Dördüncüsü, hava, desant əleyhinə və bütün növ desant əməliyyatları kimi strateji əməliyyatların tərkib hissəsi olan əməliyyatlarda düşməne atəslə zərərvurmanın metodikalarının mövcud

olmaması ilə.

Ümumi və bilavasitə atəslə zərərvurmanın planlaşdırılması zamanı düşmən qruplaşmalarının obyektlərinə effektiv təsirin artırılması məqsədilə atəslə zərərvurmanın müxtəlif üsulları tətbiq edilir.

Atəslə zərərvurmanın müxtəlif üsulları dedikdə, müxtəlif zərərvurma qüvvə və vasitələri ilə düşmən qruplaşmalarının döyüş potensialının əlverişli səviyyəyədək endirilməsi (obyektlərə əlverişli zərbələrin endirilməsi) məqsədilə obyektlərə atəş təsirlərinin seçilmiş variantı başa düşülür.

Düşmənin qoşun qruplaşmalarına zərər vurmaq üçün aşağıdakı atəslə zərərvurma üsullarının tətbiqi planlaşdırılır.

DÜŞMƏNİN QOŞUN QRUPLAŞMALARINA ZƏRƏR VURMAQ ÜÇÜN AŞAĞIDAKI ATƏSLƏ ZƏRƏRVURMA ÜSULLARININ TƏTBİQİ PLANLAŞDIRILIR

Üsulun adı	MƏQSƏDİ
Struktur üsul	Düşmənin qruplaşma sisteminin döyüş imkanlarını müəyyən edən yalnız ən vacib bir və ya bir neçə seçilmiş obyektlərinə atəslə zərərvurma üsulu hesab edilir.
Obyekt seçmə üsulu	Düşmən qruplaşmasının tərkibindəki müxtəlif sistemli obyektlərə zərər vurulması ilə onun döyüş imkanlarını tamamilə zəiflətməyə yönələn atəslə zərərvurma üsulu hesab edilir.
Maneə (baryer)-atəş üsulu	Raket və aviasiya zərbələri, artilleriya atəşi, ərazidə məsafədən minalama aparmaq üçün maneə-atəş hədlərinə hərəkət edən (manevr keçirən) düşmən qruplaşmasına zərər vurmaq və onların açılma hədlərinə təyin olunmuş vaxtda çatmasının qarşısını almaq məqsədilə keçirilən zərərvurma üsulu hesab edilir.

DÜŞMƏNİN QRUP HƏDƏFLƏRİNƏ ATƏSLƏ ZƏRƏRVURMA AŞAĞIDAKI ÜSULLARIN TƏTBİQİ İLƏ APARILIR

ÜSULUN ADI	MƏQSƏDİ
Sahə üsulu	Raket, aviasiya zərbələri, artilleriya atəşi və məsafədən minalama vasitələrinin tətbiqi ilə qrup hədəfin bütün sahəsinə və ya onun bir hissəsinə eyni zamanda və ya ardıcıl olaraq zərərvurma hesab edilir.
Seçmə üsulu	Raket, aviasiya zərbələri, artilleriya atəşi ilə qrup hədəfin tərkibindən seçilən ən vacib elementar obyektlərinə zərərvurma hesab edilir.
Atəslə bloklama üsulu	Düşmən qruplaşması və obyektlərinin manevrini bloklamaq (bağlamaq) və qruplaşmanın (obyektlərin) müxtəlif atəslə zərərvurma vasitələrinin kənardan təsiri ilə qüvvə və vasitələrin axınından izolyasiya etmək məqsədilə tətbiq edilən zərərvurma hesab edilir (Şəkil 1).

Silahlı münaqişələrdə raket və artilleriya qoşunlarının döyüş fəaliyyətlərinin aparılması təcrübəsi göstərir ki, müxtəlif atəş növlərindən istifadə etməklə digər atəşlə zərərvurma üsulları da tətbiq edilə bilər. Bu cür atəşlə zərərvurma üsullarına daxildir:

Üsulun adı	MƏQSƏDİ	ATƏŞ NÖVÜ
Atəş dəhlizinin yaradılması	Kolonların maneəsiz hərəkətini təmin etmək məqsədilə planlaşdırılır və tətbiq edilir. Bunun üçün hərəkət marşrutu artilleriya atəşinin maksimal uzaqlığından çox olmayan, marşı təmin edən sahələrə bölünür (Şəkil 2).	– toplanılmış atəş; – tək (ayrıca) hədəfə atəş; – durğun arakəsmə atəşi; – atəşlə “arayıb-darama”.
Atəş “çənbəri”	Düşmənin ehtimal fəaliyyət istiqamətlərində öz qoşunlarımızın ön xəttinin qarşısında, cinahlarda və arxa bölgələrdə (obyektin dairəvi qorunması üzrə) yerləşən baza rayonları, mövqelər və digər vacib obyektlərin qorunması məqsədilə artilleriyanın düzünə tuşlamaya ayrılan vasitələri ilə birgə örtülü atəş mövqeyindən toplanılmış (arakəsmə) və tək (ayrıca) atəş növlərinin birlikdə tətbiqi ilə aparılır.	
Atəşlə “darama”	Düşmən qoşunlarının ərazidə mümkün yerləşmə rayonlarından məcburi yerdəyişmə etdirmək, səpələmək və təşkilatlanmış şəkildə əks-fəaliyyətini pozmaq məqsədilə ardıcıl olaraq aparılan toplanılmış atəş sistemidir.	– toplanılmış atəş; – atəşin ardıcıl toplanılması.
Atəş “məngənəsi”	Müxtəlif atəş növlərinin birgə tətbiqi ilə düşmən qoşunlarının yerləşdiyi rayonlardan çıxmasına imkan verməmək məqsədilə aparılır.	

Rusiya Federasiyasının hərbi mütəxəssislərinin gəldiyi qənaətə görə, düşməne atəşlə zərərvurma üzrə imkanların hesablanması metodikasının yeni hesablama qaydasını növbəti ardıcılıqla ifadə etmək olar:

- döyüş (əməliyyat) tapşırığının alınması və aydınlaşdırılmasından sonra yuxarı komandanlığın planına əsasən birliyi maraqlandıran (birləşmənin) zərər vurulacaq eyni tipli hədəflərin miqdarını təsbit etmək;
- düşmən qruplaşması tərkibinin qiymətləndirilməsi nəticəsində zərər vurulması ehtimal olunan eyni tipli obyekt və hədəflərin miqdarını (onlardan kəşfiyyatla nə qədər təsbit edilmişdir və plan üzrə hansı miqdarda zərər vurma nəzərdə tutulub) müəyyən etmək;
- bütün obyekt və hədəflərlə zərərvurma üçün tələb olunan VSS (vahid silah sistemi) və VHM (Vahid hesabat mərmisi) miqdarını müəyyən etmək;
- öz qoşunlarımızın qiymətləndirilməsi zamanı zərərvurmada iştirak edən raket və artilleriya qo-

- şunlarının tərkibini, ştatda olan, əmrə verilən və dəstəyə ayrılan artilleriya bölmələrini, eləcə də digər xüsusi təyinatlı hissə və bölmələr tərkibində olan atəşlə zərərvurma vasitələrini müəyyən etmək. Mühəndis sursatları və aviasiya zərbələri ilə zərər vurulacaq obyekt və hədəflərin tipini, miqdarını, eləcə də onların real atəşlə zərərvurma vasitələrinin VSS ilə miqdarını müəyyən etmək, VHM-nə çevirmə əmsallarından istifadə edərək tələb olunan mərmii miqdarını müəyyən etmək;
- birliyin (birləşmənin) mövcud VSS və VHM ilə atəşlə zərərvurma imkanlarını düşməne tələb olunan zərərvurma səviyyəsi nəzərə alınaraq, müqayisə edərək, nəticə çıxarmaq;
- birliyin (birləşmənin) bütün hücum (müdafiə) zolağı boyunca tələb olunan səviyyədə mövcud VHS və VHM-lə düşməne atəşlə zərərvurma alınmışda, mövcud aviasiya zərbələri və artilleriyanın atəşlərini əsas zərbə (əsas qüvvələrin cəmləşdirilməsi) istiqamətinə cəlb etməklə zərərvurmaya tələb olunan səviyyəni əldə etmək;
- atəşlə zərərvurmanın tələb olunan səviyyəsini

əldə etmə mümkün olmadıqda, yeni tədbirlər planlaşdırılaraq, mütləq onun əldə edilməsini təmin etmək.

Düşmən qruplaşmasına atəşlə zərərvurmanın hesablanmış səviyyəsi atəşlə zərərvurmanın elə bir səviyyəsidir ki, onun əldə edilməsi zamanı düşmən qruplaşmasının döyüş potensialının 50% aşağı salınmasını, qruplaşmanın əsas obyektlərin zərərvurulma üçün qəbul olunmuş nisbi miqdarının 70%, onun qaytarılmaz itkilərinin isə 30% olmasını təşkil edir. Ümumqoşun birliyinin raket və artilleriya qərargahında aparılan əməliyyat hesabatları düşmən qruplaşmasına atəşlə zərərvurmanın hesablanmış səviyyəsinə əsaslanır.

Düşmən qruplaşmasına atəşlə zərərvurmanın tələb olunan səviyyəsi ümumqoşun birliyinin döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə düşmənin döyüş qabiliyyətinin (potensialının) birliyə lazım olan səviyyəyə qədər endirilməsidir ki, birlik qüvvə və vasitələri düşməyə nisbətən tələb olunan üstünlüyü əldə etmiş olsun. Düşmən qruplaşmasına atəşlə zərərvurmanın tələb olunan səviyyəsi müdafiədə əməliyyatın niyyətinin müəyyənləşdirilməsi zamanı düşmənin ehtimal olunan hücumu istiqamətlərinə görə, hücumda isə öz qoşunlarımızın hücumu istiqamətlərinə görə ümumi əməliyyat planlaşdırılması qrupu tərəfindən aşağıdakı düsturla hesablanır:

HÜCUMDA

$$M = 100 - \frac{N_{\text{başl}}}{N_{\text{to}}} \times DQ_q$$

MÜDAFİƏDƏ

$$M = 100 - \frac{N_{\text{to}}}{N_{\text{başl}}} \times DQ_q$$

Burada:

M – riyazi gözləmə;

N_{başl} – başlanğıcda olan nisbət;

N_{to} – tələb olunan nisbət;

DQ_q – mümkün itkiləri nəzərə aldıqdan sonra döyüş qabiliyyəti.

Düşmən qruplaşmasına atəşlə zərərvurmanın tə-

ləb olunan səviyyəsi, tərəflərin başlanğıc nisbətinə görə müəyyən edilir. Tərəflərin qüvvə və vasitələrinin nisbəti əməliyyatlarda veriləcək itkilərin miqdarı ilə müəyyən edilir və atəşlə zərərvurmanın tələb olunan səviyyəsi birlik komandanı tərəfindən təyin edilir.

Düşmən qruplaşmasına atəşlə zərərvurmanın gözlənilən (əldə olunan) səviyyəsi atəşlə zərərvurma vasitələrinin mövcud döyüş dəstlərini istifadə etməklə və kəşfiyyat məlumatları ilə uzlaşdırmaqla düşmən qruplaşmasının döyüş potensialı səviyyəsinin azaldılmasının təxmini hesablanmasıdır. Düşmən qruplaşmasına atəşlə zərərvurmanın gözlənilən (əldə olunan) səviyyəsi əməliyyata ayrılmış döyüş dəstini nəzərə almaqla atəşlə zərərvurma planlaşdırma və koordinasiya qrupu (AZP və KQ) tərəfindən hesablanır.

Misal: Tutaq ki, başlanğıcda qüvvə və vasitələr nisbəti 4:1 idi və birlik komandiri ərazinin dağlıq olduğunu və hücum tempinin saatda 0,340 km olacağını nəzərə alaraq qərara gəlir ki, bu qüvvə ilə bütün cəbhə boyu hücumu keçərək əməliyyat tapşırığını yerinə yetirmək mümkün deyil. Birliyin AZP və KQ-na göstəriş verdi ki, əməliyyat tapşırığının müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün əməliyyat başlayana qədər düşməyə ilkin atəşlə zərər vurmaqla qüvvə və vasitələr nisbəti 6:1-ə çatdırılsın. AZP və KQ müvafiq hesablamaları apararaq məruzə edir.

$$M = 100 - N_{\text{başl}} : N_{\text{to}} \times DQ_q = 100 - 4 : 6 \times 90 = 100 - 0,6 \times 90 = 100 - 54 = 46\% \approx 50\%$$

Beləliklə, hesabatla müəyyən olundu ki, qarşıda duran düşmən qruplaşmasının qüvvə və vasitələrini 50% itkiyə məruz qoymaq mümkündür.

Bu tapşırıq birliyin artilleriya qərargahına ötürülür və artilleriya rəisi öz vasitələri ilə və ya yuxarı komandanlığın vasitələrinin köməyi ilə düşməyə ilkin atəşlə zərərvurmanı təşkil edib, qüvvə və vasitələr nisbətini bizim qoşunlara lazım olan səviyyəyə endirir və əməliyyat tapşırığının yerinə yetirilməsini atəşlə təmin edir. Belə olan halda, düşmənin gücünü təmin edən qüvvə və vasitələrin konkret siyahısını tərtib etmək çox asan iş deyil, lakin atəş və zərbə gücünü təmin edən vasitələri atəş altına almaqla bu tapşırığı yerinə yetirməyin mümkünlüyü istisna deyil.

**Əməliyyat-taktiki hesablamalar metodikasına (MOTP-90) əsasən
tələb olunan qüvvə və vasitələr nisbəti [6]:
(hücum tempi orta sürətlə 10 km/saat götürülüb)**

Öz qoşunlarımızın yol verilən itkiləri	Öz qoşunlarımızın fəaliyyət xarakteri			
	Hücum		Müdafiə	
	Yerləşmə xarakteri			
	Düşmənin		Öz qoşunlarımızın	
	Örtülü	Açıqda	Açıqda	Örtülü
5	6,4	2,85	4,0	1,75
10	4,5	2,0	2,8	1,25
15	3,7	1,65	2,3	1,0
20	3,25	1,45	2,0	0,9
25	2,9	1,3	1,8	0,8
30	2,7	1,2	1,7	0,75
35	2,5	1,11	1,55	0,7
40	2,4	1,07	1,5	0,66
45	2,3	1,02	1,43	0,64
50	2,25	1,0	1,4	0,62

TƏRƏFLƏRİN SÜRƏT VƏ NİSBƏTİNƏ GÖRƏ İTKİLƏRİ CƏDVƏLİ

Vaxt	Hücum tempi	Tərəflər	Tərəflərin nisbətlərə görə %-lə itkiləri						
		Nisbət	1:1	2:1	3:1	4:1	5:1	6:1	Dağlıq ərazidə 8:1
Gündüz	5 km/saat	hücum	100	88	49	30	18	10	10
		müdafiə	20	28	56	84	100	100	50
	10 km/saat	hücum	100	41	30	20	15	11	5
		müdafiə	20	33	46	60	73	83	70
Gecə	5 km/saat	hücum	100	62	37	26	18	13	20
		müdafiə	30	24	42	60	77	85	80
	10 km/saat	hücum	70	33	21	15	11	9	7
		müdafiə	10	15	14	32	41	49	55

Qeyd etmək lazımdır ki, əməliyyatlarda silahlı toqquşmaların forma və üsullarının inkişaf perspektivləri müasir silah nümunələrinin və hərbi texnikaların "qıtlığı"na təsir göstərə bilər. Buna görə də, hərbi sənətinin birinci vəzifəsi düşmənin daha üstün qüvvələrinin zərbələrinə tab gətirə bi-

lən tədbirlər sisteminin müəyyən edilməsi hesab olunur. Belə olan halda, bu sistemin əsasını taktiki fəaliyyətlərin aparılmasının və düşməne atəşlə zərərvermanın daha effektiv üsulları təşkil edir.

Taktiki fəaliyyətlərin aparılması, düşməne atəş-

lə zərərvurma nəzəriyyəsi və praktikasının inkişafı onların planlaşdırılmasının nəzəri əsaslarının təkmilləşdirilməsinin vacibliyini tələb edir.

NƏTİCƏ

Əməliyyatlarda (döyüslərdə) raket və artilleriya qoşunları ilə düşməne atəşlə zərərvurmanın planlaşdırılması metodikasının işlənilməsi səbəbləri və problemlərinin analizi göstərir ki, bu məsələnin həlli o qədər də asan deyil, əksinə, yeni araşdırmaların aparılmasını və müasir döyüş təcrübəsinin nəticələrindən istifadə edilməsini tələb edir. Bu məsələnin yüksək səviyyədə həlli ilk növbədə atəşlə zərərvurma səviyyəsində planlaşdırma və koordinasiya qrupunun (AZP və KQ) səmtləşdirilmiş işinin təşkili üçün düşməne atəşlə zərərvurmanın vahid ümumqoşun planlaşdırma metodikasının tərtib edilməsini tələb edir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Зарицкий В.Н. О разработке новой методики планирования огневого поражения противника в операции и бою // Военная мысль. –М: 2006
2. Зарицкий В.Н. Направления совершенствования форм и способов боевого применения РВ иА в общевойсковой операции (бою) // Военная мысль. –М: 2008, -№3.
3. В.И. Евдаков. Взгляды на применение вооруженных сил США в войнах начала XXI века. -М: 2011
4. В.И. Евдаков. Развитие теоретических положений планирования огневого поражения противника объединением военно-воздушных сил в современной операции / Вестник Академии военных наук, -М: -№4, 2005
5. Боевое применение ракетных войск и артиллерии в операциях // Изд. ВАГШ РФ. -М: 2009
6. Методика оперативно-тактических (тактических) расчетов при планировании огневого поражения противника ракетными войсками и артиллерией в операциях (бою). // Часть 3. Оперативно-тактические (тактические) нор-

мативы и справочные данные. Изд. ВАГШ РФ. -М: 2009

РЕЗЮМЕ

ПРАВИЛА УРОНА ОГНЕМ ПРОТИВНИКУ РАКЕТНО - АРТИЛЛЕРИЙСКИМИ ВОЙСКАМИ В СОВРЕМЕННЫХ ОПЕРАЦИЯХ

И. БАБАЕВ

Анализ основных причин и проблем разработки методики планирования огневого поражения противника ракетными войсками и артиллерией в операции и бою показывает, что эта задача весьма непростая, требующая использования результатов новейших исследований и современного боевого опыта. Ее решению в значительной степени могла бы способствовать разработка единой общевойсковой методики планирования огневого поражения противника, ориентированной в первую очередь на организацию работы в центрах (группах) планирования и координации огневого поражения в оперативном и тактическом звеньях.

SUMMARY

THE RULES OF OPERATION FIRE DAMAGE TO THE ENEMY MISSILE AND ARTILLERY TROOPS

I. BABAYEV

The analysis of the main reasons and problems of development of a technique of planning of fire defeat of the opponent by rocket troops and artillery in operation and fight shows that it is a task very difficult demanding use of results of the latest researches and modern fighting experience. It is decision could be promoted substantially by development of a uniform general technique of planning of fire defeat of the opponent of the work focused first of all on the organization in the centers of planning and a kordination of fire defeat in operational and tactical links.

ÜMUMQOŞUN DÖYÜŞÜNDƏ QURU QOŞUNLARI HİSSƏ VƏ BÖLMƏLƏRİNİN AVIASIYA İLƏ QARŞILIQLI FƏALİYYƏTİ

Mayor Ruslan MƏMMƏDOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: atəş dəstəyi, aviasiyanın qarşılıqlı fəaliyyəti, aviasiya və quru qoşunları, qarşılıqlı fəaliyyət, quru qoşunları ilə qarşılıqlı fəaliyyət.

Ключевые слова: мотострелковая бригада, наступление бригады, командно-штабная тренировка, подготовка к наступлению.

Keywords: mechanized infantry brigade, offensive teams (coming the crew), command and staff training (command-staff drill), training of offensive (preparation the occurrence of)-(training offensive).

birgə döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi vaxtı təhlükəsizliyə görə döyüş fəaliyyətlərinin razılaştırılmasından ibarətdir.

Qarşılıqlı fəaliyyət birgə döyüş fəaliyyətlərinin aparılması vaxtı döyüş im-

Bu mövzuya müraciətin səbəbi əməliyyatlarda aviasiya və quru qoşunlarının hissə və bölmələri arasında qarşılıqlı əlaqədə çatışmazlıqların olmasıdır. Məhz buna görə də, döyüş fəaliyyətlərində aviasiyanın öz qoşunlarımıza həmləsi və quru qüvvələrinin hissə və bölmələrinin təyyarə və helikopterlərimizə atəşi, başqa hədəfləri vurmaı ehtimalı var ki, bu da bir çox hallarda baş verir. Müasir döyüşlərdə buna aid bir çox nümunələr var.

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətinə baxsaq “qarşılıqlı əlaqə” ifadəsi “fəaliyyətlərin razılaştırılması” kimi izah olunur. Hərb sənətində isə “qarşılıqlı fəaliyyətin təşkili” ifadəsi müxtəlif səviyyədə olan komandirlərin və qərargahların qoşun növlərinin söylərini razılaştıraraq, eyni istiqamətə yönəltmək anlamındadır. Bu səbəbdən də, problemlər təkə aviasiya ilə qarşılıqlı fəaliyyətə başlamaqda deyil, həm də onun təşkilatlandırılmasıdır.

Qarşılıqlı fəaliyyətin mahiyyəti silahlı qüvvələrin bölmələrinin, hissələrinin, birləşmələrinin və qoşun növlərinin tapşırıqlara, istiqamətlərə, hüdudlara (obyektlərə), döyüş fəaliyyəti qaydalarına və vaxtına, eləcə də qarşılıqlı köməklik və

kanlarının tam istifadəsi məqsədi ilə təşkil olunur və həyata keçirilir.

Qarşılıqlı fəaliyyət bütün hallarda, fəaliyyətlərin məqsədinin vahid başa düşülməsini, döyüş tapşırıqlarını bilməsini, onun yerinə yetirilməsinin ardıcılığı və qaydalarını, hərəkət obyektlərinin– yerüstü qoşunların, taktiki aviasiya və ordu aviasiyasının hissələrinin zərərurma vasitələri arasında məqsədəuyğun bölüşdürülməsini, bundan əlavə, qoşunların və aviasiyanın (qarşılıqlı zərər vurmasından) qarşılıqlı təhlükəsizliyinin təmin edilməsini nəzərdə tutur.

Qarşılıqlı fəaliyyət müxtəlif səviyyələrdə həyata keçirilə bilər:

- taktiki;
- əməliyyat;
- strateji.

Taktiki və cəbhə aviasiyanın birləşmə və hissələrinin QQ ilə qarşılıqlı fəaliyyəti başlıca olaraq taktiki, bəzən isə əməliyyat miqyasında olur.

Taktiki və cəbhə aviasiyasının qoşunlarla qarşılıqlı fəaliyyətlərinin təşkili və həyata keçirilməsi idarəetmənin funksional vəzifələrinin bir hissəsini təşkil edir.

Qərar qəbul edib, sonra onu döyüşün gedişində

dəqiqləşdirən və qoşunlarla idarəetməni həyata keçirən ümumqoşun komandirləri aviasiyaya vaxtında və düzgün tapşırıqlar verməli, lazım gəldikdə idarəetmədə aviasiyanın nümayəndələri ilə məsləhətləşərək, döyüşün gedişində onu dəqiqləşdirməli və dəyişdirməlidirlər.

Quru qoşunlarının taktiki və ordu aviasiyası əsasən atəş tapşırıqlarını yerinə yetirir. Buna görə də, onların fəaliyyəti raket qoşunları və artilleriyanın fəaliyyətləri ilə, düşmən üzərində atəş üstünlüyünü saxlamaq məqsədi ilə, ən çox effektiv atəşlə zərər vurmaq və qoşunlarla döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üçün əlverişli şəraiti yaratmaq məqsədi ilə düzgün olaraq razılaşdırılmalıdır. Bu, onlar arasında əsas və ehtiyat obyektlərin bölüşdürülməsi, raket qoşunları, aviasiya və artilleriya zərbələri ilə, onun zərərvermə qaydalarının təyin edilməsiylə əldə edilir.

Aviasiya üçün, ilk növbədə, bizim qoşunlarımızın bilavasitə döyüş düzülüşünün önündə yerləşən zirehli hədəflərlə hərəkətli obyektlər, həmçinin təyin olunmuş rayonlarda koordinatlarının təyini tələb olunan və ya yüksəkliklərin arxasında yerləşən döyüş meydanında qəfil peyda olan və əsasən qoşunlarımızın cinahlarında olan hədəflər təyin olunur. Aviasiyanın və artilleriyanın bir rayonda eyni obyektlərə tətbiqində aviasiyanın artilleriya zərbələrindən sonra istifadəsi daha məqsədəuyğundur.

Qoşunların aviasiya himayəsi vaxtı helikopterlər düşmən obyektlərini artilleriya ilə birlikdə, briqada artilleriya qruplarının cinahlarından və ya onun divizionlarının arasındakı dəhlizdən istifadə etməklə zərər vuraraq fəaliyyət göstərir.

Briqadanın artilleriya qrupu (BAQ), (AAQ) və korpusun artilleriya qrupu (KAQ), (DAQ) müəyyən vaxt ərzində atəşi dayandıra və ya atəşi digər tərəfə köçürə bilər. Atəş signal vasitəsilə dayanandırılır və ya köçürülür. Yəni, öz aviasiyamızın uçuşu vaxtı (öz mina və mərmilərimizlə zərər vuraraq) təhlükəsizliyin təşkili (əsasən helikopterlərin aşağı və ən aşağı hündürlüklərdə təhlükəsizliyinin təşkili) qarşılıqlı fəaliyyətin əsas müəkkəb həllərindən biridir.

Qoşunlarımızın aviasiyasını atəşlə zərərvermə vasitələrimizdən, eləcə də aviasiyamızın öz qo-

şunlarımıza həmlələrindən təhlükəsizliyini təmin etmək üçün radiotexniki sistemlərin və müxtəlif signal vasitələrinin köməyi ilə qarşılıqlı tanınma təşkil olunur.

Qoşunlar öz təyyarə və helikopterlərini radiokasiya tanınma sistemində "Sizin təyyarənizəm" signalı ilə tanıyır. Təyyarə və helikopterlərin heyəti isə yerüstü qoşunları "Sizin qoşunlarımızıq" və "Bura cəbhə xəttidir" signalı ilə tanıyır. Bu signal bölmələrimizin ön xəttini işarə etmək üçün tətbiq edilir. "Sizin qoşunlarımızıq" signalı quru qoşunlarının hissə və bölmələri tərəfindən, onlar marşda və ikinci eşelonda olduğu zaman tətbiq edilir. Onun əsas təyinatı öz dövlət mənsubiyyətini göstərmək üçündür. Bu signal aviasiyanın uçuş vaxtı və bölmə komandirlərinin komandası ilə, signal və işıqlandırıcı patronlar, tüstü şaşkalari, RDQ qumbaraları ilə ötürülür. Bu vasitələrin görünmə uzaqlığı 500 m hündürlükdə 6-15 km təşkil edir. AİM impulsu mayakları və onun BİM və SMİ növləri gündüz 20 km və gecə 40 km məsafələrdən görünür.

Helikopterlərin yerdən vizual görmə şəraitində, nisbətən orta və alçaq sürətlərini və alçaq hündürlüyünü nəzərə alaraq, radiotexniki vasitələrlə birgə qarşılıqlı tanınması üçün yerdə yerləşdirilən parçalar, fanarlar, tüstülər və digər sadə signalardan geniş istifadə oluna bilər.

Təyyarə və helikopterlər özünün tanınması üçün signal raketləri, aeronaviqasiyanın müxtəlif kodları və atəş konturları, eləcə də təyin olunmuş manevrlərdən istifadə edə bilər.

Qarşılıqlı fəaliyyətin həyata keçirilməsi məqsədilə aviasiya və QQ tətbiqinin effektivliyini artıran, eləcə də döyüş meydanında onun vaxtında manevrini təmin edən etibarlı hədəfgöstərmə təşkil olunmalıdır. Hədəfgöstərmə radio və müxtəlif vizual signalarla həyata keçirilə bilər.

Quru qoşunları hədəf göstərmə signallarını helikopter bölmələrinə onların istəyi ilə, aviatuslaşdırıcı vasitəsi ilə, yeni aşkar olunmuş hədəflərin tuşlanması hallarında müstəqil ötürür.

Helikopter heyətləri birinci eşelon qoşunlarına hədəf göstərmə signallarını radio, raket buraxılışı, raketlə hədəflərin atəşi və pulemyot atəşi ilə ötürə bilər.

QQ HHM qoşunları və QA arasında qarşılıqlı əlaqə, hava düşməni məhv etmək üçün döyüş fəaliyyətlərinin birgə aparılması zamanı onların döyüş imkanlarının tam istifadəsi məqsədi ilə təşkil olunur. Zenit birləşmə və hissələrinin QA ilə qarşılıqlı əlaqəsi döyüş fəaliyyətlərinin ayrı-ayrı və bir zonada aparılması zamanı həyata keçirilir.

Zenit birləşmə və hissələrinin döyüş fəaliyyətləri zonasında öz aviasiyamızın uçuşunun təhlükəsizliyi onlar haqqında hava hücumundan müdafiə birləşmə və hissələrinin KM-ni vaxtında xəbərdar etməklə, tanınma sistemlərinin dayanıqlı işi ilə, İM və qərargahlar arasında fərdi və daimi döyüş fəaliyyətləri və qəbul edilmiş qərarlar haqqında məlumatların qarşılıqlı mübadiləsi ilə təmin edilir.

Quru qoşunları və aviasiya arasında qarşılıqlı fəaliyyətin çətinliyinin səbəbi bu prosesin sürətli olmasıdır. Müasir təyyarələrin orta sürəti dəqiqədə 10-15 kilometr, helikopterlərin isə 3-4 kilometrdir. Bu səbəbdən döyüş fəaliyyəti zamanı ümumqoşun komandiri və uçuş heyəti qarşılıqlı əlaqə suallarına böyük ehtiyac duyurlar. Əgər motoatıcı və ya tank briqadası (alayı) komandiri aviasiyanın ön həddə çıxış vaxtını dəqiq bilərsə, quru qoşunları üçün bu problem hansısa səviyyədə həll oluna bilər. Bu məqsədlə aviasiyanın uçuş marşrutu keçən ərazidə əsas orientirlərdən biri quru qoşunlarının döyüş təmas xəttində seçilir (birinci eşelon briqada (tabor) müşahidə məntəqəsinin yaxınlığında hansı ki, adətən aviataşlayıcının idarəetmə məntəqəsi yerləşir), aviasiyanın bu oriyentirə çıxışı əsas götürülərək vaxt hesabı aparılır və oriyentirə çıxış vaxtı bütün aidiyyəti olan bölmələrə catdırılır. Bu kimi məlumatlara sahib olmaqla ümumqoşun komandiri əlavə hesabatlarla ehtiyac olmadan döyüşün gedişində özünü tanıtmə və tanınma siqnallarının və artilleriya atəşinin başlanmasına, dayandırılmasına, düşmənin hava hücumundan müdafiə vasitələrinin fəaliyyətinin məhdudlaşdırılmasına başlaması və hədəfgöstərmə kimi fəaliyyətlərdə qarşılıqlı əlaqənin saxlanması üçün dəqiq göstərişlər verə bilər.

Müasir döyüş helikopterlərin havada asılaraq

idarə olunan raketlərlə 8 kilometr uzaqlıqda yerləşən hədəflərə zərər vura bilməsi onların quru qoşunlarının pusqu meydanlarından dəstəyinə bilavasitə imkan yaradır ki, bu da ordu aviasiyasının uçuş heyəti üçün qarşılıqlı fəaliyyətə sərf olunan vaxtın azlığını asan yolla həll etməyin üsullarından biridir. Bu taktiki fənd daha çox düşmənin yaşayış məntəqəsindən çıxma bilməməsində və hücumu zamanı ona tətbiq olunan atəşdə özünü effektiv göstərir. Bu şərtlərdə uçuş heyətinin ərazini müşahidə etmə vaxtı artıq 2-5 dəqiqə deyil, 30-50 dəqiqə olacaqdır ki, bu da ona hədəfgöstərmə komandalarını dəqiq yerinə yetirməyə və özünün döyüş ərazisinin ətraflı kəşfiyyatını aparmağa imkan verəcək. Bu imkana malik uçuş heyətini zirehli maşında yerləşən ümumqoşun komandiri ilə fərqləndirsək, uçuş heyətinin böyük imkanlara malik olduğunu görürük. Səbəb: uçuş heyəti tapşırığı yerinə yetirərkən yerdən minimum 5-10 metr yüksəkdə olmaqdan əlavə, helikopterlərdə hədəfi 10-12 dəfə böyütmək imkanı verən nişangah sistemi mövcuddur.

Qoşunların döyüş hazırlığı təcrübəsi və hərbi araşdırma müəssisələrinin nəticəsinə görə, döyüşə hazırlıq prosesində döyüşün müvəffəqiyyəti üçün ehtimalları nəzərə alaraq qarşılıqlı fəaliyyətin qüsursuz hazırlanması mütləqdir.

Rəhbər sənədlərdə qarşılıqlı fəaliyyətə aşağıdakı döyüş hazırlığı tədbirlərini aid etmək lazımdır:

- döyüşün həll elementi kimi əsas qarşılıqlı fəaliyyət suallarını təyin etmək;
- motoatıcı birləşmə və hissə komandirinin qarşılıqlı fəaliyyət üzrə göstərişləri;
- ərazidə, xəritədə və maketdə qarşılıqlı fəaliyyətin təşkili.

Aviasiyayla qarşılıqlı fəaliyyətin əsası özündə əks etdirir:

- qarşılıqlı fəaliyyətin təşkil olunduğu döyüş mərhələləri;
- buna cəlb olunacaq güc və vasitələr;
- onun təşkilinin yeri, vaxtı və metodu;
- bu tədbirə cəlb olunacaq vəzifəli şəxslərin kateqoriyası;
- sənədlər və onların işlənməsi müddəti;
- qarşılıqlı fəaliyyət zamanı qoşunları idarəetmə qaydası.

Göstərilənlər mahiyyətə əsasən ümumqoşun suallarına cavab versə də, eyni səviyyədə aviasiyanın və planlaşdırılan döyüşün digər iştirakçlarına da aiddir.

Mənim fikrimcə, qarşılıqlı fəaliyyətin bilavasitə təşkili ümumqoşun komandirinin göstərişindən sonra başlayır. Aviasiyaya aidiyyət olan göstərişlər aşağıdakılar olmalıdır: aviasiya ilə qarşılıqlı fəaliyyətin təhlükəsizlik tədbirləri və siqnallarının elanı, aviasiyanın fəaliyyətləri barədə xəbərdar etmənin təşkili üzrə göstərişlər, quru qüvvələri hissələrinin təyinatı və hədəfgöstərmə.

Ümumqoşun komandiri aviasiyaya hədəfgöstərmənin təşkilinə aid göstərişdə müəyyən etməlidir: hissənin döyüş düzülüşündə aviatuslayıcının yerini və hədəf göstərmək üçün ayrılacaq artilleriya batareyasını. Bundan əlavə, aviasiya ilə qarşılıqlı fəaliyyət üzrə ümumqoşun komandirinin göstərişlərində öz əksini tapa bilər: müşahidə məntəqələrinin şəxsi heyəti tərəfindən özlərinin və düşmən aviasiyasının təyyarə və helikopterlərinin siluətlərinin tanınması yoxlamasının keçirilməsi və birinci eşelon hissələrindən hansı bölmənin qəzaya uğramış uçuş heyətinin xilas olunması üçün təyin olunması. Aviasiya ilə qarşılıqlı fəaliyyətin ərazidə, ərazi maketində və xəritədə təşkili tank və motoatıcı briqadasında döyüşə hazırlıq mərhələsinin əsas hissəsidir. Bu zaman bu və ya başqa taktiki epizodun oynanılması zamanı ümumqoşun komandirinin iş alqoritmi növbəti formada ola bilər. O, məruzə edir:

- aviasiya üzrə mütəxəssis döyüşün mərhələsində aviasiyanın fəaliyyət ardıcılığını və qarşılıqlı fəaliyyət elementlərini;
- zərbə obyektlərini;
- marşrutları, dəhlizi, hündürlükləri və sürəti.

Qərargah rəisinin müavini (döyüşü idarəetmə qurupunun rəisi) məlumat ardıcılığını məruzə

edir (məsələn, cəbhə aviasiyasının uçub keçməsi): “Qartal”, mən – 111, hər kəsə – “Qırğı – 777” (təyyarələrin zərbə hədəflərinə uçub keçməsi siqnalı) və ya: “Göyərçin-333” (qayıdış), dörd quzğun, marşrut – 7, hündürlük – 300 m, 12:30-da”. Artilleriya rəisi artilleriya atəşinin dayandırılma ardıcılığını məruzə edir, aviasiyanın fəaliyyət göstərdiyi birinci eşelon briqadasının komandiri ön xəttin işarələnməsi ardıcılığını məruzə edir.

Döyüş fəaliyyətlərinin aparılması zamanı qoşunların və aviasiyanın qarşılıqlı əlaqəsi təsdiq olunmuş əməliyyat planına uyğun olaraq həyata keçirilir.

Qarşılıqlı fəaliyyətdə olan hissə və birləşmələrin qərargahları fasiləsiz qarşılıqlı əlaqənin saxlanılması və pozulduğu halda dərhal bərpası üçün tədbirlər həyata keçirirlər. Bu məqsədlə qarşılıqlı əlaqədə olan qoşunların və aviasiya birləşmələrinin komandirləri və qərargahları bir-birini şərait və qəbul edilmiş qərar (lazımı həcimdə) haqqında fasiləsiz olaraq məlumatlandırır, dəqiqləşdirilmiş tapşırıqları tabeçilikdə olanlara, əmrə verilənlərə və himayə edən hissələrə çatdırır, bütün əməliyyat və taktiki tapşırıqların həlli vaxtı hərəkət qaydalarını dəqiqləşdirir, razılaşdırır və onların yerinə yetirilməsinə nəzarət edirlər.

Əməliyyatın (döyüşün) gedişatında qərargah

qarşılıqlı fəaliyyət planı ilə təyin olunmuş tədbirlərin yerinə yetirilməsinə, qoşunların və aviasiyanın hərəkətlərinə nəzarət edir, lazım olduqda konkret şəraiti nəzərə almaqla planı dəqiqləşdirir və bu dəqiqləşdirməni icraçılara çatdırır.

Əməliyyatın (döyüşün) inkişafı və qoyulan tapşırıqların yerinə yetirilmə vaxtı qarşılıqlı fəaliyyətdə olan birləşmə və hissələrin komandirləri və onların qərargahları sistemativ olaraq şəraiti analiz edir, hər növbəti tapşırıqlara qoşun və aviasiyanın ümumi fəaliyyətlərinin ardıcılığını və qaydalarını hazırlayır, onların güclərini razılaşıdır, qarşılıqlı rabitə və tuşlama qaydalarını dəqiqləşdirir, bilavasitə döyüş meydanında qoşun və aviasiyanın ümumi fəaliyyətləri zamanı signal və komandalara ötürülməsinə diqqət yetirir.

Taktiki və cəbhə aviasiyasının idarəetmə məntəqələri ayrılmış uçuş resursunu, aviasiya hissə və birləşmələrinin qruplaşmalarını (yenidən bazalaşmalarını), döyüş hazırlığını nəzərə almaqla, onlar arasında döyüş tapşırıqlarını yenidən bölüşdürür və bu haqda QQ qərargahlarını məlumatlandırır.

Şərait kəskin dəyişdiyi hallarda, yeni tapşırıqlar yerinə yetirildikdə, həmçinin yeni istiqamətlərdə döyüşə ikinci eşelonu saldıqda, qarşılıqlı fəaliyyət, bir qayda olaraq, yenidən təşkil olunur. Bunun üçün qarşılıqlı fəaliyyət üzrə göstərişlər verilir, ayrıca döyüşü idarəetmə qrafiki ilə qarşılıqlı fəaliyyət planı (plan cədvəli) tərtib edilir. Həmçinin qoşunların və aviasiyanın, əsasən də ordu aviasiyasının fəaliyyətlərinin razılaştırılması üzrə ərazidə və ya xəritədə işlər aparılır.

Beləliklə, quru qoşunlarının birləşmə və hissələrin aviasiya ilə qarşılıqlı fəaliyyətinin təşkili aşağıdakılara gətirib çıxarır:

- quru qoşunlarının döyüş düzülüşü üzərindən aviasiyanın uçub keçməsi (fəaliyyəti) haqda xəbərdarlıq verilməsi;
- artilleriya mərmisinin təyyarə və helikopterlərin uçuş trayektoriyasını kəsib keçmə ehtimalı olanda artilleriya atəşinin dayandırılması;
- aviasiyanın zərbə obyektini quru qoşunlarının döyüş düzülüşünün bilavasitə yaxınlığında yerləşəndə quru qoşunlarının bölmələri ilə ön xəttin işarələnməsi;
- hədəfgöstərmə.

NƏTİCƏ

Müasir döyüş fəaliyyətlərinin təcrübəsi göstərir ki, döyüş fəaliyyətlərində aviasiyanın istifadəsi əhəmiyyətlidir. Aviasiyanın istifadəsi zamanı quru qüvvələrinin aviasiya ilə qarşılıqlı fəaliyyətinin qüsursuz olması döyüşün uğuru üçün çox əhəmiyyətlidir. Bunun üçün də qarşılıqlı fəaliyyətdə xəbərdar etmə signalının vaxtında tətbiqi və anlaşılabilir olması əsas meyardır. Bu səbəbdən də döyüş fəaliyyətinin təşkilində və planlaşdırılmasında aviasiya ilə qarşılıqlı fəaliyyətin suallarının işlənməsinə xüsusi diqqət yetirmək lazımdır.

РЕЗЮМЕ

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ АВИАЦИИ С ЧАСТЯМИ И ПОДРАЗДЕЛЕНИЯМИ СУХОПУТНЫХ ВОЙСК В ОБЩЕВОЙСКОВОМ БОЮ P. МАМЕДОВ

В статье изучается тема взаимодействия сухопутных частей и подразделений с авиацией в общевойсковом бою. Здесь указывается решения проблем и взаимодействие авиации с сухопутными войсками в общевойсковом бою и как решать его в современных боях.

SUMMARY

MUTUAL ACTIVITY WITH AVIATION LAND FORCES UNIT AND SECTION IN THE JOINT TROOP BATTLE R. MAMMADOV

In the article it has been investigated the topic of aviation mutual activity of landforces units and sections at the joint troop battle. There it was mentioned the problems on the joint troop battle and how to solve these problems at modern battle.

DÜŞMƏNƏ ATƏSLƏ ZƏRƏRVURMANIN YENİ ANLAYIŞLARINA UYGUN PLANLAŞDIRMANIN APARILMASI ZAMANI BRİQADANIN ARTİLLERİYA QƏRARGAHINDA HÜCUM DÖYÜŞLƏRİNDƏ APARILAN HESABATLAR

Mayor Ramiq ƏLİYEV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: atəslə zərərvurma, atəş zərbəsi, əməliyyat-taktiki norma, atəş hazırlığı, atəş dəstəyi, ümumi və bilavasitə atəslə zərərvurma, cavabdehlik zonası, kəşfiyyat və zərərvurma zonası, döyüş potensialı, zərərvurma dərəcəsi.

Ключевые слова: огневое поражение, огневые удары, оперативно-тактические нормы, огневая подготовка, огневая поддержка, общая и непосредственное огневое поражение, зона ответственности, зона разведки и поражения, боевой потенциал, степень поражения.

Keywords: fire damage, fire strikes, operational and tactical rates, fire preparation, fire support, total and immediate fire damage, zone of responsibility, zone for the intelligence and fire damage, combat potential, the degree of damage.

Müasir ümumqoşun döyüş və əməliyyatlarında raket və artilleriya qoşunlarının rolu xüsusi əhəmiyyət daşımağa başlamışdır. Ayırı-ayrı coğrafi rayonlarda, ilin bütün fəsilərində ümumqoşun birlik və birləşmələrinin müxtəlif, bir-birindən çətin fəaliyyətlərini atəslə fasiləsiz dəstəkləməyə qadir olan qoşun növü yalnız raket və artilleriya qoşunlarıdır. Lakin onların döyüş və əməliyyatlarda tətbiqinin düzgün planlaşdırılması komandır və rəislərdən xüsusi bilik və bacarıqlar tələb edir.

Raket və artilleriya qoşunlarının birləşmə, hissə və bölmələrinin, eləcə də artilleriyaçı zabidlərin fərdi hazırlığının əsasını təşkil edən qrup çalışmalarıdır, hansı ki, zabidlərin bu və ya digər döyüş və əməliyyat növlərində öz funksional vəzifələrinin öyrənilməsinə təmin edir.

Son dövrlər ordu quruculuğunda atılan mühüm addımlar digər qoşun növlərində olduğu kimi, raket və artilleriya qoşunlarında da böyük irəliləyişlərə səbəb olmuşdur. Birlik və birləşmələrin

atəslə zərərvurma gücünün artırılması, onların müstəqil olaraq düşməyə atəslə zərərvurma gücünə çatdırılması, döyüşlərin aparılması zamanı tam müstəqil olaraq tapşırıqları yerinə yetirməyə imkan verir. Bu imkanlardan tam yararlanmağın tək yolu isə yüksək döyüş hazırlığından və döyüşün atəş təminatının düzgün planlaşdırılmasından keçir. Düşməyə atəslə zərərvurmanın düzgün anlaşılaraq planlaşdırılması qayda və ardıcılıq isə bu məqalədə öz əksini tapmışdır.

HÜCUM ƏMƏLİYYATLARINDA NİYYƏTİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ MƏQSƏDİLƏ APARILAN HESABATLAR

Hücum əməliyyatlarında niyyətin müəyyən edilməsi məqsədilə aparılan hesabatlara daxildir: hesabatla başlamaq üçün ilkin məlumatlar; briqadanın ştatında olan, əmrə verilən və dəstək üçün təyin edilmiş raket və artilleriya bölmələrinin tərkibi, vəziyyəti, qeyri-komplektlik və ya itkilər.

S/s	Silahın növü	Silahın miqdarı	VHS çevirmə əmsalı	Silahın VHS ilə miqdarı	Qeyd
1	82 mm TM	30 ədəd	0.35	11 ədəd	
2	120 mm BM	8 ədəd	0.7	6 ədəd	
3	85 mm D-44	6 ədəd	0.55	3 ədəd	
4	122 mm D-30	36 ədəd	0.6	22 ədəd	
5	107 mm RQ	6 ədəd	0.5	3 ədəd	
Ümumi: 86				45 ədəd	

CƏDVƏL 1. Hücüm əməliyyatı üçün ayrılmış döyüş dəstlərinin miqdarı. Hesablama qaydası.

S/s	Mərmilərin növü	Mərminin miqdarı	VHM çevirmə əmsalı	Mərmilərin VHM ilə miqdarı	Qeyd
1	82 mm TM	30 ədəd x 100 = 3000	0.2	600 ədəd	
2	120 mm BM	8 ədəd x 80 = 640	0.55	352 ədəd	
3	85 mm D-44	6 ədəd x 100 = 600	0.4	240 ədəd	
4	122 mm D-30	36 ədəd x 80 = 2880	0.5	1440 ədəd	
8	107 mm RQ	6 ədəd x 36 = 216	0.4	86 ədəd	
Ümumi: 7336				2718 ədəd	

CƏDVƏL 2. Mövcud mərmii miqdarlarını çevirmə əmsallarından istifadə edərək 152 mm-lik adi mərmilərlə VHM ilə briqadanın artilleriyasının atəş imkanlarını müəyyən edirik:

s/s	Hissə və birləşmələr	Artilleriya silahlarının miqdarı	Silahların d/d miqdarı ədədlə	Briqadada olan miqdar		VHM-si hesabı ilə briqadanın əməliyyatına ayrılmış mərmii sayı
				VHM ilə	VHS ilə	
1	1,2,3,4, mat artilleriyası	30	3000	600	11	
2	009 abr	18	1440	720	11	
3	12mabr ADN	18	1440	720	11	
4	107 mm RQ	6	216	87	3	
5	85 mm D-44	6	600	240	3	

6	120 mm BM	8	640	352	6	
7	Cəmi	86	4336	2718	45	
8	Ümumi:			2718	45	

3. Əgər korpusda mövcuddursa, yüksək dəqiqlikli mərmii miqdarlarını çevirmə əmsallarından istifadə edərək 152 mm-lik adi mərmilərlə VHM ilə briqadanın artilleriyasının yuxarıda göstərilən qaydada atəş imkanlarını müəyyən edirik: 4. Briqadanın artilleriyasının düşməyə atəşlə zərərvermə üzrə imkanlarını müəyyən edirik.

Eyni zamanda, biz briqadanın tankəleyhinə imkanlarını müəyyən etməklə düşməyə ümumi atəşlə zərərvermə imkanlarını müəyyən etmiş olacağıq. Bunun üçün əvvəlcə cədvələ baxaq.

s/s	Tank əleyhinə vasitənin tipi və tanklara qarşı olan əmsalları	Ştat d/d ilə ədədlə	Mövcud d/d ilə ədədlə	T-72 dinamik qoruması ilə	T-80 dinamik qoruması ilə	T-90 aktiv qoruması və REM vasitəsi ilə
1	RPQ-7	20	20	0.1	-	-
2	SPQ-9	60	40	0.5	-	-
3	TƏİR "FAQOT"	8	3	0.9/0.33	0.9/0.33	0.2/0.1
4	BMP-2,	4	4	0.9	0.9	0.4
5	TANK T- 72,.	39+ 4r	39+ 4r	2.5	2.5	1.0

Qeyd: göstərilən əmsallar düşmənin 2 ədəd PDM və ya ZTR-nin bir orta tank (T-72) kimi götürülməsini nəzərdə tutur və TƏV- lərin hər birinin 152 mm-lik mərmii ilə müqayisəsi kimi ifadə olunur. Yəni biz bütün tankəleyhinə vasitələri 152 mm-lik mərmii çapına gətirmiş oluruq.

s/s	Briqadanın vasitələri	T.Ə.V miqdarı	Əmsallar	İmkanları
1	RPQ-7 (dörd mat bölmələrində)	108	0.1	11
2	SPQ-9 (dörd mat bölmələrində)	16	0.5	8
3	TƏİR "FAQOT"	18	0.33	6
4	BMP-2,	31	1.08	33
5	TANK T- 72,.	31	4.0	124
ÜMUMİ				182 ədəd. orta tank

CƏDVƏL 1. Göstərilən əmsallardan istifadə etməklə korpusun tank əleyhinə imkanlarını hesablayıb düşməyə ümumi atəşlə zərərvermə imkanını müəyyən olunması

Qeyd:. ƏTHM-90 (MOTR-90)- na görə düşmənin hər bir orta tankının məhv edilməsinə sərf olunan bir ədəd mərmii və ya raketin əmsalı 152 mm-lik VHM orta hesabı ilə 287 mərmiiyə bərabərdir. Bu əsasla alınır $182 \times 200 = 36400$ VHM.

Yuxarıdakı cədvələ görə, bizim briqadanın artilleriya bölmələrinin VHM ilə mövcud olan **2718** mərmii miqdarını briqadanın tank əleyhinə mübarizə imkanına görə müəyyən edilmiş mərmii miqdarı ilə toplayıb, briqadanın ümumi atəş imkanlarını müəyyən edirik.

$N_{kor.} = N_{art.} + N_{töv} = 2718 + 36400 = 39118 \text{ VHM.}$

Aldığımız nəticəyə əsasən, düşməne atəşlə zərərvermanın tələb olunan səviyyəsinə görə, mövcud mərmii ilə hansı səviyyədə zərər vura biləcəyimizi müqayisə edirik. Məsələn: əgər təsəvvür etsək ki, müdafiə olunan düşmən alayının tərkibi 1 vahid hesabat diviziyası qədərdir, bizim briqadanın vahid hesabat diviziyası isə 1.3 qədərində götürülməlidir.

Briqada komandirinin qərarına əsasən, bizim bölmələr düşmən müdafiəsini bir istiqamətdə yarıb yüksəkliyini bir döyüş günü ərzində düşməndən azad edəcəkdir. Briqada komandiri əməliyyatın dağlıq ərazidə keçiriləcəyini, təminat və təxliyyənin çətinliyini nəzərə alaraq, öz qoşunlarımızın yol verilən itki miqdarının cəmi ən çox 10 % olmasını nəzərdə tutmuşdur. Başlanğıcda müdafiə olunan düşmən qüvvələri ilə nisbət 1.3:1 idi, komandir isə tələb edir ki, düşməne ümumi atəşlə zərərvermə keçirərək ən azı 4:1 nisbəti yaradılsın:

$$M = 100 - \frac{N_{bas}}{N_{to}} \times D \text{ q.q} = 100 - \frac{1.3}{4} \times 90 = 100 - 0.33 \times 90 = 100 - 30 = 70 \%$$

Yəni hesabat (atəşlə zərərvermanın tələb olunan səviyyəsi) nəticəsində müəyyən etdik ki, bizim briqadanın üzərinə getdiyi düşmən qruplaşmasına 70 % (0.7 bu 70 %-i ifadə edir) səviyyəsində itkiyə yol açan zərbə vurmaq lazımdır.

Bildiyiniz kimi, düşmən qruplaşmasının tam məhv edilməsi üçün onu 70-80 % itkiyə düşər etmək lazımdır. ƏTHM-90 (MOTR-90)-na görə düşmənin bir vahid hesabat diviziyasının məhv edilməsi üçün 320 000 ədəd 152 mm-lik vahid hesabat mərmisi, 10-20 ədəd raket və 20-40 aviasiya tələb olunur. Bizim misalda düşmənin qüvvə və vasitələrinin döyüş potensialı vahid hesabat diviziyasının 0.17 qədərdir. Belə olan halda, düşmənin 0.7 VHD-sini məhv etmək üçün $N = 320\,000 \times 0.17 \times 0.7 = 38080$ ədəd VHM tələb olunur. Hal-hazırda bizim briqadanın düşməne atəşlə zərərvermə imkanı ümumi olaraq **42918 vhm qədərdir**. Bu əməliyyat zamanı düşməne tələb olunan səviyyədə zərər vurmaq üçün bizim əlavə mərmiyə ehtiyacımız yoxdur.

Hesabatla konkret olaraq beş gün döyüşmək üçün hansı silaha neçə döyüş dəsti lazım olduğunu müəyyən edək.

$$N = 39118 : 45 = 869 \text{ VHM.}$$

Alınan 869 rəqəmi vahid hesabat mərmisi olduğuna görə biz onu silahların çapına əsasən müəyyənləşdirək:

S/s	Mərmilərin növü	Mərminin miqdarı	VHM-dən çevirmə əmsalı	Mərmilərin çap miqdarı	Qeyd
1	82 mm TM	869 :	0.2	4345 əd : 100	43 d/d
2	120 mm BM	869 :	0.55	1585 : 80	20 d/d
3	85 mm D-44	869 :	0.4	2172 : 100	21d/d
4	122 mm D-30	869 :	0.5	1738 : 80	21d/d
5	107 mm RQ	869 :	0.4	2172:3 6	60 d/d

Tələb olunan bir günlük döyüş dəsti cədvəldə görüldüyü kimidir, yəni briqadanın mövcud bir döyüş dəstinə cədvəldə görüldüyü qədər əlavə hər bir silahına mərmii verilməlidir.

İlkin atəşlə zərərurma (düşməyə ümumi atəşlə zərərurma) üçün tələb olunan mərmə miqdarı istifadə olunduqdan sonra qalan mərmə miqdarı hər döyüş günü qarşımıza çıxacaq düşməyə qüvvələrinin həcminə görə bölüşdürülür. Əgər döyüşdə təyyarələrin də istifadəsi nəzərdə tutulubsa, onların hər birinə düşən 152 mm-lik mərməni 954 ədəd VHM bomba əmsalına çeviririk və o, təyyarə sayını həm top sayından, həm də mərmə sayından çıxırıq, yəni əgər 4 ədəd təyyarə istifadə olunacaqsa, $N = 4 \text{ tayı.} \times 0,5 = 2$ ədəd D-20 topu deməkdir. Beləliklə 4 ədəd təyyarənin effektivlik əmsalı cəmi 2 ədəd 152 mm-lik D-20 topuna

bərabərdir. Döyüşün planlanması zamanı başlanğıcda təyyarələrin tətbiqi nəzərdə tutulduqda, onların sayı top sayına daxil edilir.

Briqadanın artilleriyasının cəmləşdirilmiş toplam atəş zərəbələrində iştirakı zamanı aparılacaq hesabatlar. İlkin hesabat məlumatları olaraq biz üst komandanlıqdan aldığımız çıxarışa əsasən bilməliyik: briqadanın kəşfiyyat və atəşlə zərərurmədən cavabdehlik zolağı içərisində zərər vurulacaq obyekt və hədəflərin miqdarını; atəşlə zərərurma səviyyəsini; cəlb edilən qüvvə vəsi-tələrini; zərəbələrin müddətini; başlama və bitirilmə vaxtlarını.

s/s	Korpusun kəş. və AZ cav. zolağında olan obyekt və hədəflərin adı	Ordu aviasiyası	OAQ-1	KAQ-1	BAQ-61	Zərəbənin endirilməsi vaxtı
1	Reaktiv art. Divizionu			3 art.div- 540 rm		S + 2.30- 2.15
2	ÖYADN -2 əd		3 art.div- .540 mər	3 art.div- 540 rm		S + 2.30- 2.15
3	MAT cəm.rayonunda				2 art.div. – 1200 mər.	S + 2.30- 2.15
4	10 dad KM	4 əd. qır. bomb.- reaktiv.b.- 500 ofab-250				S + 2.30- 2.15
5	Min. batareyaları- 10 əd.		5 art.div.- 900 mər.		2 art.div.- 1200 mər.	S + 2.15- 2.00
6	DAT cəm.ray.		3 art.div – 600 mər.			S + 2.15- 2.00
7	Döyüş vertol. pusqu meydanında			1 reaktiv bat. – 60 rm		S + 2.15- 2.00
8	5,6,7 daa KM -3 əd.	6 əd. qır. bomb.- rkb-500 ofab-250				S + 2.15- 2.00
9	Tank taboru cəm.ray.			3 reaktiv bat. – 360 rm		S + 2.15- 2.00
10	REM bölüyü mövqedə	4 əd. qır. bomb.- reaktiv.b.- 500 ofab-250				S + 2.15- 2.00

CƏDVƏL 7. Düşməyə bilavasitə atəşlə zərərurmənin planlaşdırılması obyekt və hədəflərin bölüşdürülməsi qaydası

Bu cədvəldə, göstərilən obyekt və hədəflərə cəmləşdirilmiş atəş zərbələri endirildikdən sonra kəşfiyyat vasitələrinin və bölmələrinin köməyi ilə onlara dəyən zərərin səviyyəsi müəyyən edilir. Yəni düşməne atəşlə zərərvermanın əldə olunan səviyyəsi müəyyən edilir və alınmış nəticələrə uyğun təkrar zərbələrin endirilməsi qərarı qəbul edilir. Kütləvi atəş zərbələri arasındakı fasilələrdə isə korpusda yaradılmış kəşfiyyat və atəş kompleksləri düşməne sisteməlik atəş təsirlərini davam etdirirlər.

İlk növbədə, düşməne ümumi atəşlə zərərvermə zamanı sərf ediləcək mərmə miqdarını briqadanın hücum döyüşləri üçün ayrılmış döyüş dəsti miqdarından çıxırıq:

$$N_{\text{baz}} = N_{\text{madd}} - N_{\text{üaziso}}$$

N_{madd} – hücum üçün ayrılmış döyüş dəsti;

$N_{\text{üaziso}}$ – ümumi atəşlə zərərvermədə iştirak üçün sərf olunacaq mərmə miqdarı;

N_{baz} – bilavasitə atəşlə zərərverməyə qalan mərmə miqdarı;

Bilavasitə düşməne atəşlə zərərvermənin tapşırıqlarını yerinə yetirərkən ümumi atəşlə zərərvermədən sonra hücumun atəş hazırlığı dövründə hansı hədəflərə hansı səviyyədə, harada, kimin tərəfindən atəşlə zərər vurulacağı müəyyən edilir.

Ona görə, briqadanın kəşfiyyat və atəşlə zərərvermədən cavabdehlik zolağının özünü də briqadanın artilleriya qrupu (briqada artilleriya divizionu və batareyaları arasında) tərkibində olan divizionlar və ayrıca batareyalar arasında bölüş-

dürməliyik. Divizionların kəşfiyyat və atəşlə zərərvermədən cavabdehlik zolağının eni 1,8 km, ayrıca batareyalarınkı 0,6 km (600 m) təyin edilir. Divizionların (batareyaların) kəşfiyyat və atəşlə zərərvermə üzrə cavabdehlik zolağının dərinliyi isə onların mövcud silahlarının maksimal atış məsafəsi qədər təyin edilir.

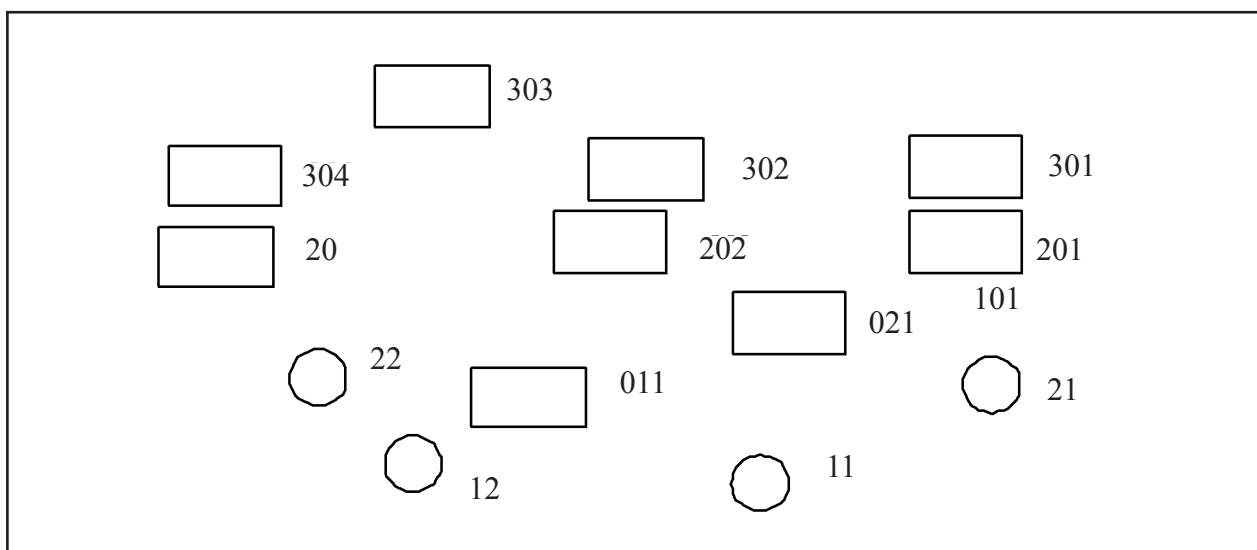
Bu zaman əsas obyekt və hədəflər ola bilər:

– yenidən aşkarlanmış (yəni bu hədəflər düşməne ümumi atəşlə zərərvermə zamanı atəşə məruz qalıb, lakin öz yerlərini dəyişib və təkrar fəaliyyətə başlayıb) artilleriya, reaktiv artilleriya və mınaatan batareyaları, cəmləşmə rayonlarında olan tank və motoatıcı bölmələr, təmasda olan qüvvələrin tərkibində yerləşmiş tankəleyhinə atəş vasitələri, birinci və ikinci eşelon taqım dayaq məntəqələri, komanda müşahidə məntəqələri və s.

HƏDƏFLƏRİN NÖMRƏLƏNMƏSİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Müdafiədə olanda biz qrup hədəfləri üçün üç və iki rəqəmli nömrələrdən istifadə edərək hədəfin xarakterini kodlu ifadə edə bilərik.

Misal: Düşmənin ən yaxın dərinliyində yerləşmiş hədəfi H- 101 rəqəmi ilə ifadə edəndə bu o deməkdir ki, burada düşmənin açıqda və yaxud örtülü şəraitdə yerləşmiş canlı qüvvəsi, silah və döyüş texnikası qrup halındadır. Rəqəmin önündə sıfır olanda (H-011) bu, artilleriya və yaxud zenit raket artilleriyasıdır. İki rəqəmlə nömrələyəndə (H-11) bu, ayrıca yerləşmiş tək hədəfdir.

Hədəflərin nömrələnməsi müdafiədə olanda düşməndən özümüzdə doğru, hücumda isə bizdən düşmən dərinliyinə və sağdan sola hədlərə görə aparılır.

Beləliklə, korpusun artilleriya qərargahı hücum əməliyyatı üçün artilleriyanın atəşlə zərərvurma sisteminin yaradılmasını təmin edir və cəlb edilən artilleriya bölmələri arasında atəş tapşırıqlarını bölüşdürür. Korpusun artilleriya qərargahı hücum əməliyyatı üçün artilleriyanın atəşlə zərərvurma sistemini yaradarkən korpusun artilleriya qrupunun fəaliyyətlərini düşməne atəşlə zərərvurmanın tapşırıqlarının tam həcmində, briqadaların artilleriya qruplarının fəaliyyətlərini isə vacib məqamlarda cəlb etməklə planlaşdırır.

Planlamanın əsasını təşkil edir:

- briqada komandirinin hücum döyüşü üzrə olan niyyəti;
- üst komandanlığın və qonşuların atəş vasitələri ilə briqadanın (marağında) hücum zolağında yerinə yetirilən tapşırıqlar;
- aviasiya vasitələri ilə briqadanın (marağında) hücum zolağında yerinə yetirilən tapşırıqlar;
- briqadanın açıq cinahlarının örtülməsi üçün üst komandanlıq tərəfindən yaradılan mühəndis maneələri sistemi;
- briqadanın artilleriyasına üst komandanlıq tərəfindən verilmiş atəş tapşırıqları (cəmləşdiril-

miş atəş sahələri, kütləviləşdirilmiş atəş zərbələrinin endirilməsi zamanı cəmləşdirilmiş atəş sahələri, atəşin ardıcıl cəmləşdirilməsi və s.).

İşləmə ardıcılığı:

1. Hücum döyüşündə yaradılacaq atəşlə zərərvurma sisteminin məlumatlarını xəritə üzərinə işləyirik (düşmən və öz qoşunlarımız tam açıqlanmış şəkildə, irəliləmə yolları açılma hədləri, atəş mövqeləri, KMM).
2. BAQ-ın divizionlarının atəş mövqeləri rayonlarının yerləşməsini nəzərə alaraq, hər bir atəşlə zərərvurma tapşırığının yerinə yetirilməsi üçün cəlb ediləcək artilleriya divizionlarını təyin edirik.
3. Hər bir atəşlə zərərvurma tapşırığının yerinə yetirilməsi zamanı tətbiq ediləcək atəş növünü (Küt.At,CA, AAC, AZİg, ADalğ, THA) təyin edib xəritəyə işləyirik.
4. Hədəf sahəsini (hədlərini) batareyalar arasında bölüşdürürük, bu halda bir məsələni əsas götürürük – hər bir atəşlə zərərvurma tapşırığında batareyalara ən azı iki-üç həddə atəş tapşırığı verilə bilər, öz qoşunlarımızın irəliləməsi, açılması zamanı isə atəş tapşırıqları yerinə yetirən batareyalara daha çox həddə atəş tapşırığı verilə bilər. Briqada artilleriya qrupu tərkibindən olan divizionlar adətən cəmləşdirilmiş atəş zərbələrinin endirilməsi zamanı korpus artilleriya qərargahı

tərəfindən atəş tapşırığı almalıdır, digər hallarda o öz atəş tapşırıqlarını briqadanın artilleriya rəisindən alır. Planlaşdırmanın aparılması zamanı işin asanlaşdırılması üçün briqadanın hücum zolağının önündə olan ərazi sahələrini xəritədə atəşlə zərərvurma zolaqlarına bölərək planlaşdırma aparmaq daha yaxşıdır. Məsələn: 1-ci atəşlə zərərvurma zolağını təyin etmək – artilleriya vəsaitlərinin ən yaxın atış məsafəsindən birinci eşelon tabor müdafiəsini, geri bölgəsinə qədər olan sahəni; 2-ci atəşlə zərərvurma zolağını təyin etmək birinci eşelon taborunun geri bölgəsindən ikinci eşelon taborunun geri bölgəsinə qədər olan sahəni; 3-cü atəşlə zərərvurma zolağını təyin etmək ikinci eşelon taborunun geri bölgəsindən ikinci eşelon alayının ön xəttinə qədər olan sahəni.

5. Yuxarıda qeyd etdiyimiz qaydada, hər bir zolağa kəşfiyyat və atəşlə zərərvurmada cavabdeh təyin edirik.

NƏTİCƏ

Məqalədə hücumda briqadanın artilleriya qərar-gahının düşməne atəşlə zərərvurmanın planlaşdırılmasında hesabatların aparılması metodikasına baxılmışdır. Həmçinin, briqadanın hücum döyüşündəki real imkanlarına, düşməne zərbələrin endirilməsinə, ona əhəmiyyətli dərəcədə itkilərin verilməsinə, öz qoşunlarımızın döyüş qabiliyyətinin saxlanmasına və hücum döyüşləri zamanı təyin olmuş rayonların və hədlərin ələ keçirilməsi üçün say və keyfiyyət imkanlarını əhatə edən göstəricilərə baxılmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Quru qoşunlarının taktiki fəaliyyətlərinin döyüş təlimatı, I hissə, Bakı-2015.
2. Боевое применение ракетных войск и артиллерии в операциях, Москва-2009.

РЕЗЮМЕ**ПРОВЕДЕННЫЙ УЧЕТ ВО ВРЕМЯ ПЛАНИРОВАНИЯ В БОЯХ ПО УРОНУ ОГНЕМ ПРОТИВНИКУ В ШТАБЕ АРТИЛЛЕРИИ БРИГАДЫ****Р. АЛИЕВ**

В статье была рассмотрена методика проведения расчётов при современном планировании огневого поражения противника штабом артиллерии бригады в наступлении.

Были рассмотрены реальные возможности бригады в наступлении; при нанесении ударов по противнику; при нанесении ему серьёзных ощутимых потерь; рассмотрены показатели охватывающие количественные и качественные возможности сохранения боеспособности своих войск и захвата назначенных районов и рубежей в наступлении.

SUMMARY**THE METHOD OF ACCOUNTING AT ATTACK BATTLES AT BRIGADE ARTILLERY HEADQUARTER DURING THE APPROPRIATE PLANNING OF FIRE DAMAGE TO ENEMY****R. ALIYEV**

In the article it has been analysed the method of accounting at attack battles at brigade artillery headquarter during the appropriate planning of fire damage to enemy. Also it has been analysed the real opportunities of brigade at attack battles, striking the enemy, giving significantly loss of enemy, preserving battle abilities of our troops, points which involved quality and quantity opportunities for occupation defined regions and bounds during attack battles.

DAĞLIQ ƏRAZİDƏ ÜMUMQOŞUN DÖYÜŞÜNDƏ ARTİLLERİYA BÖLMƏLƏRİNİN DÖYÜŞ TƏTBİQİNİN ƏSASLARI

Mayor Pərviz İBRAHİMOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: artilleriya bölmələri, dağ artilleriyası, dağ topu, dağ toplarının təkmilləşdirilməsi, atəş mövqeyi, artilleriyanın müşahidə məntəqəsi, dağlarda artilleriyanın döyüş fəaliyyəti, lüləli artilleriya, reaktiv artilleriya, özüyəriyən artilleriya qurğuları, qəlpəli-fuqas mərmisi.

Ключевые слова: Артиллерийские подразделения, горная артиллерия, горная пушка, модернизация горных пушек, огневая позиция, наблюдательный пункт артиллерии, боевые действия артиллерии в горах, ствольная артиллерия, реактивная артиллерия, самоходные артиллерийские устоновки, осколочно-фугасный снаряд.

Keywords: Artillery units, mountain artillery, mountain gun, modernisation of mountain guns, fire position, artillery observation post, artillery operations in mountains, cannon artillery, rocket artillery, self-propelled guns, high-explosive projectile.

Zirvəsi, ətəyi, yamacı aydın nəzərə çarpan, nisbi hündürlüyü 200 m-dən artıq olan yüksək relyef formasına **dağ** deyilir. Əgər bu tip relyefin nisbi hündürlüyü 200 m-dən azdırsa, ona **təpə** deyilir. Təpə nisbətən hamar zirvəyə və az meyilli yamaca malik olur. Yer səthində dağlara, adətən tək halda rast gəlinmir. Dağlar adətən zəncir şəklində uzanır ki, belə dağlara **sıra dağlar** deyilir. Dünyanın ən uzun dağ silsiləsi Cənubi Amerikanın qərbindəki And dağlarıdır. Onun uzunluğu 9 min km-dir. Dağların meydana gəlməsinin səbəbləri çox fərqlidir. Bəzi dağlar yerin sıxılması ilə, bəziləri isə vulkanların, lavalanın püskürməsi ilə yaranmışdır.

Mənşəyinə görə dağlar qırıxıqlı, qırıxıqlı-faylı, laylı və vulkanik olur. Dünyanın ən hündür vulkanik dağı Cənubi Amerikadakı Çimborasodur. Hündürlüyünə görə dağlar 3 yerə ayrılır:

1. Alçaq dağlar – mütləq hündürlüyü 1000 m-ə qədər.

2. Orta dağlar – hündürlüyü 1000 m-dən 2000 m-ə qədər.

3. Hündür dağlar – hündürlüyü 2000 m-dən çox.

Dağlıq ərazilərin fiziki-coğrafi şərtləri bütün döyüş bölmələrinin hərəkətini və fəaliyyətlərini çətinləşdirdiyi kimi, döyüş dəstək bölmələrinin də fəaliyyətinə çox böyük təsir göstərir. Bu səbəbdən hərbi nəzəriyyəçilər tarixin müəyyən vaxtlarında artilleriyanın dağlıq ərazidə tətbiq olunmasını asanlaşdırmaq üçün layihələr hazırlamış və bu ərazilərdə istifadəsi asan olan topların yaradılması üçün çalışmışdılar. Bu topların çəkisi yüngül olmalı və maneəli dağ aşırımlarından asan daşına bilməli idi. Döyüş əməliyyatlarının çox az hissəsi dağlara da aparıldığı üçün bu layihələr ancaq sınaq mərhələsində qalırdı. XVIII əsrin sonları dağlıq ərazilərdə aparılan döyüş əməliyyatları bu layihələrin inkişafına təkan verdi. Təsadüfi deyil ki, bu əməliyyatların özəyini dağlardan keçirilən və qoşunları birbaşa dəstəkləyən artilleriya təşkil edir.

Hərb tarixinə nəzər saldıqda görürük ki, yaradılmış orduların əksəriyyətinin tərtibatı, taktikası və silahlandırılması düzənlik ərazilərdə döyüşlərin

aparılması üçün nəzərdə tutulmuş, əsasən bu istiqamətdə də məşq etdirilmişdir. Düzənlik ərazilərdə əməliyyatların aparılması komandirlərin üzərinə düşən ağırlığı azaldır, müxtəlif qoşun növləri ilə birlikdə, koordinasiyalı şəkildə tətbiqinə və müvəffəqiyyət qazanmağa imkan verir. Müasir dövrdə əməliyyatlar zamanı tətbiqi üstünlük təşkil edən motoatıcı qoşunlar üçün ideal landşaft şəraiti manevr müharibəsinə xas olan xətti və bitişik yaxınlaşmaların daha üstün tutulduğu geniş düzənliklər, dalğalı ərazilər, yayla, səhra və az məskunlaşmış yaşayış məntəqələridir.

Aparılan müharibələr heç də həmişə adi ərazilərdə baş vermir. Bir çox hallarda tətbiqi və silahlanması dağlıq ərazilər üçün nəzərdə tutulmayan bölmələr bu ərazilərdə aparılan əməliyyatlarda məğlubiyyətə düşər olurlar. Çox da uzağa getmədən Qarabağ müharibəsinə nəzər salsaq görürük ki, əməliyyatların çoxu dağlıq ərazidə aparılıb və qoşunların lazımı silahlarla, təhcizatla, maddi vəsaitlərlə təmin olunmaması, planlamalar zamanı ərazinin xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmaması, həmçinin qoşunların ərazi şərtlərinə uyğun məşq etdirilməməsi nəticəsində bir çox məğlubiyyətlərimiz olmuşdur.

Müasir döyüş ümumqoşun döyüşü deyilir. Çünki müasir döyüşlərin aparılmasında bütün növ qüvvə və vasitələr, o cümlədən tanklar, piyadaların döyüş maşınları, artilleriya, hava hücumundan müdafiə vasitələri, atəşə dəstək helikopterləri və təyyarələr, radio-elektron mübarizə vasitələri və s. iştirak edir. Döyüşlərdə iştirak edən birləşmə hissələr və bölmələr vahid niyyətə uyğun olaraq öz səylərini qısa müddətdə düşməni məğlub etməyə yönəldirlər. Döyüşlərdə iştirak edən bütün qüvvələr təşkilat quruluşuna və döyüş imkanlarına görə yalnız onlara məxsus döyüş fəndləri və üsullarından istifadə etməklə düşmənlə mübarizə aparır.

Raket və artilleriya qoşunları quru qoşunlarının qoşun qismi kimi, əsas atəşlə zərərvurma gücü olaraq, döyüşlərdə (əməliyyatlarda) düşməne atəşlə zərərvurma üzrə aparıcı rol oynayır. Hücumda raket və artilleriya qoşunları öz atəş və zərbələri ilə tank və piyada birləşmə hissə və böl-

mələrinə düşmənin döyüş (əməliyyat) düzülüşündə yol açır, müdafiədə isə düşmən qüvvələrinin irəliləməsini atəş və zərbələrlə əngəlləyir. AQ-nin birləşmə hissə və bölmələri uzaq məsafəli, güclü atəş zərbələri ilə tank və motoatıcı birləşmə hissə və bölmələrini hər növ döyüşlərdə (əməliyyatlarda) dəstəkləyə bilər. Artilleriya, döyüşlərdə öz atəşləri ilə düşmənin raket, artilleriya (reaktiv) və minaatan batareyalarına, PDM, ZDM, canlı qüvvəsinə, komanda və komanda müşahidə məntəqələrinə və bu kimi digər hədəflərinə atəşlə zərər vurur. Qeyd edilən hədəflərin bir çoxu zirehli və döyüş sahəsində yüksək manevretmə qabiliyyətindədir, onlar atəş mövqelərində qısa müddətə qalacaqlar, ona görə bu kimi hədəflər aşkarlanan kimi dərhal məhv edilməlidir. Bu hədəflərin məhv edilməsi üçün koordinatlarının yüksək dəqiqliklə müəyyən edilməsi və qısa zamanda qəfil atəş açılması tələb olunur.

RAKET VƏ ARTİLLERİYA QOŞUNLARININ DÖYÜŞ TƏTBİQİNİN ƏSAS PRİNSİPLƏRİ

Raket və artilleriya qoşunlarının döyüş və əməliyyat tapşırıqlarında effektiv nəticə üçün mütləq onun bütün döyüş imkan və qabiliyyətindən tam həcmdə istifadə edilməlidir. Bunun üçün döyüşlər zamanı sınaqlardan keçirilmiş bəzi əsas prinsiplər vardır ki, ona əməl olunduqda raket və artilleriya qoşunlarının döyüş tətbiqi effektiv olur.

Döyüş tətbiqinin əsas prinsipləri:

- AQ birləşmə və hissələrinin, eləcə də onların atəş və zərbələrinin vacib istiqamətlərdə cəmləşdirilməsi;
- AQ birləşmə və hissələri, eləcə də onların atəş və zərbələri ilə geniş manevr;
- ümumqoşun birləşmələrini fasiləsiz atəş və zərbələrlə dəstəkləmək;
- Ümumqoşun birləşmə və hissələri, aviasiya, eləcə də dənizkənarı əməliyyatlar zamanı döyüş gəmiləri ilə daim qarşılıqlı fəaliyyətdə olmaq;
- AQ birləşmə və hissələrinin, eləcə də onların atəş və zərbələrinin mərkəzləşdirilmiş (bir əldən) idarə edilməsi.

Düşməne atəşlə zərərvurmanın əsas prinsipləri:

- düşməne atəşlə zərərvurma sisteminin daim

döyüş tapşırığını yerinə yetirməyə hazır olması;

- düşməne atəşlə zərərvurmada iştirak edən vasitələrin dayanıqlı, fasiləsiz, operativ, gizli idarə edilməsi;

- atəşlə zərərvurmada iştirak edən qüvvə və vasitələrin vaxtında və tam tələb olunan dəqiqliklə düşmən obyekt və hədəfləri haqqında kəşfiyyat məlumatları ilə təmin edilməsi;

- düşmənin bütün əməliyyat düzülüşü dərinliyinə kompleks və razılaşıdırılmış zərbələrin endirilməsi;

- vacib istiqamətlərdə əsas səylərin cəmləşdirilməsi və idarəetmənin mərkəzləşdirilməsi, hər bir birləşmənin (birliyin) kəşfiyyat və atəşlə zərərvurmada cavabdehlik zolağı çərçivəsində düşmən obyekt və hədəflərinə müstəqil zərərvurma sərbəstliyinin verilməsi;

- atəşlə zərərvurmanın daha effektiv forma və metodlarının tətbiq edilməsi;

- düşmənin ən təhlükəli hədəf və obyektləri üzərinə atəşin (zərbələrin) kütləviləşdirilməsi (cəmləşdirilməsi);

- atəşlə zərərvurmanın qüvvə və vasitələri ilə vaxtında manevr etmək;

- atəş açmada və zərbələrin endirilməsində düşməni qabaqlamaq;

- atəşlə zərərvurmanın qüvvə və vasitələrinin vaxtında bərpasını təmin etmək.

1776-cı ildə ABŞ ordusu polkovnik **Henri Noksun** rəhbərliyi altında əlli altı ədəd 57 mm-lik topla silahlanmış artilleriya bölmələrini Berkşir dağlarından keçirərək Corc Vaşinqtonun Boston şəhərinin mühasirəsində qələbə qazanmasını təmin etdi.

1789-cu ildə Fransada üsyanın başlanması ilə döyüş əməliyyatlarının bir neçəsi dağlarda, xüsusilə də Piriney və Alp dağlarında baş tutdu. Bu əməliyyatlarda fransız topçuları Qriboval sistemində olan dörd funtluq topların (bu sistem toplara 1776-cı ildə fransız topçusu **Jan Batist Qriboval** tərəfindən tətbiq olunmuşdu) dağ əməliyyatları üçün ideal olduğunu aşkar etdilər. Topun hərəkət hissələri və əsas hissələri bir-biriləri ilə vint və boltlarla birləşdirilmişdi, bu isə onların ən çətin keçilən yollardan rahat daşınmaları üçün asanlıqla sökülmələri və yığılmalarını təmin

edirdi.

1818-ci ildə Rusiyanın Qafqaz korpusunun komandiri general **A.P Yermalov** “gürcü dağ tayfalarının” üzərinə hücumları zamanı nailiyyət əldə edə bilmədi. Fransa və İngiltərədən alınmış atıcı silahlarla silahlanmış dağlılar hamar lüləli atıcı silahlarla silahlanmış rus əsgərlərini asanlıqla nişan alırdılar. General başa düşürdü ki, bu vəziyyəti ancaq artilleriya dəyişə bilər. O, 1820-ci ildə İmertidə dağlıların üzərinə növbəti hücumu zamanı onlardan İngiltərə istehsalı olan və bir atın köməyi ilə dartıla bilən top ələ keçirir. General Yermalov qəniməti Peterburqa, artilleriya mərkəzinə göndərir və onlardan bu topdan düzəldilməsini xahiş edir. Nəhayət 1827-ci ildə Luqan zavodu Tiflisə çəkisi 213 kq olan iki ədəd dağ topu göndərir. Bu toplar atış xəttinin hündürlüyünə və qundaq qollarının quruluşuna görə ingilis toplarını üstələyirdi, lakin onların çatışmayan cəhəti sökülüb yığıla bilməməsi idi.

İlk dəfə olaraq, daşınması üçün çox asanlıqla sökülən və çox yüksək dəqiqliklə yığılan dağ toplarının proyektini iki Yunan mühəndisi tərəfindən verilmişdir. 1891-ci il modeli mühəndis mayoru P.Lyikoyidis, 1893-cü il modeli isə artilleriya mayoru P.Danglis tərəfindən irəli sürülmüşdür. Bu dağ topları Balkan, 1-ci və 2-ci dünya müharibələrində geniş istifadə olundu və öz nüfuzunu, istifadəyə yararlılığını qoruyub saxlaya bildi.

Dağlıq şərait anlayışı çoxsaylı faktorları nəzərə almağı tələb edir. Dağlarda döyüşün effektivliyini aşağı salan dəqiq cəbhə xəttinin olmaması, əsgərlərin dağlarda əməliyyat aparmaq üçün hazırlıqsız olması, dəyişən hava şəraiti və bu kimi bir çox faktorlardır. Mürəkkəb landşaftlı dağlıq ərazi artilleriya silahlarının effektiv istifadəsində də çətinliklər yaradır.

Dağlıq ərazilərdə mübarizə qeyri-nizami xarakter daşıyır. Əgər qoşunlar təyin edilmiş nöqtəyə düz ərazidə olduğu kimi sürətlə hərəkət edirlərsə, onların bütövlükdə dəstəklənməsində çətinlik yaranır və aralarındakı məsafə böyüyür. Cəbhənin dağların yüksəklikləri boyu keçməsi məcburi deyil, bəzən eyni vaxtda dağ silsilələrinə, çıxıntılara və taktiki hədəflərə tamamilə müxtəlif isti-

qamətlərdən hücum etmək tələb olunur. Bu zaman 1000 m aşağıda yerləşən dağ vadiləri hücum istiqamətləri üçün yeganə və daimi bölgələr olur.

Əksər ordular özlərini adi şəraitdə döyüşlər üçün hazırlayırlar. Bu şəraitlər komandirlərin tapşırıqlarını asanlaşdırır və onlara kombinə edilmiş qüvvələri effektiv idarə etməyə imkan yaradır. Mexanikləşdirilmiş bölmələr üçün geniş düzənliklər, dərə-təpəli ərazilər, səhralıq və ya kiçik yaşayış məntəqələri manevr üçün ideal ərazilərdir. Çətin landşaft atəş dəstək bölmələrinin işini çətinləşdirir. Artilneriyanın çətin yol şəraiti və fəaliyyəti ərazinin kəskin yüksəklikləri səbəbindən məhdudlaşır. Bütün bunlar top və döyüş maşınlarının açılmasını çətinləşdirir. Qoşunları uzaq məsafələrdə dəstəkləmək üçün batareyalar heyətlərə bölünməlidir. Hər mövqedə 1-2 top yerləşdirməklə maksimum mümkün olan məhv etmə radiusu örtülür. Artilneriya dəstəyinin keyfiyyətini artırmaq üçün toplar ərazi bükümlərində və dağların əks yamaclarında yerləşdirilir. Atəş mövqelərini aşırımlarda, kəndlərin yaxınlığında, uzununa vadilərdə də seçmək olar, ancaq mövqelərin seçilməsi adətən təminatın mümkünlüyündən asılıdır. Kəskin dəyişən yüksəklik və nahamar səthlər bölmələrin cinahları arasında əlaqəni çətinləşdirir. Əks yamaclarda yerləşdirmənin də özünəməxsus çətinlikləri mövcuddur. Bu cür ərazilər bölmələrin fəaliyyətlərində gizlilik yaratsa da, hava hücumuna, artilneriya atəşinə və qəlpə təsirinə daha həssas olur.

Dağlıq ərazidə artilneriya bölmələrinin yerləşdirilməsinə meteoroloji şərait də öz təsirini göstərir. Temperaturun və atmosfer təzyiqinin aşağı olması, güclü külək standart atış cədvəlini effektivləşdirir. Bütün bunlar dəqiqliyi azaldır. Yeni xəritələrin, topogeodezik bəndetmənin, meteoroloji məlumatların çatışmazlığı məsafəyə, hündürlüyə və istiqamətə görə səhvləri artırır. Atışlarda dəqiqliyə nail olmaq, hədəfləri aşkar etmək, atışlara düzəliş vermək üçün artilneriya müşahidəçiləri ilə birlikdə fəaliyyət göstərmək lazımdır.

Faktorların siyahısında insan dözümlülüyünün də nəzərə alınması mütləqdir. Uzun müddət dağ şəraitində qalmaq piyadanı gücdən salır və onların yeni qüvvələrlə dəyişdirilməsini tələb edir. Belə şəraitlərdə səhra artilneriyasının üzərinə çox

böyük məsuliyyət düşür, hansı ki, öz atəşi ilə qüvvə çatışmazlığını kompensasiya edir.

Dağlarda taktiki, hava və fiziki şəraitlər bir nöqtədə birləşir. Daim bu şəraitdə yaşayan və ona öyrənən döyüşçülər rəqiblərinin sayından, silahlanmasından asılı olmayaraq çox böyük üstünlüyə malik olur. Yüksək dəqiqlikli silahlar və aviasiya bu şəraitlər üçün əl vermir. Faktiki olaraq onların istifadəsinə olan məhdudiyyət artilneriyaya olan tələbatı artırır. Aviasiyanın fəaliyyəti yüksəkliklər səbəbindən məhdudlaşır. Yağış, boran, duman, güclü külək kimi atmosfer şərtləri onların mümkün effektiv fəaliyyətini aşağı salır. Dağlarda müdafiə olunan qoşunlar ərazinin maskalayıcı xüsusiyyətlərindən və relyefindən mükkəmməl surətdə faydalanaraq havadan baxanda, demək olar ki, görünməz olurlar. Vadilərdə aviasiyanın istifadəsi çox təhlükəlidir. Stasionar və çoxlu sayda daşınan hava hücumundan müdafiə vasitələrinin varlığı təyyarələri hündürdən uçağa məcbur edir. Belə şəraitdə hədəflərin tanınması əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşir, öz qüvvələrimizə zərərvermə riskləri isə artır. Helikopterlər hədəflərin aşkarlanması baxımından daha əlverişlidir, lakin yüksəkliklər və kəskin hava şəraiti onlara mane olur. Bunlarla yanaşı, yaxınlaşan helikopterin gurultulu səsi problemlili faktor olaraq qalır.

Dağlarda artilneriyanın döyüş fəaliyyətinə aşağıda göstərilənlər təsir göstərir:

- düşmənin mərtəbəli maneə və atəş sistemli, eşelonaşdırılmış müdafiə yaratması (onun müdafiəsini yarmaq üçün artilneriyanın artırılmasına ehtiyac yaranır);
- artilneriyanın yerləşməsi üçün əlverişli ərazi sahəsinin məhdud olması;
- yolların sayının məhdudluğu və onlarla hərəkətin çətinliyi;
- meteoroloji şəraitin kəskin dəyişməsi;
- dağ çaylarının iti sürətlə axması, həmçinin çaylarda suyun səviyyəsinin tez-tez dəyişməsi;
- qışda qəfil əmələ gələn qar uçqunları, yazda və payızda isə sel axınları.

Ərazi relyeflərinə görə, hərəkət və manevr imkanları məhdud olduğu üçün artilneriyanın atəş dəstəyinin effektivliyi azala bilər. Buna görə də, əməliyyatın planlaşdırılması zamanı gündəlik

döyüş sursatına olan ehtiyac dəqiq hesablanaraq nəzərdə saxlanılmalıdır. Əsas manevr bölmələri ilə artilleriya bölmələri arasındakı əlaqə və dəstək silahları ilə aparılan atışların koordinasiyası mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdir.

Artilleriyanın müşahidə məntəqələri, mümkün olan ən yüksək yerlərdə açılmalıdır. Bununla yanaşı, müşahidə məntəqələri aşağı buludlu və ya dumanlı hava şəraitlərində minimal yüksəkliklərdə də qurula bilər.

Dağlıq bölgələrdə lüləli toplar üçün uyğun mövqelər tapmaq olduqca çətindir. Atəş mövqeləri seçilərkən lülə ağzından çıxan alovun, işığın və tozun maskalanmasına, desantçıxarma nöqtələrinə və yollar şəbəkəsinə yaxın yerlərdə olmasına diqqət edilməlidir. Aşağıdakı xüsusiyyətlərə görə, mövqelərin hakim yüksəkliklərdə seçilməsinə üstünlük verilməlidir:

- qaya yuvarlanmaları və qar uçurumlarına daha az məruz qalmaq şansı vardır;
- hədəf bölgələrində daha az ölü sahə mövcuddur;
- ətrafdakı yüksəkliklərdən yüngül silah atışlarına daha az məruz qalmaqlar.

– dağlıq ərazidə raket və artilleriya hissələri (bölmələri) yol boyunca döyüş düzülüşünə açılır. Bəzi hallarda artilleriya batareyası bir yox, iki atəş mövqeyində taqımlarla yerləşdirilə bilər və ya əksinə bir atəş mövqeyində iki batareyaya yaxud toplar, batareyalar arasındakı məsafəni qısaltmaqla tam divizion yerləşdirilə bilər.

Ərazidə görünməyən sahələrin çox olması hündürlükə və cəbhə üzrə açılmış müşahidə məntəqələri şəbəkəsinin yaradılmasını tələb edir. Ərazinin yaxşı görünməsi üçün qonşuların da zolağında yerləşməsinə icazə verilən köməkçi müşahidə məntəqələrindən və helikopterlərdən istifadə edilir.

Müdafiənin çoxqatlı qurulması və hündürlüyün əks yamaclarındakı, dərələrdəki, mağaralardakı və yeraltı qurğulardakı hədəflərə zərbə vurmağın çox çətin olması nəzərə alınmaqla düşmə-

nə atəşlə zərərvurma planlaşdırılır. Düşməne atəşlə zərərvurma qoşunların vadilərdə, düzənliklərdə yüksək dağlıq və dağlıq-meşəlik rayonlarında fəaliyyətindən asılı olaraq müxtəlif üsullarla həyata keçirilir.

Dağlarda müdafiə ərazi relyefini nəzərə almaqla qurulur və qoşunların fəaliyyəti istiqaməti üçün hakim yüksəkliklərin, həmçinin aşırımların və dar keçidlərin əldə saxlanılmasına yönəldilir. Düşmənin birləşmə və hissələri dağlarda müdafiəni bizim qoşunların hücumu mümkün olan

əsas yol istiqamətləri boyunca tuturlar.

Dağlarda minaatanlardan geniş istifadə etmək daha əlverişlidir, çünki minaatanlar nisbətən az çəki, böyük qalxma bucaqlarında atəş aparma, döyüş tətbiqində və təmirdə sadəlik kimi xüsusiyyətlərə malikdir.

Dağlıq ərazidə minaatanların daşınması, onların minalarla təmin edilməsində yük heyvanlarından istifadə edilməsi daha məqsədəuyğundur.

Raket və artilleriya qruplarının bölüşdürülməsi və yaradılmasında nəzərə almaq lazımdır ki, qoşunların dağlarda hücumu, bir qayda olaraq, ayrı-ayrı istiqamətlər üzrə aparılacaq. Bunun üçün raket qoşunları və artilleriya qruplaşmasını elə yerləşdirmək lazımdır ki, bütün əməliyyatın (döyüşün) gedişatında tapşırıqların yerinə yetirilməsi üçün yenidən qruplaşmanın zəruri olmaması təmin olunsun.

Birləşmələrin, hissələrin və bölmələrin sərbəstliyini təmin etmək məqsədi ilə artilleriyanın böyük hissəsini birinci eşelon korpusunun (briqadanın) gücləndirilməsinə ayırmaq lazımdır. Ordu artilleriya qrupu və reaktiv artilleriyanın ordu qrupu adətən geniş vadilərdə və dağ yaylalarında düşmənin müdafiəsinin yarılmasında yaradılır. Birinci eşelon korpuslarında korpus, briqadalarda briqada artilleriya qrupları yaradıla bilər. Artilleriya qruplarının say tərkibi adi şəraitlərdə olduğu kimidir.

Bir neçə ayrı-ayrı istiqamətlərdə hücum edən korpusun gücləndirilməsi üçün yetərincə vasitə olmadıqda, birinci eşelon briqadaları arasında atəş əlaqəsi istisna olunduqda korpus artilleriya qrupu yaradılmaya bilər. Bu halda korpus komandiri adətən bilavasitə öz tabeçiliyində nüvə sursatlarını istifadə edən artilleriya bölmələrini və reaktiv divizionunu saxlayır, birinci eşelon briqadalarında isə daha güclü briqada artilleriya qrupları yaradılır. Adi tapşırıqlardan başqa, onlar düşmənin nüvə, kimya hücumunun taktiki vasitələrinin və artilleriyasının tələfata uğradılması kimi tapşırıqları icra edəcəklər.

Raket qoşunları üçün start mövqeləri və artilleriya üçün atəş mövqelərini trayektoriyanın dikliyini və yerinə yetiriləcək tapşırıqları nəzərə alaraq seçirlər. Maili trayektoriyalı (toplu) artilleriyanı yuxarı yaruslarda, dik trayektoriyalı (haubitsa və minaatanları) artilleriyanı isə dərələrdə yerləşdirmək lazımdır. Top artilleriyasının kiçik örtmə bucaqlarını nəzərə alaraq, onları hücum edən qoşunların dərinliyində və cinahlarında yerləşdirmək olar. Düzünə tuşlama ilə atəş aparmaq üçün ayrılan vasitələri düşmən tərəfə olan yamaqlarda yerləşdirirlər. Qumbaraatanların və daşınan TƏİR qurğularının, düzünə tuşlamaqla atəş məsafəsinin uzadılması üçün, onların yüksəkliklərin nisbətən düz yerlərində yerləşdirilməsi məqsəduyğundur. Dağlarda raket qoşunları və artilleriya tərəfindən düşmənin nüvə və atəş vasitələrinin tələfata uğradılmasının planlaşdırılmasının bəzi xüsusiyyətləri vardır. Dərələrdə və kanyonlarda yerləşən düşmən obyektlərinə nüvə zərbələrinin hazırlanmasında nişanalma nöqtəsini onlardan çıxışlarda təyin etmək lazımdır. Ko-

lonlara nüvə zərbələrinin vurulması onların aşırımlardan keçməsi zamanı daha çox effektə malikdir.

XX əsrin sonu keçmiş SSRİ və XXI əsrin əvvəlləri Amerika kimi iki böyük dövlətin Əfqanıstan ərazisində apardığı müharibələr dağlıq ərazilərdə aparılan əməliyyatların bariz nümunəsidir. Sovetlərin və Amerikanın Əfqanıstanda apardığı müharibə təcrübələri bir-birindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Əfqanıstan ərazisində fəaliyyət göstərmiş Sovet diviziyalarının özəyini (əsasını) artilleriya təşkil ediyi halda, əksinə Amerika üçün Əfqanıstan texniki vasitələrin məhdudiyətlərlə tətbiq edildiyi bir yer oldu.

Əfqanıstan müharibəsinin çətinlikləri Sovetləri paradoksal nəticələrə gətirib çıxardı. İlk öncə düşünülürdü ki, tanınmayan ərazidə asimmetrik fəaliyyət göstərən düşməne qarşı yüksək mobil qruplarla mübarizə aparılmalıdır. Ancaq Sovet ordusunun Əfqanıstanda apardığı müharibə təcrübələri göstərdi ki, artilleriya bandit qruplaşmalarına qarşı mübarizədə əvəzsiz rol oynayır. Manevr üçün az sahənin, kəskin dağ aşırımlarının və dar vadilərin olmasına baxmayaraq, artilleriyanın tətbiqinə yaradıcılıqla yanaşdıqda bəzi hallarda az sayda piyada dəstəyi və ya piyadasız fəaliyyət göstərmək mümkündür. Bundan əlavə, sovet piyadaları bütün növ əməliyyatlar üçün tələb olunan atəş dəstəyinin həcmi müəyyənləşdirə bilmişdilər və bu da onlara az piyada qüvvəsi tətbiq etməklə Əfqanıstanın bütün ərazilərində fəaliyyət göstərməyə imkan verirdi. Artilleriyanın vəzifəsi bütün atəş sistemlərini ümumi əməliyyat planında birləşdirməyə yönəldilmişdi. Kifayət qədər minaatanlar döyüş meydanını haubitsalarla bölüşdürür, aviasiya və bütün kalibr toplar sinxron şəkildə hədəflərə qarşı fəaliyyət göstərirdilər.

ABŞ və koalisiya qoşunları 2002-ci ilin mart ayında yerinə yetirdikləri əməliyyatda sovetlərdən fərqli olaraq artilleriyadan istifadə etmədilər. Artilleriyadan istifadə etməməklə onlar digər silah sistemlərinin, minaatanların, təyyarə və helikopterlərin əlavə yüklənməsinə səbəb oldular. Əfqan döyüşçüləri bu əməliyyatda D-30 haubitsalarından mükəmməl istifadə etməklə

ABŞ və koalisiya qoşunlarına hədəflərinə çatmaları üçün çətinliklər yaratdı.

NƏTİCƏ

Baş vermiş silahlı konfliktlər sübut edir ki, artilleriya şərait və təbiətdən asılı olmayaraq əsas vasitə olaraq qalır. Yüksək rəqəmsal silahların döyüş meydanında nə qədər müstəsna rolu olsa da, yaxın məsafələrdə mobil və güclü atəş dəstəyinin olması çox vacibdir. Dəyişikliklər, coğrafi aspektlər nəzərə alınmaqla insanlar mexanizmlərlə yaxınlaşdırılmalıdır. Açıq-aşkar aydındır ki, çəkisi yüngül və rahat daşınan toplar dağ əməliyyatları üçün ideal toplardır. Bu cür toplarla çətin dağ relyefində artilleriyanın mobilliyinə və piyadanın daim atəş dəstəyi ilə təmin olunmasına nail olunur.

Tarixi araşdırmalar və müharibə təcürbələri göstərir ki, dağlıq ərazidə əməliyyatlar üçün kifayət qədər artilleriyanın olması zəruridir. Qabarıq ərazi müdafiə olunan tərəfə təbii örtük təşkil edir və onların aşkarlanıb məhv edilməsini əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşdirir, hücum edən tərəfin silahlanmasının nə qədər inkişaf etməsindən asılı olmayaraq ərazi relyefinin verdiyi üstünlüklərdən istifadə etməklə onlara bərabərliyi təmin etmək olur. Buna nümunə olaraq Əfqanıstan ərazisində gedən müharibələrdə əfqan döyüşçülərinin tətbiq etdiyi taktikanı göstərmək olar. Bu cür coğrafi üstünlüyü yalnız belə şəraitlərdə əməliyyatlara uyğunlaşmaq yolu ilə aradan qaldırmaq olar.

Dağlarda müharibənin öz şərtləri var. Ərazinin yaratdığı təbii maneələri dağıtmaq və təcrid etmək üçün artilleriyanın tətbiqi mütləqdir. Ancaq bu tələblərə uyğunlaşmaq üçün artilleriya mobil olmalı və təsirli atəş gücü ilə az saylı piyadani dəstəkləməyi bacarmalıdır.

Döyüşün növündən asılı olmayaraq bütün əməliyyatlarda komandirlər daim artilleriyanın dəstəyinə arxalanırlar. Əlbəttə, dağlıq ərazidə döyüş əməliyyatlarının özünəməxsus çətinlikləri var, lakin təcrübələr sübut etmişdir ki, bütün növ artilleriya toplarından effektiv şəkildə istifadə etmək mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Ракетные войска и артиллерия в операциях. Учебник. М., ВАГШ, 1999
2. Тактика наземной артиллерии. Учебник. Б.И. Стрельченко, С.И.Лаушкин
3. Xüsusi şəraitlərdə qoşunların döyüş fəaliyyəti. Dərslik. Hərbi Nəşriyat-2005
4. Dağlıq ərazidə artilleriyanın döyüş tətbiqi. Dərslik. Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyası-2013
5. Field Artillery in Military Operations (Combat Studies Institute Press)
6. Small wars journal (Moving Artillery Forward: A Concept for the Fight in Afghanistan)
7. From Wikipedia, the free encyclopedia (75 mm Schneider-Danglis)

РЕЗЮМЕ

ПРИМЕНЕНИЕ АРТИЛЛЕРИИ В ГОРНОЙ МЕСТНОСТИ П. ИБРАГИМОВ

В данной статье отображены вопросы определение условий боевых действий для подразделений артиллерии в горной местности, применение их в горах, дорога развития горных пушек, роль артиллерии в последнее время при проведении операций в горной местности.

SUMMARY

APPLICATION ARTILLERY IN MOUNTAINS P. IBRAHIMOV

In this article it has been emphasised defining the conditions for artillery units in mountain district, their application in mountains, development ways of mountain guns, in present time the role of artillery in the operations carrying out in mountains district.

ZABİT HEYƏTİ İLƏ MÜHAZİRƏLƏRİN, SEMİNARLARIN VƏ HƏRBİ-ELMİ KONFRANSLARIN HAZIRLANMASI VƏ KEÇİRİLMƏSİ

Polkovnik-leytenant Vüqar İSBƏNDİYAROV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: müəhazirə, seminar, diskussiya, hərbi-elmi konfrans.

Ключевые слова: лекция, семинар, дискуссия, военно-научная конференция.

Keywords: lecture, seminar, discussion, military-scientific conference.

vəsaitlərinin (sxemlərin, çertyojların, plakatların), diafilmlər, kinofilmlər və telefilmlərin göstərilməsi ilə uyğunlaşdırılmasıdır. Müəhazirənin mövzusu üzrə materialların həcmi adətən iki tədris saati üçün hesablanır, həmin saatlar ərzində iki-üç əlaqəli suallar şərh edilir.

Müəhazirələrin əsas təyinatı öyrədilən zabidlərə raket qoşunları və artilleriyanın birləşmələri, hissələri və bölmələri ilə döyüş fəaliyyətlərinin hazırlanması və aparılmasının nəzəri əsaslarının, yeni, daha mürəkkəb suallarının öyrənilməsində onların sonrakı sərbəst işlərində kömək etməkdən ibarətdir.

Müəhazirə – tədris materialının, hər hansı sualın, mövzunun, bölmənin sistematik, ardıcıl şərhidir. Müəhazirədə qısa vaxt ərzində informasiyanın əhəmiyyətli miqdarını öyrədilənlərə çatdırmaq, mürəkkəb və çətin anlayışları açmaq olar. O, taktikanın inkişafı və qoşunların praktiki fəaliyyəti sahəsində son nailiyyətləri, baxışları, istiqamətləri öyrədilənlərə operativ çatdırmaq imkanı verir.

Müəhazirələr komandir toplanışlarında və komandir məşğələlərində tətbiq olunur. Müəhazirədə əsas metod izah etmənin və danışmanın əyani

Müəhazirənin hazırlanmasına adətən daxildir: ilkin məlumatların müəyyən edilməsi (dəqiqləşdirilməsi); müəhazirə mətninin və illüstrasiya materialının işlənilib hazırlanması; müəhazirəçinin çıxışa hazırlanması.

Müəhazirə hazırlamaq üçün ilkin məlumatlar bunlardır: mövzu, tədris, məqsədləri, tədris sualları, öyrədilənlərin tərkibi, müəhazirənin davamlı-

lıq; mühazirənin təsdiq edilməyə təqdim etmə vaxtı; mühazirənin maddi-texniki təminatı. Bütün bunlar müvafiq proqramlara, planlara və ya yuxarı komandirin (rəisin) göstərişlərinə uyğun olaraq müəyyən edilir. Çatışmayan məlumatları mühazirəçi özü müəyyən edir.

Mühazirənin məqsədi müvafiq baxışları şərh etmək, döyüşün müəyyən növündə raket qoşunları və artilleriyanın döyüş fəaliyyətlərini hazırlamaq və onun aparılması, bunun üçün döyüş nizamnamələrinin bu və ya digər müddəalarını açıqlamaqdır.

Mühazirənin tədris sualları onun məzmununu konkretləşdirir. Bu suallar mühazirənin plan-konspəktinin əsasını əhatə edir və bir-biri ilə bağlı daha kiçik suallara bölünə bilər. Plan-konspəktə uyğun olaraq mühazirənin mətni işlənir, əyani vəsaitlər və illüstrasiyalar hazırlanır.

Mühazirə öz strukturuna görə adətən giriş hissədən, əsas məzmunundan (iki-üç tədris sualından) və yekun hissədən ibarətdir. Giriş hissədə adətən mövzunun aktuallığı və açıqlanan sualların əhəmiyyəti əsaslandırılır, verilmiş mövzunun əvvəl öyrənilənlərlə və yaxud öyrəniləcək mövzularla əlaqəsi qurulur, həmçinin tədris məqsədləri və mühazirənin oxunması planı göstərilir. Əsas mətnədə tədris suallarının məzmununu illüstrasiya materialına müraciət edərək ardıcıl açıqlanır, keçmiş müharibələrin və təlimlərin təcrübəsindən misallar gətirilir. Yekun hissədə mühazirənin məzmunundan çıxan ümumi nəticələr, ədəbiyyatın siyahısı və onun öyrənilməsi üzrə tövsiyələr verilir.

Mühazirənin giriş hissəsi yekun hissə kimi öz həcminə görə bir-iki səhifədən çox olmamalıdır. Təcrübə göstərir ki, mühazirənin əsas məzmunu təxminən 20 səhifə olmalıdır. İllüstrasiya materialının həcmi mühazirənin məzmunundan asılıdır. Bir saat ərzində iki-üç sxemdən (çertyojlardan, plakatlardan) çox olmayaraq, bir əsas sxem və beş-altı diafilm kadrından istifadə etmək məqsədəuyğundur.

Mühazirə mətninin işlənilməsi və təsdiq edilməsindən sonra mühazirəçinin işinin daha məsuliyyətli mərhələsi mühazirənin oxunmasına hazırlaşmaqdır. Öyrədilənlərin hazırlıq səviyyəsini nəzərə almaqla mühazirəçinin dərin-

dən hazırlanması mühazirənin düzgün oxunma metodikasının işlənilməsinə imkan verir.

Mühazirəçi mühazirənin məzmununu bilməlidir. Bu məqsədlə o, mətni bir neçə dəfə oxuyur, sonra isə onu ucadan təkrar edir. Materialı qənaətbəxş dərəcədə mənimsədikdən sonra mühazirəçi illüstrasiya materialından və vaxt xronometrajından istifadə edərək mühazirənin keçiriləcəyi auditoriyada məşq etməlidir.

Öyrədilənlər qarşısında mühazirə oxumaq mühazirəçinin işinin ən məsuliyyətli və çətin hissəsidir. Bir neçə mühazirə oxumaq üsulları var: mətn üzrə oxumaq; mühazirənin məzmununun konspektsiz əzbərdən nəql edilməsi; mühazirənin konspekti (mətni) əsasında materialın sərbəst şərh edilməsi. Ən yaxşı üsul axırıncıdır, bu zaman ən vacib müddələrin və mətn üzrə təriflərin oxunulmasına yol verilir.

Mühazirənin keyfiyyətinin başlıca göstəricilərindən biri onun ideoloji-elmi səviyyəsidir. Bunun mənası odur ki, mühazirənin bütün sualları materialist mövqedən, dialektik metodun tətbiqi ilə isbatedici, əsaslandırıcı şəkildə, mövcud olan baxışlara və elmi əsaslara müvafiq olaraq şərh edilməlidir.

Hər hansı bir mühazirə ilk öncə öyrədilənlərin düşünmə qabiliyyətinin inkişafına yönəldilməli, onun məzmununun şərh edilməsində tətbiq olunan fəndlər və üsullar bu məqsədə nail olunmasına imkan yaratmalıdır. Düşünmə qabiliyyətini aktivləşdirən effektiv üsullardan biri tədris materialının elə şərh edilməsidir ki, bu zaman öyrədilənlər mühazirəçinin nitqini dinləmək, yadda saxlamaq və konspektləşdirməklə yanaşı onunla birlikdə problemlərin, tapşırıqların və sualların həll edilməsində, baxılan hadisələrin mahiyyətinin aydınlaşdırılmasında iştirak etsinlər. Bu metodiki fəndin müvəffəqiyyətli tətbiqi üçün, mühazirəçidən tədris problemlərinin, tapşırıqlarının və suallarının qoyulmasının dərinlən düşünlməsi, onların həllinə ardıcıl yanaşılması, öyrədilənlərin hazırlıq səviyyəsinin və düşünmə xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması tələb olunur.

Mühazirəyə olan vacib tələblərdən biri onun şərhinin emosionallığıdır. Mühazirəçi səmimi, inandırıcı danışmalı, intonasiya və jestlərə malik olmalı, auditoriyada canlı maraq yaradan ibrətə-

miz misallar və dolğun müqayisələr gətirilməlidir. Mətnə bağlılıq və şərhin monotonluğu mühazirənin maraqsız olmasına və pis mənimsənilməsinə səbəb olur. Mühazirəçi təkcə taktika sahəsində geniş görmə qabiliyyətinə deyil, həm də bir neçə əlaqəli fənlərdən böyük bilik ehtiyatına malik olmalıdır. Auditoriya, şərtsiz hiss etməlidir ki, mühazirəçi bildiyi geniş materialın yalnız bir hissəsini açıqlayır.

Öyrədilənlərə xüsusən improvizə edilmiş nitq əhəmiyyətli təsir edir, bu zaman mühazirəçi mətn və ya tezislərdən uzaqlaşaraq, öyrədilənlərin gözü qarşısında sərbəst fikri inkişaf etdirir, arqumentlər gətirir, isbat edir, mübahisə edir, dərin əminlik və inam, işin mahiyyətini bilmə, nümunəvi natiqlik ustalığı göstərir. Buna görə mükafat auditoriyanın diqqət kəsilməsidir. İnsanlar bu zaman hər sözə, jestə, mimikaya nəzər yetirirlər.

Mühazirələr aşağıdakı növdə olur:

1. Mühazirə-söhbət – öyrədilənlərin tədris prosesinə cəlb edilməsinin ən sadə formasıdır.

Aktivləşdirmə fəndləri:

– auditoriyaya suallar şəklində – həm elementar, həm də problem xarakterli (onlardan heç biri cavabsız qalmamalıdır:)

– «beyin həmləsi» şəklində – prosesin, hadisənin, tələblər kompleksinin auditoriyanın təcrübəsi və bilikləri əsasında qrup şəklində analizi.

Mühazirəçi tərəfindən öyrədilənlərin dəqiqləşdirilmiş və əlavələr edilmiş təklifləri son birgə nəticəni, tezisi təşkil edir.

2. Mühazirə-diskussiya. Şərh olunan tədris materialının müxtəlif əlaqəli sualları üzrə sərbəst fikir mübadiləsidir. Bu zaman mühazirəçi diskussiyanı bacarıqla istiqamətləndirməli, tək-tək səhv göstəriciləri və fikir bildirməni isbat etməklə ləğv etməlidir.

Mühazirə, qoyulmuş suala qrupun reaksiyası barədə məlumatların mühazirəçi tərəfindən operativ alınması məqsədi ilə xüsusi quraşdırılmış auditoriyalarda keçirilir.

Konспект-sxemlərin tətbiqi mühazirə-dayaq konpektlərinin tətbiqi ilə, mühazirənin mövzusu üzrə zəruri qısa informasiyadan ibarətdir. Öyrədilənlərin mühazirənin gedişində bilərəkdən tək-tək elementlərdən yan keçilməsinə yol verilir.

Materialın şərh edilməsində imla (asta-asta, də-

qiçədə 25 söz), konpektləşdirmə (normal, dəqiqədə 60-70 söz) və illüstrativ (tez, adi danışmaq) Sürətdən istifadə edilir, ancaq materialın əsas hissəsi konpektləşdirmə sürəti ilə şərh edilməlidir. Illüstrasiya sürəti misalların şərh zamanı, illüstrasiyaları izah edərkən və yaxud mövzudan kənara çıxarkən tətbiq olunur. İmla sürəti az tətbiq olunur, adətən hər hansı bir tərif qeydə almaq üçün tətbiq olunur.

Mühazirənin məzmununu şərh etdikdən sonra qısa yekun (ümumi nəticələr) vermək və öyrədilənlərin növbəti işi üçün ədəbiyyatın siyahısını göstərmək tələb olunur. Mühazirəçi suallara cavab vermək üçün 3-5 dəqiqə vaxt saxlamalıdır. Auditoriyanın sualları yaranmadığı halda, mühazirəçi təyin olunmuş vaxtda mühazirəni bitirmək üçün əlavə zəruri materiala malik olmalıdır.

Seminarlar, mühazirə kimi zabitlərin taktiki hazırlıq üzrə tədris məşğələlərinin vacib növüdür. Onlar daha vacib və mürəkkəb mövzular üzrə bu məqsədlərlə keçirilir: baxılan mövzu üzrə öyrədilənlərin biliklərini dərinləşdirmək və möhkəmləndirmək, öyrənilən sualların hamı tərəfindən başa düşülməsinə nail olmaq; öyrədilənlərə ədəbiyyatın öyrənilməsi üzrə müstəqil iş sərişmələri, öz fikirlərini qısa və dəqiq formalaşdırma, öyrənilən suallar üzrə tələb olunan əsaslandırma vermək bacarığı aşılamaq; məruzələrlə çıxış etməyi öyrətmək; yaradıcı təşəbbüskarlığı, taktiki düşünməni və əməliyyat cəhətdən nəzər dairəsini inkişaf etdirmək.

Seminar – yaradıcı müzakirə, diskussiya, məşğələ rəhbərinin hər müzakirə olunan sual üzrə nəticə çıxarması ilə öyrədilənlərin qarşılıqlı fikir mübadiləsidir. Məqsədlərindən, öyrənilən materialın xüsusiyyətindən, öyrədilənlərin tərkibindən və onların hazırlıq səviyyəsindən asılı olaraq seminarlar bu şəkildə keçirilə bilər: seminar planı ilə əvvəlcədən müəyyən olunmuş suallar əsasında söhbət; öyrədilənlərdən biri tərəfindən yazılmış, sonra isə müzakirə olunan referatın dinlənilməsi; seminar mövzusunun suallarından biri üzrə referatın dinlənilməsi, referat suallarının müzakirə edilməsi və seminar planı ilə müəyyən olunmuş sualların müzakirəsi. Bəzən çıxış prosesində praktiki hazırlığın vacib mövzuları və ya taktikanın xüsusi problemləri üzrə tədqiqat

istiqlamətli, hətta bir mövzunun daha əsaslı şəkildə işlənməsinə ehtiyac yarana bilər. Təcrübə göstərir ki, bu halda yazılı referatların müzakirəsi müsbət nəticə verir, müzakirə metodu dialoq ola bilər. Bu metodun mahiyyəti problem (dayaq) suallarının olması zamanı fikirlərin müqayisəsi və qarşı-qarşıya qoyulması yolu ilə həqiqətin axtarılmasından ibarətdir. Bunun üçün öyrədilənləri bir neçə qruplarda birləşdirmək, problem sualının sərhədlərini müəyyən etmək və dialoqun növünü seçmək məqsədəuyğundur. Mübahisəni (diskussiyanı) və müzakirəni (debatları, disputları) dialoqun ən qəbul edilən növləri saymaq olar.

«Mübahisə» sözü geniş mənaya malikdir: kiminsə baxışlarına, müddəalara qarşı çıxış, onunla razılaşmama kimi nəzərdə tutulur. Mübahisə müxtəlif formalarda keçirilir:

– diskussiyalar – mübahisəli sualın aşkar müzakirəsi;

– disput – hər hansısa suala həsr edilmiş aşkar müzakirədə iştirak etmək;

– debat – hər hansı sual üzrə mübahisələr;
– polemikalar – kiminsə baxışları, fikirləri, fikirlərini bildirməsinə qarşı və öz nəzər nöqtəsinə, fikirlərini müdafiə etməklə bağlı açıq çıxış.

Beləliklə, diskussiya müxtəlif fikirləri müqayisə etmək yolu ilə həqiqəti əldə etmək məqsədilə nümayişənə mübahisədir; polemika öz nəzər nöqtəsinə müdafiə etmək və rəqibin fikrini ləğv etmək məqsədilə aparılan aşkar mübahisədir.

Seminara hazırlıq ibarətdir: məşğələnin keçirilməsi üçün ilkin məlumatların müəyyən edilməsindən (dəqiqləşdirilməsi); tapşırıqın (seminar planının) işlənilməsinə hazırlanmasında; rəhbərin, öyrədilənlərin və məşğələnin maddi-texniki təminatının hazırlanmasından. Seminar üçün ilkin məlumatlar mühazirədə olduğu kimidir.

Dörd saatlıq seminara adətən üç-dörd, altı saatlıq seminara isə beş-altı əlaqəli suallar müzakirəyə çıxarılır, onlar isə öz növbəsində daha kiçik suallardan ibarət ola bilər.

Seminar planı (bəzən onu seminarın tapşırıqı adlandırırlar) rəhbərin və öyrədilənlərin məşğələyə hazırlıq zamanı işçi sənədidir. O, adətən ibarətdir: seminarın mövzusu, davamlılığı, tədris məqsədləri, əsas suallardan; referatın mövzusunda, əgər o seminara çıxarılsa; vacib olan və

əlavə ədəbiyyatın siyahısından; öyrədilənlərin seminarın başlanmasına qədər görməli olduqları işin həcmindən (seminara hazırlıq üzrə metodiki göstərişlər). Əgər tapşırıqda referat nəzərdə tutulubsa, onda rəhbərin qabaqcadan məruzəçini müəyyən etməsi (təyin etsin və ya istəyi olanlardan ayırsın), onunla hazırlığın təşkili və referatla çıxış etmə metodikası üzrə söhbət aparması lazımdır.

Öyrənən, rəhbərin başçılığı, nəzarəti altında və məsləhəti ilə (tələb olunursa) referatla çıxışa hazırlıq üzrə bütün işi sərbəst yerinə yetirir. Seminarın tapşırıqı məşğələnin başlanmasına 10-15 gün qalmış öyrədilənlərə təqdim edilir.

Seminarın keçirilməsi planı məşğələ rəhbərinin əsas sənədidir. Burada adətən əks etdirilir: seminarın mövzusu və tədris məqsədləri; çıxış sözünün tezləri; onların mahiyyətinin qısa şərhilə tədris suallarının adı; daha vacib müddəaların qısa məzmunu; sitatlar, mənbələrə müraciət; vaxtın təxmini bölüşdürülməsi; məşğələnin gedişində rəhbərin keçirdiyi metodik xarakterli tədbirlər (seminarın keçirilmə qaydası).

Seminarın keçirilməsi planında tədris məqsədləri və tədris sualları seminarın tapşırıqında olduğu kimi eyni məzmununda qeydə alınır. Seminarın keçirilməsi qaydasının şərh edilməsini giriş sözü ilə başlamaq məqsədəuyğundur, burada tezlər şəklində adətən əks etdirilir: mövzunun aktuallığı; tədris məqsədləri; seminarın sualları, onun keçirilməsinin ümumi qaydası. Hər tədris sualı üçün göstərilir ki, neçə adam sorğu-sual edilməlidir, bu zaman hansı metodiki fəndləri tətbiq etmək, hansı əlavə suallar vermək, verilmiş sual üzrə xüsusi təhlildə nəyə diqqət yetirmək lazımdır. Eyni zamanda məlumat materialı göstərilə bilər (əsas müddəalar, onların əsaslandırılması, hesablamalar, nümunələr, illüstrasiya materialının istifadə qaydası). Yekun hissənin tezlərində suallar sadalanır ki, ümumi təhlildə onların üzərində dayanmaq lazımdır.

Seminar rəhbərin qısa giriş sözü ilə (5-6 dəq) və ya öyrədilənlər tərəfindən tapşırıqın yerinə yetirilməsinin yoxlanılması ilə başlaya bilər. Seminarın ümumi keçirilmə qaydasını göstərərək rəhbər öyrədilənlərin çıxış müddətini müəyyən etməlidir (birinci çıxış edənə verilmiş sual üzrə

10-15 dəq, növbəti çıxış edənlərə 5-6 dəqiqə ayrılır).

Hər sual bütün qrup qarşısında qoyulur. Rəhbər çıxışları diqqətlə izləməli, təhlil üçün zəruri qeydlər etməli və müzakirənin gedişini seminarın keçirilməsi planına müvafiq olaraq istiqamətləndirməlidir. Əgər çıxış edən cavab vermənin gedişində bəzi qeyri-dəqiqliklərə yol verirsə, onun sözünü kəsmək lazım deyil. Yaxşı olar ki, onlar xüsusi təhlildə göstərsin. Cavab verən sualın məzmununu kifayət etməyəcək dərəcədə dərindən və sistemləşdirilməmiş şərh etdiyi, səhvlər buraxdığı hallarda rəhbər əlavə suallar vermək yolu ilə onun çıxışını lazımi istiqamətə yönəldə bilər. Əgər öyrədilən sualı aidiyyəti üzrə danışmırsa və ya əvvəl deyilmiş sözü təkrar edirsə, onda onu dayandırmaq, cavabın çatışmamazlıqlarını göstərmək və məruzəni davam etməyə imkan vermək və ya başqa öyrədiləndən soruşmaq lazımdır.

Seminarın gedişində öyrədilənlərdə aktivliyi yüksəltmək və maraq oyatmaq məqsədilə onların diqqətini, müzakirəsi hər kəsdə fikrini bildirmək arzusu oyada bilən prinsiplial və kəskin suallara cəmləşdirmək lazımdır. Bunun üçün rəhbərə hələ seminara hazırlıq vaxtı belə suallar fikirləşmək və hazırlamaq lazımdır. Seminarın canlandırılmasının, orada yaradıcı diskussiya üçün atmosferin yaradılmasının çox effektiv fəndi müzakirəyə iki müxtəlif nöqtəyi-nəzərin çıxarılmasıdır, həmçinin müzakirə edilən sualların qoşunlarda onların həlli praktikasını ilə əlaqələndirilməsidir.

Seminarın suallarının hər birinin müzakirəsindən sonra rəhbər, öyrədilənlər araşdırılan sualın mahiyyətini tam başa düşsünlər deyə xüsusi təhlil edir, burada yekunlar vurur, ayrı-ayrı, kifayət qədər tam və ya tam düzgün açılmamış müddəaları tamamlayır və dəqiqləşdirir.

Seminarın gedişində onun iştirakçıları nizam-intizama riayət etməyə borcludurlar. Onlar çıxış edənin sözünü kəsməməli, bir-biri ilə danışmamalı, səsi ucaltmamalı, emosiyalarını saxlamalı, müxtəlif nöqtəyi-nəzəri müdafiə edərkən bir-birinə qarşı nəzakətli olmalı, yalnız rəhbərin icazəsindən sonra suallar verməlidirlər. Rəhbər qoyulmuş qaydaya əməl etməyənlərə xəbərdarlıq

etməlidir.

Məşğələnin sonunda rəhbər 10-15 dəqiqə ərzində ümumi təhlil edir, təhlilin əsas məzmunu əvvəlcədən hazırlanır. Burada rəhbər seminara çıxarılan sualların dərəcəsini və baxılma dəriniyini göstərir əsas nəzəri müddəaların mahiyyətini izah edir müxtəlif nöqtəyi-nəzərlər bildirilən sualların izah edilməsinə aydınlıq gətirir, prinsiplial əhəmiyyəti olan səhvləri göstərir, onların analizi və aradan qaldırılması üzrə tövsiyələr verir. Təhlilin yekununda öyrədilənlərin işinə qiymət vermək lazımdır.

Hərbi-elmi konfranslar qoşunların döyüş hazırlığının yüksəldilməsi, döyüş fəaliyyətlərinin hazırlanması, döyüş fəaliyyətlərinin gedişində qoşunların idarəedilməsi, döyüş fəaliyyətlərinin təminatı, raket qoşunları və artilleriyanın taktiki hazırlığının təkmilləşdirilməsi ilə bağlı problemli sualların müzakirəsi məqsədilə keçirilir.

Hərbi-elmi konfransların hazırlanması konfransın keçirilməsi və hazırlanması planının, məruzə materiallarının, təkliflərin, çıxışların və illüstrasiya materialının işlənilib hazırlanmasından, həmçinin konfransın keçirilmə yerinin hazırlanmasından ibarətdir.

Konfransın keçirilməsi planında əks etdirilir: konfransın mövzusu, onun məqsədləri, iştirakçıların tərkibi; keçirilmə vaxtı və yeri; məruzələrin və təkliflərin mövzuları və onlara ayrılmış vaxt; onların vəzifələrini və hərbi rütbələrini göstərməklə məruzəçilərin və çıxış edənlərin soyadları. Bundan başqa, planda konfrans iştirakçılarının təşəbbüskar çıxışları üçün vaxt nəzərə alınmalıdır.

Konfransın hazırlanması planında əks etdirilir: konfransın mövzusu, onun məqsədləri, keçirilmə vaxtı və yeri; məruzələrin mövzusu, onların işlənilib hazırlanması və konfrans rəhbərinin baxması üçün təqdim edilməsi müddətləri; tövsiyələr layihəsinin işlənilib hazırlanmasına cavabdeh olan icraçılar; konfrans iştirakçılarına məruzələr və təkliflər tezislərinin çatdırılması qaydası; konfransın işinin təminatı üzrə tədbirlər və başqa zəruri suallar.

Hərbi-elmi konfrans, konfrans rəhbərinin qısa giriş sözü ilə başlayır. Sonra məruzələr və təklif-

lər dinlənilir və konfrans iştirakçıları tərəfindən birgə iclasda və ya qruplar üzrə onların müzakirəsi keçirilir. Qrup rəhbərləri konfransın sonunda bütün iştirakçılarla birgə qrupların işlərinin nəticələrini məruzə edirlər. Konfrans rəhbərin yekun sözü ilə başa çatır, burada konfransın işinə yekun vurulur və konfransın tövsiyələri qəbul edilir.

Konfransdan sonra yuxarı qərargaha konfrans mövzusu və baxılmış suallar üzrə nəticələr və tövsiyələr şərh olunan hesabat təqdim olunur.

Mühazirələrin, seminarların və hərbi-elmi konfransların hazırlanması və keçirilməsi üzrə baxılmış müddəalar və tövsiyələr digər öyrətmə fənləri üzrə oxşar tədbirlər üçün də düzgündür.

NƏTİCƏ

Məqalə zabit heyəti ilə mühazirələrin, seminarların və hərbi - elmi konfransların hazırlanması və keçirilməsi metodikasına həsr edilib. Müəllif öz məqaləsində mühazirələrin, seminarların və hərbi - elmi konfransların mahiyyətini, məqsədini, habelə keçirilmə metodikasını araşdıraraq onların tədris prosesində əvəzsiz rolunu qeyd edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Qrup çalışmalarının, fəvriyələrin, komanda-qərargah məşqlərinin və radioməşqlərin təşkili və keçirilməsi üzrə metodiki tövsiyələr. BAKI, 2014
2. Qoşunların və qərargahların zabitlərinin taktiki hazırlığının metodikası, Moskva, 1974
3. Artilleriya bölmələrinin döyüş hazırlığının metodikası. Bakı, 2005
4. Организация и методика боевой подготовки войск

РЕЗЮМЕ

ПОДГОТОВКА И ПРОВЕДЕНИЕ ЛЕКЦИЙ, СЕМИНАРОВ И ВОЕННО-НАУЧНЫХ КОНФЕРЕНЦИЙ С ОФИЦЕРСКИМ СОСТАВОМ В. ИСБАНДИЯРОВ

Статья посвящена методам подготовки и проведения лекций, семинаров и военно-научных конференций с офицерским составом. Автор анализирует суть, цель и методы проведения лекций, семинаров и военно-научных конференций а также выражает их незаменимую роль в учебном процессе.

SUMMARY

METHODS OF PREPARATION AND CONDUCTING OF LECTURES, SEMINARS AND MILITARY SCIENTIFIC CONFERENCES WITH THE OFFICER STAFF V. ISBANDIYAROV

The article is devoted to methods of preparation and conducting of lectures, seminars and military - scientific conferences with the officer staff. In his article author focuses on the essence, purpose and methods of conducting of lectures, seminars and military scientific conferences and expresses their unparalleled role in the education proses.

HÜCUM ZAMANI TEXNİKİ TƏMİNAT

Mayor Rauf ŞİRİNOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: texniki təminat, texniki qulluq, texniki müşahidə məntəqələri, texniki və sürücülük hazırlığı məşğələləri, təxliyə.

Ключевые слова: техническое обеспечение, техническое обслуживание, пункт технического наблюдения, занятия по технической подготовке и вождению, эвакуация.

Keywords: technical support, maintenance, technical observation station, lessons on technical training and driving, evacuation.

e-mail: rr_rauf@mail.ru

hərbi hissə, bölmə) qarşısında duran döyüş tapşırıqlarının uğurla yerinə yetirilməsi üçün əlverişli şərait yaradılmasına yönəldilməlidir. Buna aşağıdakılarla nail olunur:

1) ilk növbədə, əsas zərbə istiqamətində əməliyyatlar üçün nəzərdə tutulmuş birləşmələrin (hərbi hissələrin, bölmələrin) birliyə (birləşməyə, hərbi hissəyə) hücumu hazırlıq dövründə daxil olmuş silah və texnika ilə tam komplektləşdirməklə, eləcə də təmir edilməsi tələb olunan silah və texnikanın vaxtında tam bərpa edilməsi hesabına, onların döyüş imkanlarını artırmaqla;

2) silah və texnikada nömrəli texniki xidmət növləri, eləcə də yerinə yetirilməsi üçün böyük vaxt sərfi və xeyli sayda qüvvə və vasitələrin cəlb edilməsi, tələb edilən digər işlər aparıldıqdan, onların birlik (birləşmə, hərbi hissə) döyüş tapşırığını yerinə yetirərkən ordu hücum əməliyyatı dövründə etibarlı işini təmin edəcək dərəcədə istifadəyə hazırlamaqla;

3) birlikdə, birləşmələrdə, hərbi hissələrdə, bölmələrdə hücumu hazırlıq zamanı atəş hazırlığını təmin etmək, hücumu dəstəkləmək və digər məsələləri həll etmək üçün əlavə sursat ehtiyatı yaratmaqla; döyüş zamanı sursatların sərfi və itkisinin yerini vaxtında doldurmaqla, lazım gəldikdə isə mühüm istiqamətlərdə tapşırıqları yerinə yetirən birləşmələr, hərbi hissələr və bölmələrin tələbatlarını tam ödəmək məqsədi ilə onları yenidən bölüşdürməklə;

4) ilk növbədə, birliyin (birləşmənin, hərbi hissənin) əsas zərbə istiqamətində və digər mühüm istiqamətlərdə döyüşən birləşmələrinin (hərbi hissələrin, bölmələrin) birliyə (birləşməyə, hərbi hissəyə) hücumu hazırlıq dövründə daxil olmuş silah və texnika ilə tam komplektləşdirməklə, eləcə də təmir edilməsi tələb olunan silah və texnikanın vaxtında tam bərpa edilməsi hesabına, onların döyüş imkanlarını artırmaqla;

4) ilk növbədə, birliyin (birləşmənin, hərbi hissənin) əsas zərbə istiqamətində və digər mühüm istiqamətlərdə döyüşən birləşmələrinin (hərbi hissələrin, bölmələrin) birliyə (birləşməyə, hərbi hissəyə) hücumu hazırlıq dövründə daxil olmuş silah və texnika ilə tam komplektləşdirməklə, eləcə də təmir edilməsi tələb olunan silah və texnikanın vaxtında tam bərpa edilməsi hesabına, onların döyüş imkanlarını artırmaqla;

HÜCUM ZAMANI TEXNİKİ TƏMİNAT

Hücum zamanı birliyin (birləşmənin, hərbi hissənin və bölmələrin) texniki təminatı yaranmış şərait nəzərə alınmaqla, birlik (birləşmə, hərbi hissə, bölmə) komandirinin hücum haqqında qərarı, onun göstərişləri və xidmətlər üzrə böyük rəislərin sərəncamları əsasında təşkil edilir və həyata keçirilir.

Texniki təminat təşkil edildikdə aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır: hücumu keçmə üsulu, (birləşmənin, hərbi hissənin, bölmənin) döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsində birliyin rolu və onun cəbhənin (ordunun, birliyin, birləşmənin, hərbi hissənin) əməliyyat düzülüşündə (döyüş sırasında) yeri; döyüş tapşırığının dərinliyi, hücum zolağının (cəbhəsinin) eni, hücumun tempi; müdafiə olunan düşmən qruplaşmasının tərkibi, vəziyyəti və hərəkətlərinin xarakteri, onun birliyin (birləşmənin, hərbi hissənin, bölmənin) silah və texnikasını sıradan çıxartma imkanları; yerin xarakteri, ilin fəslə və hava şəraiti; hücum zolağında (istiqamətində) radioloji, kimyəvi və bakterioloji (bioloji) vəziyyət; hücumun başlanğıcında texniki təminatın vəziyyəti; birliyin (birləşmənin, hərbi hissənin, bölmənin) döyüşə hazırlanması üçün mövcud vaxt.

Döyüş zamanı texniki təminat birlik (birləşmə,

hissələrinin, bölmələrinin) sıradan çıxmış silah və texnikasını dərhal bərpa etməklə;

5) kütləvi qırğın silahı tətbiq etməklə və ya onsuz yüksək templə aparılan hücum döyüşündə texniki təminat tapşırıqlarını həll etmək üçün onların imkanlarından səmərəli istifadə edilməsini təmin edən təmir-təxliyyə və digər qüvvə və vasitələrin qruplaşmasını yaratmaqla, eləcə də texniki təminat vasitələrini diqqətli hazırlamaqla;

6) hərbi-texniki əmlak sərfi və itkilərin yerinin doldurulması çətinləşdikdə və ya tamamilə mümkün olmadıqda birləşmələrdə, hərbi hissələrdə və bölmələrdə təmir vasitələrinin fasiləsiz işini təmin etmək üçün kifayət edən bütün növ hərbi-texniki əmlak ehtiyatlarını yaratmaqla; hücum döyüşü zamanı hərbi-texniki əmlak ehtiyatları ilə vaxtında manevr etməklə;

7) şəxsi heyəti silah və texnikanın istismarı və bərpasına, eləcə də hücum döyüşü zamanı konkret şəraitlərdə digər tapşırıqların yerinə yetirilməsinə diqqətlə və məqsədyönlü hazırlamaqla;

8) düşmənin zərbələrinə məruz qalmış texniki təminat hərbi hissə və bölmələrinin iş qabiliyyətini bərpa etmək üçün vaxtında tədbirlər görməklə və onların qüvvələrini mühüm istiqamətlərdə cəmləşdirməklə;

9) texniki təminat qüvvə və vasitələrinin hücum döyüşü zamanı pozulmuş idarə edilməsinin bərpası üçün vaxtında tədbirlər görməklə.

1. HÜCUMA HAZIRLIQ ZAMANI TEXNİKİ TƏMİNAT

Birlik, birləşmələr, hərbi hissələr və bölmələr hücumla hazırlaşdıqda adətən onlar ştat və tabel tələbatlarına və şəxsi heyətlərinə müvafiq olaraq silah və texnika ilə tam komplektləşdirilirlər. Bu zaman silah və texnikanın alınması və onların sıraya qəbulu təşkil edilir. Münasib vəziyyətdə və kifayət qədər vaxt olduqda birləşmələrdə (hərbi hissələrdə, bölmələrdə) silah və texnikanın şəxsi heyətə təntənəli surətdə verilməsi təşkil edilə bilər.

Hücumla hazırlıq zamanı, bir qayda olaraq, silah və texnikaya tam həcmdə növbəti texniki xidmət (TX-1 və ya TX-2) aparılır və onların yerini, ilini və havanın konkret şəraitində tətbiqini təmin

edən əlavə işlər, eləcə də resursun zəruri ehtiyatını yaratmaq üçün işlər aparılır. Yaranmış vəziyyətdən və vaxt azlığından silah və texnikanın tam həcmdə hazırlanması mümkün olmayan hallarda, onlarda hücum başlamazdan əvvəl mütləq qaydada GTX və növbəti nömrəli texniki xidmətin ən mühüm əməliyyatları aparılır. Qalan əməliyyatlar birlik (birləşmə, hərbi hissə) ordu döyüş əməliyyatlarında tapşırıqları yerinə yetirərkən, bunun üçün birinci imkan yaranan kimi həyata keçirilir.

Əgər silah və texnikanın tam həcmdə hazırlanması əvvəllər aparılsa və birləşmə (hərbi hissə) döyüş tapşırığını alan zaman onların resurslarının sərfi cüzi olsa, bu halda adətən silah və texnikanın hücumla hazırlanması zamanı GTX yerinə yetirilir.

Silah və texnikanın hücumla hazırlanması zamanı onlara xüsusi texniki xidmət, iqlim zonalarının dəyişəcəyi şəraitdə isə mövsümi xidmət aparılır.

Bir qayda olaraq, silah və texnikanın hazırlanması vaxtını azaltmaq, mürəkkəb və böyük əmək tələb edən işləri keyfiyyətlə yerinə yetirmək üçün, ekipajlara (heyətlərə) və sürücülərə (sürücü-mexaniklərə) yardım üçün bölmələrin texniki xidmət manqaları (dəstələri), eləcə də birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələrindən və birliyin ƏMTTT-dən (ƏTBT-dən) qüvvə və vasitələr cəlb edilir.

Silah və texnikanın hazırlanması adətən birləşmə, hərbi hissə və bölmələrin hücumla hazırlığı ilə eyni vaxtda başa çatır.

Hücumla hazırlıq zamanı birləşmədə (hissədə, bölmədə) sursat ehtiyatları hücum döyüşünün bütün mərhələlərində düşmənin atəşlə sıradan çıxarılması, düşmənin yaratdığı mina-partlayış maneələrində keçidlərin açılması, mühəndis maneələrinin yaradılması və digər məsələlərin həll edilməsi üçün tələbat nəzərə alınmaqla yaradılır.

Bu zaman, bir qayda olaraq, artilleriya hazırlığı və hücumla dəstək üçün cəlb edilmiş lüləli və reaktiv artilleriya üçün, eləcə də tanklar, toplar və düzünə tuşlama ilə atəş açan digər vasitələr, minalardan təmizləmə və məsafədən minalama qurğuları, atıcı silahlar və qumbaraatanlar üçün əlavə sursat ehtiyatları yaradılır.

Möhkəmləndirilmiş rayonun yarılmasına hazırlıq zamanı və ya şəhəri almaq üçün minalardan təmizləmə qruplarında, həmlə dəstələri və qruplarında, odsaçan bölmələrdə əlavə minalardan təmizləmə atımı, partladıcı atımlar, partlayıcı maddələr, tüstü və yandırıcı vasitələrin ehtiyatı yaradılır.

Gecə hücumu hazırlıq zamanı artilleriya birləşmə, hərbi hissə və bölmələri işıqlandırıcı sursatlarla, motoatıcı bölmələr isə işıqlandırıcı və yandırıcı patronlarla təmin edirlər.

Münasib şəraitlərdə əlavə sursat və digər vasitələrin ehtiyatları qabaqcadan artilleriyanın atış mövqələrinə, mühəndis sursatlarının səhra anbarlarına, motoatıcı, tank və digər bölmələrin mövqələrinə verilir və torpağın üzərinə düzülür. Sursatların qabaqcadan əlavə ehtiyatlarını yaratmaq mümkün olmadıqda, onlar birliyin (birləşmənin, hərbi hissənin) artilleriya, tank, mühəndis, odsaçan və digər bölmələri ilə birlikdə hərəkət edən avtomobil nəqliyyatı vasitəsi ilə verilib.

Əgər şəraitdən asılı olaraq sursatların əlavə ehtiyatlarını yaratmaq mümkün deyilsə, bu halda qoşun ehtiyatları sərf edilir və onların yerinin doldurulması, döyüş zamanı artilleriya atış mövqeyini dəyişəndə; düzünə atış açmaq üçün ayrılmış vasitələr, mühəndis və odsaçan bölmələr üçün isə hücumu hazırlıq və onun dəstəklənməsi dövründə onlar öz tapşırıqlarını yerinə yetirdikdən sonra nəzərdə tutulur.

Motoatıcı, kəşfiyyat və digər bölmələrdə atıcı silahlar və qumbaraatanlar üçün əlavə sursat ehtiyatları şəxsi heyətin daşınması, silah və texnikanın yedəyə alınması və daşınması üçün nəzərdə tutulan döyüş maşınları və digər maşınlarla yüklənir.

Sursatların böyük həcmdə ehtiyatları ilk növbədə, əsas zərbə istiqamətində və ayrı-ayrı müstəqil istiqamətlərdə, əməliyyatlar üçün nəzərdə tutulmuş birinci eşelon birləşmələrində (hərbi hissələrində, bölmələrində) yaradılır.

Sursat ehtiyatlarının yaradılması, onların döyüşdə tətbiq edilməsi və daşınma üçün hazırlanması hücumu hazırlıq vaxtınadək başa çatdırılmalıdır.

Hücumu hazırlıq dövründə sıradan çıxmış silah və texnikanın bərpa edilməsinin başa çatdırılma-

sı ilə hesabla həyata keçirilir ki, onları maksimal sayda sıraya qaytarmaq mümkün olsun. Bölmə və hissələrdə bərpa olunmayan nümunələr böyük rəisin vasitələrinə – təmir bölmələrinə, bərpa üçün, hücum döyüşünə hazırlaşma vaxtınadək geri qaytarılma şərti ilə verilir.

Dərinlikdən hərəkətlə və ya bilavasitə düşmənlə təmas xəttindən qoşunların dəyişməsi ilə hücumu hazırlıq zamanı nəzərdə tutulmuş rayona yeridiləcək sıradan çıxmış silah və texnikanın bərpa edilməsinin başa çatdırılması birləşmə, hərbi hissə və bölmələrin səfər kolonlarını bağlayanlara (texniki qapanmaya) ayrılmış qüvvə və vasitələrlə həyata keçirilir. Onların hərəkət marşrutlarında işinin davamlılığı öz taborlarının (divizionlarının) və ya bölüklərinin (batareyaların) arxasınca bölmələrin hərbi hissələrin (birləşmələrin) səfər kolonlarını texniki qapamanın isə döyüşə hazırlıq zərurəti nəzərə alınmaqla müəyyən edilir.

Qoşunlar yenidən qruplaşdırıldıqdan sonra düşmənlə bilavasitə təmas xəttindən hücumu hazırlıq zamanı silah və texnikanın əvvəlki rayonlarda bərpa edilməsinin başa çatdırılması müdafiə döyüşü zamanı iş üçün yaradılmış təmir-təxliyyə qrupunun (TTQ) və birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələrinin və birliyin ƏMTTT-nin (ƏTBT-nin) qüvvə və vasitələri ilə həyata keçirilir. Bu zaman bölmələrin TTQ-sinin (TQ-nın) işinin davamiyyəti öz taborları (divizionları) və ya bölükləri (batareyaları) ilə birlikdə yeni rayonlara keçməsi zərurəti ilə müəyyən edilir. Birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələrinin, o cümlədən əvvəlki yerləşdikləri rayonda bərpa işlərinin başa çatdırılması üçün saxlanılmış TTQ-nin və birləşmənin ƏMTTT-nin (ƏTBT-nin) tərkibinə daxil olan qüvvə və vasitələrin işinin davamiyyəti isə hücumu hazırlıq vaxtınadək müəyyənləşir.

Hücum üçün silah və texnikanın hazırlığının çıxış və digər hazırlıq rayonlarında başa çatdırılması, birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələri və birliyin ƏMTTT-nin (ƏTBT-nin) əsas tərkibi, eləcə də onların ekipajları (heyətləri) və sürücüləri (sürücü-mexanikləri) silah və texnikanın döyüşə hazırlığına yardım işindən azad olunduqdan sonra, bölmələrin texniki xidmət

manqalarının (dəstələrinin) qüvvə və vasitələr ilə həyata keçirilir. Bu zaman silah və texnikanın təmiri adətən onların sıradan çıxdığı yerlərdə və ya bölmələrin yerləşdikləri rayonlarda həyata keçirilir və bu məqsədlə zəruri qüvvə və vasitələr ayrılır. Çıxış rayonu və digər rayonlarda bərpa edilməli olan böyük sayda silah və texnika olduqda, birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələri və birliyin ƏMTTT-si (ƏTBT) iş üçün ZMTM-də yerləşə bilər.

Qoşunların hazırlıq rayonlarında silah və texnikanın bərpa edilməsinin başa çatdırılması üzrə işlərin davamiyyəti adətən hərbi hissələrin (birləşmələrin) döyüşə hazırlıq vaxtı ilə məhdudlaşır. Hücuma bilavasitə düşmənlə təmas xəttindən başladığı hallarda ikinci eşelon birləşmələrinin (hərbi hissələrinin, ümumqoşun ehtiyatının) təmir bölmələrinin işinin davamiyyəti və birliyin ƏMTTT-nin (ƏTBT-nin) hissələrindən biri silah və texnikanın bərpa edilməsini başa çatdırdıqdan sonra yeni rayonlara keçmək vaxtı ilə məhdudlaşa bilər.

Texniki təminat hərbi hissə və bölmələrinin hazırlığı onların silah və texnikanın bərpa edilməsi üçün imkanlarından tam istifadə etmək, birləşmələrin (hərbi hissələri, bölmələri) sursatlar və hərbi-texniki əmlakla təmin etmək, eləcə də hücum döyüşü zamanı digər vəzifələrin icra edilməsi məqsədi ilə aparılır.

Döyüşə hazırlıq zamanı texniki xidmət manqaları (dəstələri) olan bölmələrdə tələbatdan asılı olaraq, texniki müşahidə məntəqəsi (TMM), təmir-təxliyyə qrupu (TTQ) və ya təmir qrupu (TQ), motoatıcı və tank taborlarında isə tabor döyüş sursatları (döyüş təminatı) məntəqəsi yaradıla bilər.

Bölmələrin **səfər kolonlarını texniki qapaması** dərinlikdən hücum hazırlıq zamanı bütün taborlarda (divizionlarda) və bölüklərdə (bataryalarda), hücum hazırlıq bilavasitə düşmənlə təmas xəttindən başladıqda isə yalnız ikinci eşelon bölmələrində yaradılır. Bölmələrin səfər kolonlarını texniki qapama adətən onların öz qüvvə və vasitələri ilə yaradılır. Lakin birinci eşelon taborlarının səfər kolonlarını texniki qapama birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələrindən təmir vasitələri ayrılır, lazım gəldikdə isə tabor-

ların hücum keçmə hüduduna irəliləyişi zamanı tapşırıqların uğurla yerinə yetirilməsi, döyüş başladıqda isə TTQ və TQ kimi fəaliyyət göstərməsi üçün dartsıcılar (yedəkçilər) ayrıla bilər.

Texniki müşahidə məntəqələri müstəqil istiqamətlərdə əməliyyatlar üçün nəzərdə tutulmuş bütün taborlarda (divizionlarda) və bölüklərdə (bataryalarda) yaradılır. Onların yaradılması üçün birləşmə (hərbi hissə, bölmə) komandirlərinin qərarı ilə zəruri hərəkət vasitələri, eləcə də şəxsi heyət və mühəndis, tibb, rabitə və kimya bölmələrindən vasitələr ayrılır.

Təmir-təxliyyə qrupları, bir qayda olaraq, birləşmələrin (hərbi hissələrin) əsas zərbə istiqamətində birinci eşelonda, eləcə də müstəqil istiqamətlərdə əməliyyatlar üçün nəzərdə tutulmuş əlahiddə bölmələrdə, avanqardlarda (ön və yan keçən (dövrələyən) dəstələrdə), təmir qrupları isə əlahiddə texniki xidmət manqası (dəstəsi) olan qalan taborlarda (divizionlarda, bölüklərdə, bataryalarda) yaradılır. TTQ və TQ-nin tərkibinə bu manqaların (dəstələrin) qüvvə və vasitələri, lazım gəldikdə isə birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələrinin təmir vasitələri daxil edilir. TTQ-nin tərkibinə bunlardan başqa, yedəkçilər də daxil edilir.

Tabor döyüş sursatı məntəqələri (döyüş təminat məntəqələri) birinci və ikinci eşelon (ehtiyat) motoatıcı və tank taborlarında yaradılır. Onlarda döyüşə hazırlıq zamanı yaradılmış müəyyən edilmiş sursat ehtiyatları saxlanılır. Sursatların daşınması üçün taborların təminat taqımlarından tabor döyüş sursatı məntəqələrinin (döyüş təminatı məntəqələrinin) tərkibinə xüsusi olaraq bundan ötrü nəzərdə tutulmuş avtomobillər ayrılır. Birləşmə (hərbi hissə) komandirlərinin qərarı ilə birləşmələrin (hərbi hissələrin) əsas zərbə istiqamətində əməliyyatlar üçün nəzərdə tutulmuş birinci eşelon taborlarının döyüş sursatı məntəqələrində (döyüş təminatı məntəqələrində), avanqardlarda, ön və dövrələyən dəstələrdə, eləcə də müstəqil istiqamətlərdə əlahiddə hərbi hissələrin avtomobil nəqliyyatında saxlanılan əlavə sursat ehtiyatları yaradıla bilər.

Dərinlikdən hücum hazırlıq zamanı səfər kolonlarını texniki qapama, TMM, TTQ və ya TQ bölmələrinin və tabor döyüş sursatı məntəqələri-

nin (döyüş təminatı məntəqələrinin) yaradılması və hazırlanması taborların (divizionların) və ya bölüklərin (batareyaların) irəli yeridilməsinə hazır olması vaxtınadək, hücum bilavasitə düşmənlə təmas xəttindən hazırlanıqda isə bölmələrin hücumu keçməsi (döyüşə girməsi) vaxtınadək başa çatdırılmalıdır.

Hücumu hazırlıq zamanı birləşmələrdə (hərbi hissələrdə) səfər kolonlarını texniki qapanma, texniki nəzarət qrupları və TTQ-lər, lazım gəldikdə isə xilasetmə-təxliyyə qrupları və təxliyyə komandaları yaradılır.

Dərinlikdən hücumu hazırlıq zamanı səfər kolonlarını texniki qapamanın hazırlanması əsas qüvvələrin və arxa hərbi hissələrin (birləşmələrin), eləcə də əvvəlcədən mövqe rayonlarına, atəş mövqeləri və digər təyin edilmiş rayonlara yeridilən raket, artilleriya və digər hərbi hissələrin, hücumu hazırlıq, bilavasitə düşmənlə təmas xəttindən başladıqda isə yalnız əsas qüvvələrin və arxa cəbhə ikinci eşelon (ehtiyat) birləşmələrinin (hərbi hissələrinin) təminatı üçün yaradılır. Hissələrin (birləşmənin) əsas qüvvələrinin səfər kolonlarını texniki qapama bütün və ya əsas irəliləyiş marşrutları üçün nəzərdə tutulur. Hissələrin təmir bölmələrindən, birləşmənin ƏMTTT-dan (ƏTBT-dan) və digər hissələrin bölmələrindən onların tərkibinə lazımı sayda qüvvə və vasitə ayrılır. Səfər kolonlarını texniki qapama hazırlığı hissələrin (birləşmənin) hücumu keçmə (döyüşə girmə) hüduduna irəliləyiş vaxtı ilə müəyyən edilir.

Hərbi hissələrin (birləşmələrin, birliyin) **texniki kəşfiyyat qrupları** hərbi hissələrin (birləşmələrin) təmir bölmələrinin (birliyin ƏMTTT-nin (ƏTBT-nin)), eləcə də mühəndis və tibb bölmələrinin (hərbi hissələrinin), rabitə və kimya müdafiəsi bölmələri (hərbi hissələrinin) hərbi hissə (birləşmə) komandirlərinin sərəncamları ilə ayrılan qüvvə və vasitələri hesabına yaradılır.

Hərbi hissələrin (birləşmələrin, birliyin) **təmir-təxliyyə qrupları** hərbi hissələrin (birləşmənin, birliyin) əsas zərbə istiqamətində birinci eşelonda, eləcə də ayrıca müstəqil istiqamətlərdə əməliyyatlar üçün nəzərdə tutulmuş bölmələrinin, avanqardların (ön və yan keçən (dövrələyən)) si-

lah və texnikasının bərpası üçün yaradılır. Onların tərkibinə hərbi hissələrin (birləşmələrin) təmir bölmələrinin (birliyin ƏMTTT-nin (ƏTBT-nin)) qüvvə və vasitələri daxil edilir. Lazım gəldikdə, hərbi hissələrin (birləşmələrin) TTQ-si birliyin ƏMTTT-nin (ƏTBT-nin) qüvvə və vasitələri hesabına gücləndirilə bilər.

Hərbi hissələrin (birləşmənin) TTQ hazırlığı hərbi hissələrin (birləşmələrin) hücumu keçmə hüduduna irəliləyiş vaxtı ilə, hücumu bilavasitə düşmənlə təmas xəttindən hazırlıqda isə hücumu keçmək vaxtı ilə müəyyən edilir.

Hücumu bilavasitə düşmənlə təmas xəttindən hazırlıq zamanı qoşunların yenidən qruplaşdırılmasından sonra vəziyyətin münasib şəraitində yalnız texniki təminat orqanlarının müdafiə döyüşünü təmin etmək üçün əvvəllər yaradılmış tərkibinin – TMM, texniki kəşfiyyat qruplarının, təmir-təxliyyə və təmir qruplarının dəqiqləşdirilməsi aparıla bilər.

Xilasetmə-təxliyyə qrupları və təxliyyə komandaları yalnız birləşmələrin (hərbi hissələrin, bölmələrin) hücumu keçmək hüduduna irəliləyişi və ya hücum zamanı su maneələrini və yerin çətin keçilən yerlərini keçmək zərurəti yarandığı hallarda yaradılır. Xilasetmə-təxliyyə qrupları və təxliyyə komandalarının hazırlığı elə hesabla başa çatmalıdır ki, onlar keçidlərə və çətin keçilən yerlərə əvvəlcədən irəliləyə bilsinlər.

Bütün hallarda hücumu hazırlıq zamanı birləşmə, hərbi hissə və bölmələrin döyüş qabiliyyətini bərpa etmək üçün tapşırıqların yerinə yetirilməsində iştirak etmək, eləcə də düşmən tərəfindən kütləvi qırğın silahı tətbiq edildikdə onların nəticələrini aradan qaldırmaq məqsədilə dəstələrin tərkibində fəaliyyət göstərmək üçün nəzərdə tutulmuş birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələri və birliyin ƏMTTT-nin (ƏTBT-nin) (adətən təmir-təxliyyə qrupları və ya təxliyyə komandalarının) qüvvə və vasitələri ayrılır və daim işə hazır vəziyyətdə saxlanılır.

Vasitələrsiz səfər kolonlarını texniki qapamaya ayrılmış birləşmələrin (hərbi hissələrin) və birliyin ƏMTTT-nin (ƏTBT-nin) təmir bölmələri, texniki kəşfiyyat qrupları, TTQ-lər və digər orqanlar hücum döyüşü zamanı ZMTM-də işləmək

üçün yerdəyişmə və düzülməyə hazırlaşır.

Birliyin ƏMTTT-nin (ƏTBT-nin) işə hazırlanması zamanı o, adətən zirehli tank silah və texnikasını, avtomobil texnikasını, rabitə vasitələrini, mühəndis silahlarını və kimya müdafiəsi vasitələrini bərpa etmək qabiliyyəti olan iki müstəqil hissəyə ayrılır. Bu zaman silahların təmiri bölüyü taborun hissələrindən birinin tərkibinə daxil edilir və onun tərkibindən qüvvə və vasitələrin bir hissəsi silah və texnikanın kompleks təmiri üzrə imkanlarını artırmaq üçün taborun digər hissəsinə verilir. Taborun bir hissəsi adətən ZMTM №1-də işləmək üçün, ikinci hissəsi isə hücum döyüşü zamanı təşkil edilən ZMTM №2-də işləmək üçün nəzərdə tutulur. Dərinlikdən hücum hazırlıq zamanı taborun birinci hissəsindən qüvvə və vasitələri əvvəlcədən təyin edilmiş rayonlara yeridilən birləşmə (hərbi hissə) və bölmələrinin səfər kolonlarını texniki qapamanın, ikinci hissədən isə birliyin əsas qüvvələri və cəbhənin arxa səfər kolonlarını texniki qapamanın tərkibinə ayrılır. Tabor kifayət qədər komplektləşdirilmədikdə o, ZMTM-lərin biri ilə tam tərkibdə işləmək üçün yerdəyişməyə və düzülməyə hazırlanır. Birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələrinin (birliyin ƏMTTT-nin (ƏTBT-nin)) yerdəyişməyə hazırlığı birləşmələrin (hərbi hissələrin) irəliləyişə (dərinlikdən hücum keçmə zamanı və ya hücum bilavasitə düşmənlə təmas xəttindən keçmə zamanı) hazırlıq vaxtı ilə müəyyən edilir.

Hücum hazırlıq zamanı artilleriya anbarlarında, mühəndis sursatları anbarlarında və hərbi hissə və birləşmələrin hərbi-texniki əmlak anbarlarında sursatlara və əmlak avtomobillərinə yüklənir və yükləmə-boşaltma işlərini mexanikləşdirən vasitələr işə hazırlanır. Hərbi hissələrin, birləşmələrin və birliyin artilleriya anbarlarında və mühəndis sursatları anbarlarında sursatlara texniki baxış keçirilir və bölmələrə (hərbi hissələrə, birləşmələrə) lazımı növ sursatların vaxtında bir nəqliyyatla verilməsini təmin etmək üçün avtomobil kolonları formalaşdırılır.

Hərbi hissəyə (birləşməyə, birliyə) ayrılan əlavə sursat ehtiyatları artilleriya anbarlarında və mühəndis sursatları anbarında saxlanılır. Dərinlikdən hücum keçməyə hazırlıq zamanı onların

daşınması üçün hərbi hissənin (birləşmənin, birliyin) avtomobil texnikasından istifadə olunur, hücum bilavasitə düşmənlə təmas xəttindən keçməyə hazırlıq zamanı isə onlar torpağın üzərinə yığıla bilər. Toplanmış və hərbi hissələrin (birləşmələrin, birliyin) artilleriya anbarlarında saxlanılan silah, atılmış gilizlər, cihazlar və qablaşdırma materialları (tara) birliyin (mərkəzin) anbarlarına təhvil verilir.

Hərbi-texniki əmlak anbarlarında əmlak avtomobil nəqliyyatına yüklənir. Hərbi hissənin (birləşmənin, birliyin) avtomobil nəqliyyatında olan əmlakın bir hissəsi səfər kolonlarını bağlayanların (texniki qapamanın), TTQ, TQ tərkibinə daxil olan təmir vasitələrinin və hərbi hissə və birləşmələrin işini təmin etmək üçün ayrılır. Aqreqatlar, qovşaqlar və təmiri tələb olunan digər yığım vahidləri hərbi hissə və birləşmələrin (birliyin) anbarlarından böyük rəislərə vasitə kimi verilir.

Artilleriya anbarlarının, mühəndis sursatları və hərbi-texniki əmlak anbarlarının yerdəyişməyə hazırlanması hərbi hissənin (birləşmənin) hərəkət hazırlıq vaxtına, bilavasitə təmas vəziyyətindən hücum keçdikdə isə hücum keçmə vaxtınadək başa çatmalıdır.

Texniki təminat hərbi hissə və bölmələrinin hazırlanması zamanı onların şəxsi heyəti və maddi hissəsi, eləcə də hərbi-texniki əmlakla və başqa zəruri vasitələrlə təminatı hazırlanır.

Texniki xidmət manqalarının (dəstələrinin), birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələrinin və birliyin ƏMTTT-nin (ƏTBT-nin) şəxsi heyəti qarşısında texniki kəşfiyyat qruplarının TMM-ləri tərkibində texniki kəşfiyyat aparmaq, səfər kolonlarını texniki qapamanın, TTQ, TQ və ZMTM-lərin tərkibində bərpa işlərini yerinə yetirmək, ekipajlara (heyətlərə) və sürücülərə (sürücü-mexaniklərə) silah və texnikaya texniki xidmət etməkdə yardım, bölmələrin (hərbi hissələrin, birləşmələrin) döyüş qabiliyyətinin bərpa edilməsi işlərini yerinə yetirmək, düşmənin tətbiq etdiyi kütləvi qırğın silahının nəticələrinin aradan qaldırılmasında iştirak etmək, eləcə də hərəkət və hücum döyüşü zamanı bölmələrin (hərbi hissələrin, birləşmələrin) su maneələrini,

ərazinin çətin keçilən hissələrinin və digər maneələrin keçilməsini təmin etmək tapşırıqları qoyulur.

Artilleriya anbarlarının, mühəndis sursatları və hərbi-texniki əmlak anbarlarının şəxsi heyəti qarşısında bölmələrin və hərbi hissələrin (birləşmələrin) sursatlar və əmlakla təminatı tapşırıqları qoyulur. Bütün hallarda şəxsi heyət qarşısında öz bölmələrini qorumaq, mühafizə etmək və müdafiə etmək tapşırığı qoyulur və onlara xəbərdarlıq siqnalları çatdırılır. Lazım gəldikdə və kifayət qədər vaxt olduqda şəxsi heyətlə qarşıya qoyulmuş tapşırıqların yerinə yetirilmə qaydalarına dair təlimlər (təlimatlandırmalar) keçirilə bilər.

Texniki təminat bölmələrinin maddi hissəsinin hazırlığı hərbi hissələrin (birləşmənin, birliyin) bütün texnikası üçün nəzərdə tutulmuş həcmdə aparılır. Bundan başqa, təxliyyə, təmir və xidmət vasitələrinin hazırlanması zamanı səyyar emalatxanaların, texniki yardım maşınlarının, zirehli təmir-təxliyyə maşınlarının, yedəkçilərin və digər texnikanın hazırlanması zamanı onların avadanlıq, ləvazimat, alət və digər vasitələrlə komplektləşdirilməsi, eləcə də onlara texniki xidmət və lazım gəldikdə təmiri nəzərdə tutulur. Bu zaman səyyar təmir və xidmət vasitələri, eləcə də yedəkçilər ehtiyat hissələri və materiallarla, radiasiya və kimya kəşfiyyatı vasitələri, dezaktivasiya və deqazasiya vasitələri ilə komplektləşdirilir. Təmir bölmələri hərbi hissə və ya birləşmədən ayrı şəraitdə fəaliyyət göstərdikdə ərzaq, sursat və onlara iş üçün zəruri olan digər maddi vasitələrilə təmin olunurlar.

Taborların (divizionların, bölüklərin, batareyaların) təminat bölmələrinin avtomobili sursat və hərbi-texniki əmlakla yüklənir.

Hərbi-texniki əmlakın ehtiyatları elə hesabla yaradılır ki, hücumun başlanğıcına onların bölmələrdə, hərbi hissələrdə, birləşmələrdə və birlikdə ehtiyatlarını qoşun normalarınadək çatdırmaq mümkün olsun. Bu zaman əmlakın bölmələrdə, hərbi hissələrdə, birləşmələrdə və birliyin anbarlarında mövcud olması və onların hücum döyüşündə silah və texnikanın təmirinin başa çatdırılması və hazırlanması üçün sərfi nəzərə alınır. Ayrıca müstəqil istiqamətlərdə əməliyyat-

lar üçün nəzərdə tutulmuş bölmələrdə (hərbi hissələrdə, birləşmələrdə) hərbi-texniki əmlakın əlavə ehtiyatları yaradılır. Təmir vasitələrinin işinin sərbəstliyini artırmaq üçün səfər kolonlarını texniki qapamaya, TTQ və TQ-lərə, birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələrinə və birliyin ƏMTTT-nə (ƏTBT-nə) lazımı sayda hərbi-texniki əmlak ayrılır və bölmələr, hərbi hissələr, birləşmələrin və birliyin avtomobil nəqliyyatında saxlanılır. İlk növbədə, əmlakla birinci eşelon bölmə və hərbi hissələri (birləşmələri), eləcə də əvvəlcədən təyin olunmuş rayonlara yeridilən bölmə və hissələr təmin edilir.

Bütün pillələrdə hərbi-texniki əmlak ehtiyatlarının yaradılması və onların daşınma üçün hazırlanması bölmə, hərbi hissə, birləşmə və birliyin hücumu hazırlıq vaxtınadək başa çatdırılmalıdır.

Ekipajların (heyətlərin), sürücülərin (sürücü-mexaniklərin) hücumu hazırlanması vaxtı və buna tələbatın olması nəzərə alınmaqla təşkil edilir və aparılır. Hazırlığın əsas metodları təlimatlandırmalar, praktik, əyani və digər təlimlərdir. Bölmələrdə təlimatlandırmalar vəziyyətin istənilən şəraitində vaxtın, şəxsi heyətin bacarıqları və döyüş təcrübəsinin olmasından asılı olmayaraq aparılır. Şəxsi heyətin təlimatlandırılması zamanı onlara aşağıdakılar çatdırılır: silah və texnikanın istifadəyə hazırlanması işlərinin həcmi, üsulu, müddəti və qaydaları; texniki xidmət növləri, əlavə işlərin həcmi və onların döyüş zamanı aparılacağı rayonları (məntəqələri); yerin və bölmələrin əməliyyat istiqamətlərində hərəkət marşrutlarının və hərbi hissələrin (birləşmələrin) hücum zolaqlarının xarakteri; maşınların hərəkət və düzülüş zamanı idarə edilməsinin xüsusiyyətləri, onların döyüşdən əvvəl və döyüş zamanı düzülüşü; bölmələrin hücum istiqamətində su maneələrini, ərazinin çətin keçilən hissələrini və maneələri, zəhərlənmiş zonaları, dağılmış, yanmış və su basmış rayonları keçmə qaydaları; silah və texnika sıradan çıxdıqda hərəkət qaydaları, təmir-təxliyyə vasitələrinin düzülüş yerləri və vaxtı, təxliyyə yollarının istiqaməti; texniki təminat radioşəbəkəsinin tezliyi və çağırış siqnalı.

Vəziyyətin qənaətbəxş şəraitində və kifayət qədər vaxt olduqda şəxsi heyətlə yuxarıda qeyd

edilən bəzi məsələlər üzrə praktik və əyani təlimlər, kifayət qədər hazırlığı olmayan şəxsi heyət üçün isə bunlardan başqa, silah və texnikanın quruluşu və istismar qaydaları üzrə təlimlər keçirilir. Şəxsi heyətin hazırlanması, bir qayda olaraq, silah və texnikanın istifadəyə hazırlanması ilə bir vaxtda aparılır.

2. HÜCUM ZAMANI TEXNİKİ TƏMİNAT

Hərbi hissələrin (birləşmələrin, birliyin) hücum keçməsi (döyüşə yeridilməsi) zamanı silah və texnikaya nəzarət baxışı keçirilir, lazım gəldikdə və vaxt olduqda maşınlar əlavə çənlərdən yanacaqla tam doldurulur. Döyüş zamanı, döyüş arası fasilələrdə və birləşmələrin (hərbi hissələrin, bölmələrin) ikinci ešelona (ehtiyata) çıxarılması zamanı döyüş düzümü olan nümunələr döyüş kompleksləri ilə, maşınlar isə yanacaqla doldurulur. Birlik (birləşmə, hərbi hissə) döyüş tapşırığını yerinə yetirdikdən sonra, bir qayda olaraq, silah və texnikaya GTX həcmində texniki baxış keçirilir. Bu xidmət növləri tələbatdan (ehtiyacdən) asılı olaraq hissələrin ikinci ešelona (birliyin ehtiyatına) çıxarılması zamanı aparıla bilər.

Hücum hazırlıq zamanı yaranmış vəziyyətin şəraitindən və vaxt çatışmazlığından silah və texnikaya tələb olunan texniki xidmət TX-1 və ya TX-2 aparılması mümkün olmayan hallarda bu xidmət ordu (cəbhə) hücum əməliyyatı zamanı ayrılmış şəkildə bir neçə dəfəyə, eyni zamanda GTX işləri yerinə yetirilməklə aparılır. Birlik (birləşmə, hərbi hissə) ikinci ešelona (ehtiyata) çıxarıldıqda bu texniki xidmət tam həcmdə aparıla bilər.

Hücum zamanı silah və texnikanın etibarlı işinin təmin edilməsi, həmçinin onların su maneələrini, mina-partlayış və digər maneələri, zəhərlənmiş zonaları, dağılmış, yanmış və su basmış zonaları, ərazinin çətin keçilən hissələrini keçmək və gecə şəraitində və digər spesifik şəraitdə istifadə edilməsi üçün hazırlana bilər. Silah və texnikanın hazırlanması adətən onların keçid və maneələrə yaxınlaşması zamanı xüsusi təyin edilmiş rayonlarda, eləcə də silah və texnikaya texniki xidmətin aparılması nəzərdə tutulan rayonlarda həyata keçirilir. Bundan başqa, hücum və birliyin (birləşmənin, hərbi hissənin) yeni dö-

yüş tapşırığının yerinə yetirilməsinə hazırlığı zamanı bəzi silah və texnika nümunələri və onların yığım vahidlərinin resursunun bərpası işləri aparıla bilər.

Silah və texnikaya texniki xidmət üçün vaxtı azaltmaq və digər işlərin yerinə yetirilməsində ekipajlara (heyətlərə) və sürücülərə (sürücü-mexaniklərə) yardım üçün bölmələrin texniki xidmət manqaları (dəstələri) və birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələrindən və birliyin ƏMTTT-dən (ƏTBT-dən) zəruri qüvvə və vasitələr cəlb edilir.

Silah və texnikaya nəzarət baxışı (NB), gündəlik texniki xidmət (GTX) və digər işlərin aparılması qaydası və müddətini birləşmə (hərbi hissə, bölmə) komandiri, TX-1 və ya TX-2, eləcə də mürəkkəb və əmək tutumlu əlavə işlərin və resursun bərpa edilməsi işlərinin aparılması qaydası və müddətini birlik komandiri müəyyən edir.

Hücum döyüşü zamanı sursatların sərfi və itkisinin yerinin doldurulması elə hesabla aparılır ki, birləşmələrin (hərbi hissələrin, bölmələrin) təminatı toxunulmaz və ya azalmayan ehtiyatdan az olmasın.

İlk növbədə, sursatlarla əsas zərbə istiqamətində əməliyyatlar aparan və daha çox sursat sərfi və itkisi olan, eləcə də döyüşün hazırkı mərhələsində ən mühüm tapşırıqları yerinə yetirən birləşmələr (hərbi hissələr, bölmələr) təmin edilir.

Birlikdə (birləşmədə, hərbi hissədə, bölmədə) döyüş sursatları qoşun normalarına qədər doldurulur. Konkret vəziyyət və birlik (birləşmə, hərbi hissə) komandirinin göstərişləri nəzərə alınaraq, döyüş gününün sonuna (növbəti döyüş tapşırığının yerinə yetirilməsinə hazırlıq vaxtına), bəzi hallarda isə döyüş zamanı (düşmənin ehtiyatlarının əks həmlələrinin dəf edilməsi, ikinci ešelunun döyüşə çıxarılması zamanı) torpaq üzərində və ya ayrılmış avtomobil nəqliyyatında əlavə sursat ehtiyatları yaradıla bilər.

Artilleriya anbarları və mühəndis sursatları anbarları döyüş zamanı öz yerini maddi təminat hərbi hissələri və bölmələrinin tərkibində dəyişir. Artilleriya sursatları anbarları və mühəndis sursatları anbarlarının avtomobil nəqliyyatında olan ehtiyatlarının bir hissəsi döyüş zamanı birinci ešelona hissə və bölmələrinin təminatı üçün ayrılır

və onların arxasınca gedir.

Hərəkətdən həmlə üçün döyüş qaydasında düzülüşlə dərinlikdən hərəkət zamanı (döyüşə girmək üçün ikinci eşelonun irəli çəkilməsi zamanı) marşrutlarda silah və texnikanın bərpası bölmə, hərbi hissə və birləşmənin səfər kolonlarını texniki qapamanın qüvvə və vasitələri ilə həyata keçirilir. Birləşmələrin (hərbi hissələrin, bölmələrin) eyni zamanda həmləyə keçmə hüduduna (döyüşə girmə) çıxışını təmin etmək üçün onlar kolonların hərəkət marşrutundan sıradan çıxmış silah və texnika nümunələrini təxliyyə edir və onları cari təmir edirlər.

Səfər kolonlarını texniki qapamanın qüvvə və vasitələri ilə bərpa edilməsi mümkün olmayan silah və texnika sonradan böyük rəisə vasitə kimi verilmək üçün qrup şəklində cəmləşdirilir. Bölmələrin, hərbi hissələrin, birləşmələrin səfər kolonlarını bağlayanlarintexniki qapamasının qüvvə və vasitələr rəisi bərpa işləri ilə əhatə edilməmiş silah və texnikanın sayı və yerləşdiyi yer haqqında məlumatları onların bərpa edilməsi və ya birliyin (mərkəzin) vasitələrinə verilməsi (ötürülməsi) haqqında qərar qəbul etmək üçün hərbi hissə (birləşmə) komandirlərinin MTT üzrə müavinlərinə məruzə edir.

İrəliləyiş marşrutlarında silah və texnikanın bərpası işlərinin davamlılığı bölmələrin səfər kolonlarını bağlayanların onların həmləyə keçmə (döyüşə girmə) vaxtınadək öz taborları (divizionları) və bölüklərinə (bataryalarına) gəlmək zərurəti, hissələrin (birləşmənin) səfər kolonlarını bağlayanların isə hissələrin təmir bölmələrinə (birləşmənin ƏMTTT-nə (ƏTBT-nə)) onların ZMTM-də iş üçün düzülüş vaxtınadək gəlməsi ilə müəyyən edilir.

Hərəkət marşrutlarında ərazinin çətin keçilən hissələri, su maneələri və digər maneələr olduqda, bu maneələrə əvvəlcədən işləməsi üçün xilas etmə-təxliyyə qrupları (XTQ) və təxliyyə komandaları yeridilir və düzülür.

Həmləyə keçmə (döyüşə girmə) hüduduna hərəkət zamanı TMM-lər səfər kolonlarını bağlayanların (texniki qapanmanın) tərkibində öz bölmələrinin ardınca, birləşmələrin (hərbi hissələrin) texniki kəşfiyyat qrupları və TTQ-ləri birləşmələrin (hərbi hissələrin) əsas zərbə istiqamətində

əməliyyatlar üçün nəzərdə tutulmuş öz taborlarının, birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələrinin əsas heyəti isə öz birləşmələrinin (hərbi hissələrinin) əsas (baş) qüvvələrinin ardınca gedirlər.

Hərəkət zamanı TMM-lər, TKQ-lər, TTQ-lər və birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələrinin əsas heyəti qarşıya qoyulan tapşırıqların yerinə yetirilməsinə daim hazır vəziyyətdə olurlar.

Birliyin ƏMTTT-nin (ƏTBT-nin) iki avtonom hissə şəklində istifadə edildiyi hallarda, onlar birliyin həmləyə keçid hüduduna (döyüşə girmə) hərəkəti zamanı aşağıdakıların arxasınca gedirlər: əvvəlcədən irəli sürülən, vasitələrsiz birləşmələrin (hərbi hissələrin) səfər kolonlarını bağlayanlara (texniki qapanmaya) ayrılmış birinci hissə birliyin əsas zərbə istiqamətində əməliyyatlar üçün nəzərdə tutulmuş birləşmələrin (hərbi hissələrin) birinin ardınca; vasitələrsiz birləşmənin səfər kolonlarını bağlayanlara (texniki qapanmaya) ayrılmış ikinci hissə ikinci eşelon (ümumqoşun ehtiyatı) birləşmələrinin (hərbi hissələrinin) birinin ardınca gedir. Birləşmələr (hərbi hissələr) həmləyə keçdikcə adətən taborun birinci hissəsi birləşmələrin (hərbi hissələrin) düzülüş hüdudunda birliyin 1№-li ZMTM-də işləmək üçün irəli sürülməyə və düzülüşə hazır vəziyyətdə, ikinci hissə isə birliyin 2№-li ZMTM-də işləmək üçün irəli sürülməyə və düzülüşə hazır vəziyyətdə və ya taborun birinci hissəsi 1№-li ZMTM-də gücləndirmək üçün birliyin ikinci eşelonunun (ümumqoşun ehtiyatının) arxasında yerləşdirilir. Birliyin taborun birinci hissəsi ilə işləmək üçün ayrılmış texniki kəşfiyyat qrupları, eləcə də təxliyyə vasitələri birliyin həmləyə keçid hüduduna (döyüşə girmə) irəliləyişi zamanı birinci eşelonda əsas zərbə istiqamətində əməliyyatlar üçün nəzərdə tutulmuş birləşmənin (hərbi hissənin) bilavasitə arxasında, öz tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün hazır vəziyyətdə yerləşdirilir.

Tabordan iş üçün tam heyətlə istifadə zamanı o səfər kolonlarını bağlayanlara (texniki qapanmaya) ayrılmış vasitələrsiz birliyin əsas zərbə istiqamətində birinci eşelonda əməliyyatlar üçün nəzərdə tutulmuş birləşmələrdən (hərbi hissələrdən) birinin arxasına yerləşdirilir.

Əgər bölmələr və birləşmələr (hərbi hissələr)

hərəkət və düzülmə zamanı silah və texnikada əhəmiyyətli dərəcədə itki verərlərsə, bu halda onların bərpası üçün birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələrindən və birliyin ƏMTTT-dən (ƏTBT-dən) əlavə qüvvə və vasitələr ayrılır.

Hücum döyüşü zamanı silah və texnikanın bərpası yaranmış konkret vəziyyət nəzərə alınmaqla həyata keçirilir.

Birləşmələrin (hərbi hissələrin, bölmələrin) həmləyə keçməsi ilə texniki kəşfiyyat bölmələrinin TMM-ləri, hərbi hissələr və birləşmələrin texniki kəşfiyyat qrupları, təmir qüvvə və vasitələrinin açılma yerlərində (rayonlarında) isə bunlardan başqa, təmir-təxliyyə qrupları (TTQ), təmir qruplarının (TQ) şəxsi heyəti, birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələri və birliyin ƏMTTT-nin (ƏTBT-nin) təmir bölmələri tərəfindən aparılır.

Texniki müşahidə məntəqələri döyüş zamanı birinci eşelon bölüyünün (batareyasının) döyüş düzülüşünün arxasınca gedərək bütün sıradan çıxmış silah və texnikaya baxış keçirir. TMM-nin rəisi baxış nəticəsində öz qüvvə və vasitələri ilə nümunələrin təxliyyəsi və təmiri üçün işlərin aparılması haqqında qərar qəbul edir və öz TTQ-si (TQ) qarşısında vəzifələr qoyur. Onlar dərhal öz qüvvə və vasitələri ilə bərpa edilə bilməyən bütün sıradan çıxmış silah və texnika nümunələri haqqında birləşmə (hərbi hissə) komandirlərinin MTT üzrə komandirlərinə məruzə edir və birləşmələrin (hərbi hissələrin) TTQ-lərinə onların qüvvə və vasitələri ilə bərpa ediləcək silah və texnikanın yerləşdiyi yerləri bildirirlər.

Hərbi hissələrin (birləşmələrin, birliyin) texniki kəşfiyyat qrupları hücum zamanı hərbi hissələrin (birləşmələrin, birliyin) əsas zərbə istiqamətində birinci eşelon bölmələrinin (hərbi hissələrinin, birləşmələrinin) arxasında öz qüvvələrini onların yeri haqqında bölmələrin TMM-dən (birləşmələrin (hərbi hissələrin) texniki kəşfiyyat qruplarından) məlumat daxil olmayan, sıradan çıxmış ən mühüm silah və texnika nümunələrinin yerini aşkar etməyə cəmlənməklə fəaliyyət göstərir və onlara təyin olunmuş zolaqlarda öz tapşırıqlarını yerinə yetirirlər. Qrup rəisləri dərhal bərpa işləri ilə əhatə edilməmiş bütün sıradan çıxmış silah və texnika nümunələri haqqında məlumatları hərbi

hissə (birləşmə, birlik) komandirinin silahlanma üzrə müavinlərinə, hissələrin təmir bölmələrinin (birliyin ƏMTTT, ƏTBT) komandirlərinə məruzə edirlər.

Təmir-təxliyyə qruplarının (TTQ), təmir qruplarının (TQ) və hissələrin təmir bölmələrinin (birliyin ƏMTTT, ƏTBT) şəxsi heyəti sıradan çıxmış silah və texnikanın yerləşdiyi yerə (rayona) gəldikdən sonra, ilk növbədə, ən mühüm silah və texnika növünü bərpa etmək üçün onların vəziyyətini, təmir-təxliyyə işlərinin həcmi və onların yerinə yetirilməsi üçün zəruri olan qüvvə və vasitələrin sayını dəqiqləşdirmək məqsədilə texniki kəşfiyyat aparılır. Bundan başqa, kəşfiyyat qrupu öz təmir qüvvə və vasitələrini yerləşdirmək üçün yerlər (sığınacaqlar) axtarıb tapır. Təmir qüvvə və vasitələrinin yerləşdiyi yerlərdə (rayonlarda) texniki kəşfiyyat işlərini aparmaq üçün şəxsi heyət TTQ (TQ) rəislərinin, birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələrinin və birliyin ƏMTTT-nin (ƏTBT-nin) komandirlərinin sərəncamı ilə ayrılır.

Həmlənin başlaması ilə silah və texnikanın təxliyyəsi taborların tərkibinə daxil olan TTQ-nin yedəkçiləri ilə həyata keçirilir. Onlar bölmələr irəlilədikcə TMM-nin arxasınca gedir və onların rəislərinin komandası ilə düşmənin atəşi altında sıradan çıxmış silah və texnikanın yaxınlıqdakı sığınacaqlara, TTQ-in vasitəsi ilə təmir edilməli olanları isə onların yerləşdirilməsi üçün rahat olan yerlərə təxliyyə edilməsini həyata keçirirlər.

İkinci eşelon taborlarının döyüşə yeridilməsi zamanı onlara TTQ-nin yaradılması üçün birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələrindən yedəkçilər verilə bilər və ya ikinci eşelona yeridilən taborların TTQ-nin tərkibindən onlara tabe edilə bilər. Hərbi hissələrin (birləşmələrin, birliklərin) TTQ-nin yedəkçiləri döyüş zamanı hərbi hissələrin (birləşmələrin, birliyin) əsas zərbə istiqamətində əməliyyatlar aparan birinci eşelon taborlarının (hərbi hissələrinin, birləşmələrinin) arxasında yerləşir, silah və texnikanın öz qüvvə və vasitələrinin yerləşdiyi yerlərə, eləcə də hərbi hissələrin (birləşmələrin, birliyin) təxliyyə yoluna köçürülməsini həyata keçirirlər.

Birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələrinin (birliyin ƏMTTT-nin (ƏTBT-nin)) maraq-

larında olan vəzifələri yerinə yetirən təxliyyə vasitələri qüvvələrini əsas zərbə istiqamətində cəmləməklə hücum zamanı hərbi hissələrin (birləşmələrin, birliyin) hücum zolağında silah və texnikanı yedəyə alır. Onlar, ilk növbədə, öz qüvvə və vasitələri ilə təmir edilməli olan silah və texnikanı ZMTM-ə, ikinci növbədə isə birliyin (mərkəzin) təxliyyə yolunda böyük rəisin vasitələrinə verilməli olan silah və texnikanı köçürürlər.

Birinci eşelonun zədələnmiş maşınlarının toplanma məntəqəsi (birliyin 1 №-li ZMTM-i) adətən yaxın tapşırıqları yerinə yetirərkən onların əsas zərbə istiqamətində silah və texnikanın daha çox sıradan çıxdığı rayonlarda, ikinci eşelon hissələrinin (ümumqoşun ehtiyatlarının) ZMTM-i isə döyüşə girmə hüdudunda yerləşdirilir. Birliyin 2 №-li ZMTM-i silah və texnikanın daha çox sıradan çıxdığı rayonlarda, birliyin yaxın və uzaq tapşırıqlarının hüdudları arasında, düşmənin əvvəlcədən hazırladığı müdafiyyə hücum zamanı, eləcə də möhkəmləndirilmiş rayonu yarmaqla hücum zamanı və ya iri su maneələrini keçmə zamanı yaxın və sonrakı tapşırıq arasındakı hüdudda yerləşdirilir. Hücum zamanı ZMTM-in təşkil ediləcəyi rayonlar, silah və texnikanın təxliyyə yolları texniki kəşfiyyatın məlumatları əsasında dəqiqləşdirilir.

Hərbi hissələrin (birləşmələrin, birliyin) səfər kolonlarını bağlayanlara (texniki qapanmaya) ayrılmış yedəkçilər marşrutlarda öz tapşırıqlarını yerinə yetirdikcə öz bölmələrinə tərəf irəli çəkilir və hücum zamanı sıradan çıxmış silah və texnikanın təxliyyəsi üçün cəlb edilir. Hücum zolaqlarında ərazinin çətin keçilən hissələri, su maneələri və digər maneələr olduqda, adətən həmin yerlərə silah və texnikanın təxliyyəsi tapşırıqlarını yerinə yetirmək üçün avanqardlarla (qabaqcıl dəstələrlə) və ya hərəkətin təmin edilməsi dəstələri ilə XTQ və təxliyyə komandaları irəli sürülür. XTQ və təxliyyə komandaları tapşırıqlarını yerinə yetirdikdən sonra yenidən öz bölmələrinin tərkibinə qayıdırlar.

Silah və texnika əhəmiyyətli dərəcədə sıradan çıxdıqda və düşmənin əks hücumları zamanı onların ələ keçirilməsi təhlükəsi yarandıqda hərbi hissələrin, birləşmələrin və birliyin təxliyyə vasi-

tələrinin əksər hissəsi onların təhlükəli rayonlardan öz qoşunlarının himayəsi (mühafizəsi) altına çıxarılmasına cəlb edilir.

Düşmən kütləvi nüvə zərbəsi endirdikdə silah və texnikanın dağıntı zonasından çıxarılması üçün birlik, birləşmə və hərbi hissələrdə mövcud olan bütün təxliyyə vasitələri, eləcə də döyüş qabiliyyətini itirmiş bölmələrin saz vəziyyətdə olan və digər döyüş maşınları cəlb edilir. Dağıntı zonasından, ilk növbədə, silah və texnikanın saz vəziyyətdə olan nümunələri, döyüş aparmaq qabiliyyətini itirmiş ekipajlar (heyətlər), sürücülər (sürücü-mexaniklər), eləcə də bərpa işlərinin həcmi kiçik olan nümunələr təxliyyə edilir. Dağıntı zonasından silah və texnikanın təxliyyəsinə əvvəl radiasiya, kimya və texniki kəşfiyyat aparılmalıdır.

Bütün hallarda təxliyyə işlərinin hərbi hissələrin, birləşmələrin və birliyin qüvvə və vasitələri ilə aparıldıqda silah və texnikanın yüngül və orta işmələri (batmaları) aradan qaldırılır.

Hücum döyüşü zamanı birlik, birləşmə, hərbi hissə və bölmələrin qüvvə və vasitələri ilə silah və texnikanın təmiri cari təmir həcmində aparılır. Bölmələrin TTQ və TQ hücum zamanı yerlərini öz taborlarının (divizionlarının), bölüklərinin (bataryalarının) TMM-nin arxasında sığınacaqdan sığınacağa, birliyin (birləşmələrin, hərbi hissələrin) TTQ-nin təmir vasitələri isə hərbi hissələrin (birləşmələrin, birliyin) birinci eşelonda əsas zərbə istiqamətində əməliyyatlar aparan taborlarının (hərbi hissələrin, birləşmələrin) arxasına dəyişirlər. Onlar döyüş zamanı sıradan çıxmış silah və texnikanı onların sıradan çıxdığı yerlərdə və sığınacaqlarda təmir edirlər. Onların işinin davamiyyəti elə müəyyən edilir ki, taborların TTQ və TQ öz taborlarının, hərbi hissələrin (birləşmələrin, birliyin) TTQ və TQ isə onlar növbəti döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirənədək və ya döyüş gününün sonunadək öz hissələrinin döyüş sıralarına gələ bilsinlər. TTQ və TQ-nın öz taborlarına (hərbi hissələrinə, birləşmələrinə) gəlməsi ilə onların döyüş tapşırıqları dəqiqləşdirilir və yeni tapşırıqlar müəyyən edilir. Divizion və bataryaların TTQ-si (TQ) onlar yeni atəş mövqeyinə (yeni rayonlara) çıxanadək eyni məqsədlə öz bölmələrinin döyüş sıralarına gəlməlidirlər.

Döyüş zamanı hərbi hissələrin (birləşmələrin) təmir bölmələri yerlərini öz hərbi hissələrinin (birləşmələrinin) əsas qüvvələrinin arxasınca dəyişir və onlar qarşıdakı yeni tapşırıqları yerinə yetirmə vaxtınadək ZMTM-də işləmək üçün düzülür. Birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələrinin işlərinin ZMTM-də davamiyyəti elə hesablanır ki, birlik döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirdiyi vaxtadək öz birləşmələrinə (hərbi hissələrinə) irəliləyə bilsinlər və bölmələrə sonrakı döyüş tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üçün silah və texnikanın təmirində kömək edə bilsinlər.

Döyüş zamanı birliyin ƏMTTT-ni (ƏTBT) adətən eyni zamanda iki ZMTM-də: birinci hissəsi birlik yaxın tapşırığı yerinə yetirərkən 1 №-li ZMTM-də, ikinci hissəsi isə birlik sonrakı və ya qarşıdakı tapşırıqları yerinə yetirərkən 2 №-li ZMTM-də işləmək üçün avtonom hissələrlə düzülür. Taborun ZMTM-də düzülüş hər bir hissəsinə birliyin səfər kolonlarını bağlayanların (texniki qapanmanın) tərkibində döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirən təmir-təxliyyə vasitələri birləşir. Düşmənin əsas müdafiə sərhədlərində silah və texnikanın əhəmiyyətli dərəcədə sıradan çıxdığı hallarda tabor tam tərkibdə 1 №-li ZMTM-də düzülür və bərpa işlərini başa çatdırdıqca onların bölmələri yerlərini 2 №-li ZMTM-lə dəyişirlər. ZMTM-də işlərin davamiyyəti taborun birinci hissəsinin birlik döyüş tapşırıqlarını yerinə yetirməyə başlayanadək, ikinci hissəsinin isə döyüşün sonrakı günündə yaxın tapşırığın yerinə yetirilməsindən sonra onun döyüş sıralarına gəlməsi ilə müəyyən edilir.

Birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələri və taborun ZMTM-də işləmək üçün düzülüş hər bir hissəsi lazım gəldikdə öz tərkiblərində silah və texnikanın sıradan çıxdığı yerlərdə onların təmiri üçün manqalar, briqadalar (taqımlar) ayrılırlar.

Birliyin (hərbi hissələrin, birləşmələrin) ZMTM-də təmir edilmiş silah və texnikaları döyüşə hazır vəziyyətə gətirilir və öz birləşmələrinə (hərbi hissələrinə, bölmələrinə) qaytarılır.

Birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələrinin və birliyin ƏMTTT-nin (ƏTBT-nin) qorunması, mühafizəsi və müdafiəsi adətən onların öz

qüvvə və vasitələri ilə ekipajlar (heyətlər), sürücülər (sürücü-mexaniklər) cəlb edilməklə ZMTM-də yerləşən və saz vəziyyətdə olan silah və texnika nümunələrindən istifadə etməklə həyata keçirilir.

Düşmənin kütləvi qırğın silahları və digər silah növləri ilə əməliyyatlara keçidi zamanı texniki təminat qüvvə və vasitələrinin idarə edilməsi, birləşmə (hərbi hissə) və bölmələrin silah, texnika itkisinə dair məlumatların toplanması, eləcə də düşmənin tətbiq etdiyi kütləvi qırğın silahının nəticələrinin aradan qaldırılması üçün dəstələrin tərkibində işləmək üçün birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələrindən və birliyin ƏMTTT-dən (ƏTBT-dən) qüvvə və vasitələrin ayrılmasına dair təxirəsalınmaz tədbirlər görülür. Sonra qarşıya qoyulmuş tapşırıqları yerinə yetirən birləşmə (hərbi hissə) və bölmələrin texniki təminatı üçün qüvvə və vasitələrin ayrılması haqqında qərar qəbul edilir. Daha sonra yaranmış vəziyyətdən asılı olaraq, texniki təminat bölmələri tərəfindən birləşmələrin (hərbi hissələrin, bölmələrin) döyüş qabiliyyətinin bərpası rayonlarında döyüş qabiliyyətini saxlamış silah və texnikanın bərpa edilməsi qaydaları müəyyən edilir.

Gecə hücumu keçərkən TMM-in və texniki kəşfiyyat qruplarının şəxsi heyət və hərəkət vasitələri ilə gücləndirilməsi, eləcə də onların gecə görmə cihazları ilə təchiz edilməsi üçün tədbirlər görülür. Bu zaman birliyin (birləşmələrin, hərbi hissələrin) TTQ-ləri birinci eşelon birləşmə (hərbi hissə) və bölmələrindən, adi şəraitdə olandan daha az məsafədə fəaliyyət göstərir. Birləşmələrin (hərbi hissələrin, birliyin ƏMTTT-nin (ƏTBT-nin)) təxliyyə vasitələri birinci eşelon birləşmə (hərbi hissə) və bölmələrinin arxasınca irəliləyir və TTQ-ləri ilə qarşılıqlı əlaqədə silah və texnikanın təmir yerlərinə və təxliyyə yoluna boşaldılmasını həyata keçirirlər. Təmir vasitələrinin düzülüş (yerləşmə) yerlərində işıqdan maskalanma qaydalarına ciddi əməl edilir, onların mühafizəsi və müdafiəsi gücləndirilir.

Böyük şəhəri (böyük şəhərin bir hissəsini) ələ keçirdikdə birliyin (birləşmələrin, hərbi hissələrin) əməliyyat istiqamətlərində birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələri birliyin ƏMTTT-nin (ƏTBT-nin) təmir bölmələri hesabı-

na TMM və TTQ (TQ) bölmələrinin yaradılması ilə yanaşı, texniki kəşfiyyat qrupları və TTQ-də yaradılır. Tərkibinə görə ən güclü olan TTQ-lər birliyin (hərbi hissələrin, birləşmələrin) ən mühüm hücum istiqamətlərində işləmək üçün yaradılır.

Döyüş zamanı birləşmələrin (hərbi hissələrin) TTQ-ləri birinci eşelon taborlarının arxasında gedir, silah və texnikanı düşmənin atəşi altında, yanğın ocaqlarından və dağılmış yerlərdən təhlükəsiz yerlərə təxliyyə edir və taborların TTQ-ləri (TQ-ləri) ilə birgə onları cari təmir edir. Birliyin təmir-təxliyyə qrupları birinci eşelon birləşmələrinin (hərbi hissələrinin) arxasında gedir və birləşmələrin (hərbi hissələrin) vasitələri ilə bərpa edilməyən silah və texnikanı bərpa edirlər. Sıradan çıxmış silah və texnikanın vaxtında təxliyyəsi və düşmənin məhv etməsindən qorumaq üçün birliyin TTQ-lərinə ayrılmış yedəkçilər birinci eşelon taborlarının döyüş sırasına maksimal dərəcədə yaxınlaşırlar. Birliyin TTQ-nin vasitələri ilə silah və texnikanın təmiri mərkəzi küçələrə yaxın təhlükəsiz yerlərdə aparılır. Həmçinin hücum dəstələrinin silah və texnikalarını bərpa etmək üçün TMM və TTQ-ləri yaradılır. Hücum dəstələrinin TTQ-lərinin tərkibinə motoatıcı taborların texniki xidmət mənzilləri, bu dəstələrə daxil olan bölmələrin təmir vasitələri və birləşmələrin (hərbi hissələrin) təmir bölmələrindən yedəkçilər daxil edilir.

TTQ-nin (TQ-nin) işi hücum edən bölmələrinin, eləcə də cinahların müdafiəsinin təmin edilməsi və düşmənin arxadan əks həmlələrini dəf etmək üçün ayrılmış bölmələrin himayəsi altında təşkil edilir. Bundan başqa, TTQ-nin atəşlə himayəsi və düşmənin binalarda qalmış qruplarının həmlələrini dəf etmək üçün döyüş maşınları və motoatıcı bölmələr verilə bilər.

TTQ-nin (TQ-nin) qüvvə və vasitələri ilə bərpa edilməsi mümkün olmayan silah və texnika hərbi hissələrin (birləşmələrin, birləşiyin) əsas hücum istiqamətində şəhərdən kənar və ya şəhərin yaxınlığında təşkil edilən ZMTM-lərə təxliyyə edilir.

Hücum zamanı hərbi-texniki əmlak sərfi və itkisinin yerinin doldurulması yeri, bir qayda olaraq, döyüş gününün sonunda, onlar əhəmiyyətli

dərəcədə itirildikdə isə döyüş zamanı aparılır. Onların bölmələrdə, hərbi hissələrdə, birləşmələrdə və birlikdə ehtiyatları adətən ümumqoşun ehtiyatlarınadək bərpa edilir.

Hücum zamanı hərbi-texniki əmlak anbarları maddi-texniki təminat (maddi təminat) hərbi hissələri və bölmələrinin tərkibində yerləşdirilir və yeri onlarla birlikdə dəyişdirilir. Birləşmələrin (hərbi hissələrin, bölmələrin) ayrı-ayrı istiqamətlərdə əməliyyatları zamanı onlara birliyin (birləşmələrin, hərbi hissələrin) avtomobil nəqliyyatında əlavə hərbi-texniki əmlak ehtiyatları verilir.

Hücum döyüşü zamanı bölmələrdə texniki təminatın idarə edilməsi bölmə komandirlərinin MTT üzrə müavinlərinin yerləşdikləri TMM və ya komanda-müşahidə məntəqəsindən (KMM), hərbi hissələrdə (birləşmələrdə, birlikdə) isə hərbi hissə (birləşmə, birlik) komandirlərinin MTT üzrə müavinlərinin və onlara tabe olan zabitlər qrupunun yerləşdikləri komanda məntəqəsindən idarə edilir. Texniki hissə, arxa idarəetmə məntəqəsində (AİM) yerləşdirilir. Ayrı-ayrı istiqamətlərdə texniki təminatın idarə edilməsi üçün müvafiq xidmətlərin zabitləri ayrılır, radio-rabitədən istifadə edilir və səyyar vasitələr geniş tətbiq edilir.

NƏTİCƏ

Motoatıcı (tank) hissə və bölmələrinin hücum əməliyyatları zamanı texniki təminatın düzgün planlaşdırılması və təşkil olunması, onların döyüş tapşırıqlarını müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmələrinin əsas şərtlərindən biridir.

Hücum əməliyyatında texniki təminatının yüksək səviyyədə təşkil edilməsi, bilavasitə olaraq təmir və təxliyyə bölmələrinin şəxsi heyətinin yüksək peşəkarlığa malik olmasından, texniki təminatın bacarıqla və müstəqil şəkildə planlaşdırılması və praktiki cəhətdən məharətlə icra edilməsindən asılıdır. Bütün hallarda texniki təminatın müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsinə, yalnız təmir və təxliyyə bölmələrinin şəxsi heyətinin deyil, həm də bütün qoşun növlərinin şəxsi heyətinin gərgin əməyi nəticəsində nail olunur.

Gələcəkdə dağlarda aparılacaq döyüş əməliyyatlarında silah və texnikaların vaxtılı-vaxtında

təmir edilib sıraya qaytarılmasında əsas rolu yüksək manevrliyə və peşəkarlığa malik olan mobil təmir və təxliyyə bölmələri oynayacaqdır. Bundan əlavə, döyüş əməliyyatları aparılan zaman texniki təminat bölmələri ilə digər bölmələr arasında etibarlı qarşılıqlı əlaqənin mövcud olması da xüsusi əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Bu mənada, hissə və bölmələrin döyüşləri müvəffəqiyyətlə aparma bacarıqları, həmçinin, müxtəlif növ maddi vəsaitlərin daşınması, sıradan çıxmış silah və texnikaların təmir olunması üzrə tapşırıqların istənilən şəraitlərdə uğurla yerinə yetirilməsi öz əhəmiyyətini itirməyəcək, əksinə, daha da aktual olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. İnternet mənbəyi: <http://textedu.ru-/docs/25-9/index91115.html?page=3>

2. Техническое обеспечение танковых (мотострелковых) подразделений в различных видах боя и на марше. Учебное пособие, - Омск: ОТИИ, 2002 Н. Н. Лавор, П. А. Шпак, О. А. Лерке, Ф. Н. Михайлик.

РЕЗЮМЕ

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ТЕХНИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОТ СТРЕЛКОВЫХ (ТАНКОВЫХ) ЧАСТЕЙ И ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ПРИ ВЕДЕНИИ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ

Р. ШИРИНОВ

В статье отражены особенности организации технического обеспечения, в том числе особенности учитываемые при организации технического обслуживания вооружения и техники, при ремонте и эвакуации вышедших из строя вооружения и техники, при организации работы подразделений технического обеспечения, размещении их на местности, при организации деятельности ремонтно-эвакуационных групп в период подготовки и в

ходе ведения боевых действий мотострелковыми (танковыми) частями и подразделениями в наступлении. Основываясь на первоисточники, использованные при составлении данной статьи, можно сказать что, в целях успешного ведения боевых действий в наступлении в будущем, очень важно усовершенствовать оснащённость подразделений технического обеспечения современными материально-техническими средствами, а также организацию их деятельности в ходе боевых действий.

SUMMARY

FEATURES OF TECHNICAL SUPPORT OF THE MECHANIZED INFANTRY (TANK) UNITS DURING COMBAT OPERATIONS IN THE ATTACKS

R. SHIRINOV

In the article it has been reflected the preparation of mechanized infantry tank and units, and the logistics features during combat operations in the attack, also in providing arms and equipment maintenance, in maintenance out of weapons, in evacuation, in the organization of logistics, in placement of their areas, in the organization of the evacuation crews. According to the sources used in the article we can say that, in order to combat successfully it is important to develop the organization of modern material and technical resources of units and work activities during the battles.

AZƏRBAYCAN DÖYÜŞÇÜLƏRİ RUS VƏ ALMAN CƏBHƏLƏRİNDƏ

Polkovnik-leytenant Əhməd ŞƏRİFOV

SİLAHLI QÜVVƏLƏRİN HƏRBİ AKADEMİYASI

Açar sözlər: Böyük Vətən müharibəsi, “Barbarossa” planı, faşizm, döyüş texnikası, Azərbaycan döyüşçüləri.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, план “Барбаросса”, фашизм, военная техника, воины Азербайджана.

Keywords: Great Motherland War, plan “Barbaross”, fashism, combat technique, Azeri fighters.

ğü kimi, Azərbaycanda da ümumi səfərbərlik elan edildi: 18-47 yaş arasında olanların hərbi xidmətə çağırılmasına başlandı, 15-50 yaşlarda olan vətəndaşlar isə arxa cəbhədə hərbi peşəsinə yiyələnmək

1941-ci il iyunun 22-də faşist Almaniyası Sovet İttifaqı ilə bağladığı hücum etməmək haqqındakı müqaviləni xaincəsinə pozaraq SSRİ-yə qəflətən basqın etdi. Sovet İttifaqına xəyanətəkar hücumun “Barbarossa” adlanan bədnam planı alman faşist komandanlığı tərəfindən 1940-1941-ci illərdə işlənib hazırlanmışdı. Bu plana görə, faşistlər qısa müddət ərzində, yəni 1941-ci ilin qışına qədər sovet ordusunu darmadağın etməli, ölkənin əsas iqtisadi rayonlarını tutmalı, hitlerçilərin dünya üzərində ağalığ etmək istəyinə nail olması üçün yol açmalı idilər. [1]

Faşist Almaniyası 190 diviziya, 5,5 milyon canlı qüvvə, 4300 tank, 4980 döyüş təyyarəsi, 190 döyüş gəmisi, 47,2 min müxtəlif silah və minatan ilə Sovet İttifaqına basqın etdi. Güclü döyüş texnikasına və müasir hərbi təcrübəyə malik olan alman-faşist orduları “Barbarossa” planı əsasında ildırım sürətilə SSRİ-yə 3 istiqamətdən – “Şimal”, “Mərkəz” və “Cənub” istiqamətlərindən hücum keçdi, çox qısa zamanda Pribaltika, Ukrayna, Krım və Belarusiya daxil olmaqla SSRİ-nin xeyli hissəsini ələ keçirdi, Moskva istiqamətində irəliləməyə başladı. [2]

BÖYÜK VƏTƏN MÜHARİBƏSİNİN İLK DÖVRÜNÜN AĞIR DÖYÜŞLƏRİ

Müharibənin ilk günlərində bütün ölkədə oldu-

üçün müxtəlif formada hazırlıq təlimlərinə cəlb edilmişdilər. 1941-ci ilin 22 iyununda könüllülük əsasında yerlərdə təşkil edilmiş 87 döyüş batalyonlarının tərkibində 186704 nəfər hərbi təlim keçirdi. [1] Respublika ərazisində 28 tabor yaradılmışdı. [2]

Azərbaycanlı döyüşçülərdən böyük bir qrupu düşməne qarşı döyüşə 1941-ci ilin 22 iyulunda Brest qalasının müdafiəsində başladılar. Bu qalanın qəhrəmanlıqla müdafiəsində 40 nəfərdən çox həmyerlimiz iştirak etmişdir. [3] Sovet İttifaqının rəhbərliyi Bakının və bütün Azərbaycanın müharibə illərində strateji əhəmiyyətini nəzərə alaraq müvafiq göstərişlər vermişdi. Azərbaycanda müdafiə xəttinin tikilməsinə 1941-ci ilin iyulundan başlanmışdı və xəttin uzunluğu 551 kilometr idi. Zaqafqaziyada 1942-ci ilin sentyabrınadək 146 istehkam-mühəndis taboru müdafiə xəttinin çəkilməsi ilə məşğul idi və burada əsas diqqət Bakı müdafiə-istehkam xəttinin tikilməsinə verilir. Yalnız bu məqsəd üçün 5 min inşaatçı cəlb edilmişdi. Azərbaycanın Şimalında Baş Qafqaz aşırımlarını Dağıstan tərəfindən mühafizə edən qoşun hissələri Balakən-Şəki-Qəbələ zolağında yerləşdirilmişdi. 1942-ci ilin yazında Azərbaycanın şimal rayonları olan Zaqatala və Qusara paraşütlə bir neçə cəsus dəstəsi salınmışdı və bütün cəsuslar tutularaq zərərsizləşdirilmişdir. [4]

Azərbaycanın, xüsusilə, Bakının müdafiəsinə, müəyyən ərazilərdə sən-gərlərin qazılmasına hə-lə 1941-ci ilin iyununda başlanmışdı. Dövlət mü-dafiə Komitəsinin 1942-ci il 16 sentyabr tarixli qərarına əsasən Bakı ət-rafında müdafiə-isteh-kam xətlərinin tikintisində hər gün 90 min nəfər cəlb olunmuşdu. [5]

MOSKVA ALTINDA DÖYÜŞLƏR

Moskva uğrunda vuruş-larda Almaniya rəhbərli-yi ildırım sürətli müharibə yolu ilə Moskvanı zəbt etmək və qısa müddət-də müharibəni qurtarmaq xülyasında idi. Buna uyğun olaraq düşmənin ilk və əsas zərbəsi Moskva istiqamətinə yönəldilmişdi. [1] Alman-faşist komandanlığı 1941-ci ilin sentyabrında Moskvanı almaq üçün yeni qoşun – canlı qüvvə və texnika gətirdi. Canlı qüvvəyə görə faşistlər Moskva müdafiəçilərindən 1,8 dəfə, tankların sayına görə 1,25 dəfə və təyyarəçilərin sayına görə 3,2 dəfə çox idi. [2]

1941-ci il sentyabrın 30-da alman-faşist qoşun-ları Moskva istiqamətində hücumu keçdilər. Ölkənin paytaxtı təhlükə altında idi. Moskva uğrun-da qanlı vuruşmalarda Azərbaycan döyüşçüləri də fərqlənmişdilər. Tank hissəsinin komandiri, kapitan Həzi Aslanov qeyri-adi sərkərdə bacarığı göstərərək, əsgərlərini və döyüş sursatı yüklənmiş beş avtomobili mühasirədən çıxarmış, daha sonra yaralanmış tankçını əvəz edərək, tankı faşistlərin sən-gərinə yönəlmiş və düşməni məhv etmişdi. Döyüşü müşahidə edən komandir H.As-lanovu bərk-bərk bağına basaraq demişdir: “Çox sağ ol yoldaş Aslanov! Sən azərbaycanlısan, mən isə rusam, ancaq bizim döyünən qəlbimiz birdir. Sən doğma paytaxtın ləyaqətli müdafiəçisən! Sən öz qəhrəmanlığınla nəinki Azərbaycan xalqının, eləcə də bütün sovet xalqının döyüş şöhrətini zənginləşdirirsən”. [3] Azərbay-

can xalqının cəsur oğlu Həzi Aslanov Moskva uğrunda döyüşlərdə göstərdiyi igidliyə görə “Qırmızı ulduz” ordeni ilə təltif edilmiş və podpolkovnik rütbəsi almışdı. [4] 1941-ci il noyabrın əvvəllərində Müseyib Allahverdiyevin rəhbərliyi ilə döyüşçülər Lyudinovo ətrafında taktiki cəhətdən mühüm bir tərəni müdafiə edirdilər. Onlar bir gün ərzində düşmənin sayca üstün qüvvəsinin üç həmləsini dəf edərək, onun 100-dən çox əsgər və zabitini, 2 tankını və 2 motorlu topunu məhv etdilər. [1] Bu şücaətə görə M.Allahverdiyev “Qırmızı ulduz” ordeninə layiq görülmüşdü. [2] Leytenant Məmmədrəsul Paşayevin zenitçiləri Moskva göylərində 10-a qədər faşist təyyarəsini vurub salmışdılar. Xüsusi fərqlənmiş komandir “Qırmızı ulduz” ordeni ilə təltif edilmişdi. Pulemyotçu İdris Vəliyev məşhur Borodino çölündə gedən döyüşlərdə ağır yaralanmasına baxmayaraq, 75-dən artıq faşisti məhv etmişdi. 1941-1942-ci illərin qış hücumu zamanı qvardiyaçı pulemyotçunun hesabında 160-dan artıq məhv edilmiş faşist vardı. İdris Vəliyev “Qırmızı bayraq” ordeni ilə təltif edilmişdi. [3] Moskva uğrunda döyüşlərdə azərbaycan qızları Z. Seyidməmmədova, S.Quluyeva, N.Korneyeva, O.Şahbazova və başqaları igidliklə vuruşmuşdular.

1941-ci il dekabrın 5-6-da sovet ordusunun əks-

hücumunda; Moskva, Tula, Kalinin, Orlov və Smolensk vilayətlərinin azad edilməsi uğrunda döyüslərdə Azərbaycan oğul və qızları qəhrəmanlıqla vuruşmuşdular. Qvardiya kapitanı Muxtar Süleymanov hücumların birində, əlbəyaxa döyüşdə altı faşist əsgərini və bir zabiti qılınc ilə məhv etmişdi. Vlokolomsk şəhəri uğrunda döyüslərdə komandanlıqla hissələr arasında əlaqə kəsildiyi zaman M.Süleymanov həlak olmuş rabitəçini şəxsən əvəz edərək, arasıkəsilməyən atəş altında əlaqəni bərpa etmiş, xidmətlərinə görə “Qırmızı bayraq” ordeni ilə təltif olunmuşdur. [4]

Moskva uğrunda qızgın vuruşmalar gedən zaman, 1941-ci il dekabrın 3-də azərbaycanlı döyüşçü baş serjant İsrail Məhərrəm oğlu Məmmədovun misilsiz əsgəri qəhrəmanlığı ildırım sürətilə bütün ölkəyə yayıldı. İ. Məmmədovun xidmət etdiyi hissə Novqorod vilayətindəki Pustinka kəndi ətrafında müdafiə mövqeyi tutmuşdu. O, 20 nəfər döyüşçü ilə birlikdə komandanlıq məntəqəsini və rabitə xəttini müdafiə etməli idi. Sovet əsgərləri üzərinə 400 nəfərdən çox faşist hücum edirdi. Güclü top atəşindən sonra sovet döyüşçülərinin tutduğu mövqeyə hücum keçən minə qədər düşmən 30-40 metrə qədər yaxın buraxılaraq dəqiq atəşlə məhv edildi. Hitlerçilər

yenidən hücumu kecdilər, doqquz saat davam edən şiddətli döyüşdən sonra İsrail Məmmədovun başçılığı altında olan kiçik dəstə düşməni 100 metr geri atdı, lakin düşmən bütün qüvvələrini toplayaraq yenidən həmlə etdi. Vəziyyət ağırlaşmışdı. Sovet döyüşçülərinin yarıdan çoxu həlak olmuşdu. Qumbara və patronların çatışmadığını, döyüşçülərin yorulduğunu görən İsrail Məmmədov düşməni 10-15 metr məsafəyə buraxmaq əmri verdi. Düşmən yaxın məsafədən atəşə tutuldu. İ.Məmmədov: “Yoldaşlar, faşistləri nizə ilə məhv edək!” – deyərək hayqıraraq 5 sağ qalmış döyüşçü ilə düşmən üzərinə şığıdı və əlbəyaxa döyüşdə onlarca faşist öldürüldü. Qalanlar geri çəkilməyə məcbur oldular. Beləliklə, İ.Məmmədov 10 saat ərzində hitlerçilərin bütöv bir batalyonunun hücumunun qarşısını almış, nəticədə yüzlərlə düşmən əsgəri və zabiti məhv edilmişdi. Döyüslərdə xüsusi iradə, döyüş məharəti, şəxsi şücaət, qəhrəmanlıq göstərmiş İ.Məmmədov özü təkbəşinə 700 faşist öldürmüşdü. 1941-ci il dekabrın 11-də SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fərmanı ilə İ.Məmmədova Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adı verildi. İsrail Məmmədov xalqını, millətini ucaldan ilk azərbaycanlı Sovet İttifaqı Qəhrəmanı idi. [1] Moskva uğrunda döyüş

Sovet Silahlı Qüvvələrinin qələbəsi ilə başa çatdı. Moskva ətrafındakı döyüşlər II Dünya Müharibəsinin ən böyük döyüşlərindən biri idi və faşist ordusunun məğlubedilməzliyi haqqındakı əfsanələrə son qoydu.

Sovet ordusunun 1942-ci il qış hücumunda iştirak edən azərbaycanlılar da igidliklə vuruşmuş, döyüş rəşadəti nümunələri göstərmişdilər. Qərb cəbhəsində gənc zabit N.Bağirovun komandası altında tankçılar rotası bir neçə gün davam etmiş hücum əməliyyatlarında düşmənin 18 tankvuran topunu, 34 pulemyot yuvasını və yüzdən çox piyadasını məhv edərək, onu 6 yaşayış məntəqəsindən qovub çıxarmışdı. Nüsrət Bağirov döyüş xidmətlərinə və komandirlik məharətinə görə “Qırmızı ulduz” və “Birinci dərəcəli Vətən müharibəsi” ordenləri ilə təltif edilmişdi. [2]

Kapitan Akim Abbasovun komandiri olduğu batalyon 1942-ci ilin əvvəllərində sovet qoşunlarının Belqorod ətrafındakı əks-hücumunda fəal iştirak edərək 17 yaşayış məntəqəsini faşistlərdən azad etmişdi. Döyüşdə yüksək əsgəri xidmət göstərən A.Abbasov mayor rütbəsi almış və qiymətli hədiyyələrlə mükafatlandırılmışdır.

Moskvanın müdafiəsi dövründə alman-faşist ordusu Krım üzərinə geniş hücumu keçdi. Oktyabrın 20-də Sevastopolun 250 gün davam edən müdafiəsi başlandı. Sevastopolun qəhrəman müdafiəçiləri sırasında yüzlərlə azərbaycanlı vuruşurdu. Qvardiyaçı yefreytor H.Həsənov yeddi döyüşçü ilə birlikdə sayca üstünlük təşkil edən faşistlərin ardıcıl hücumlarını dəf edərək, onları geri oturtmuşdu.

Bölmə başçısı B.Nağıyev düşmən səngərinə atıqlara süngüsü ilə üç faşist öldürmüşdü. 19 yaşlı Mircəlal Yusifov sayıqlıq göstərərək öz döyüş dəstəsi ilə birgə faşist sualtı qayığının yerini aşkarlayıb onu məhv etmişdi. Qəhrəman Sevastopolun müdafiəsində Azərbaycanın şöhrətli qızları A.Həsənova, Ş.Məmmədova, E.Rzayeva, L.Nazarenko mətanət və igidlik nümayiş etdirmişdilər. [2]

STALINQRAD DÖYÜŞLƏRİNDƏ AZƏRBAYCANLI DÖYÜŞÇÜLƏRİN İŞTİRAKI

1942-ci ilin yay və payızında Böyük Vətən müharibəsinin gedişində həlledici rol oynamış Sta-

linqrad döyüşlərində hər iki tərəfdən 2 milyon hərbi iştirak edirdi. Döyüşlərə 2 min tank, 1000 təyyarə, 26 min top və minaatan cəlb olunmuşdu. 1942-ci il iyulun 14-də Stalinqrad vilayətində hərbi vəziyyət elan olundu. Şəhər ətrafında müdafiə xətlərinin tikintisinə başlandı. Stalinqradı müdafiə edən tərkibə əlavə qüvvələr daxil edildi. Bütün ölkə, bütün xalq “Bir addım da geri çəkilmək olmaz!” şüarı ilə Volqa istehkamının müdafiəsinə qalxdı. Sovet xalqının fədakar əməyi və böyük səyi nəticəsində Volqa çayı sahilı alınmaz qalaya çevrildi. Stalinqrad döyüşlərində sovet əsgərləri kütləvi qəhrəmanlıq nümayiş etdirərək, son nəfəslərinədək vuruşdular. Stalinqradı ölkənin bütün xalqlarının nümayəndələri müdafiə edirdilər. 1942-ci ilin oktyabrında leytenant Mikayıl Qədirov 11 döyüşçü ilə strateji əhəmiyyətə malik tərəni 12 gün müdafiə etdi. Hücumu keçən 400 faşistlə qeyri-bərabər döyüşdə düşmənin 120 canlı qüvvəsi məhv edildi. Sonralar leytenant M.Qədirovun döyüşçüləri tərəfindən müdafiə olunan bu tərəyə “On bir qəhrəman tərəsi” adı verildi. [1]

İgid təyyarəçi Hüseynbala Əliyev Stalinqrad səmasını müdafiə edərək faşistlərin 10 tankını, 2 zirehli maşınını, 5 zenit topunu, 26 avtomobilini, 190 əsgər və zabitini sıradan çıxarmışdı. 1941-ci il iyulun 17-də H.Əliyev döyüş tapşırığını uğurla yerinə yetirib geri qayıdarkən 3 düşmən təyyarəsi ilə üz-üzə gəlir. Qeyri-bərabər döyüşdə sərrast atəşlə düşmən təyyarələrinin üçünü də məhv edən cəsur döyüşçü 17 yara almasına baxmayaraq, öz qırıcısını yerə endirə bilmişdi. Göstərdiyi igidliyə görə H.Əliyev ölümündən sonra “Lenin” ordeni ilə təltif edildi. [2]

Stalinqrad uğrunda kişilərlə çiyin-çiyinə azərbaycanlı qadınlar da mərdliklə vuruşurdular. İlk azərbaycanlı qadın, hərbi təyyarəçi-kapitan Züleyxa Seyidməmmədova 40-dan artıq səma döyüşündə iştirak etmişdi. Onun döyüş xidmətləri “Vətən müharibəsi” ordeninə və medallara layiq görülmüşdü. Respublikanın onlarca qızı “Stalinqradın müdafiəsi uğrunda” medalı almışdı.

Stalinqrad yaxınlığında pulomyotçu Ə.Rəcəbov mühüm strateji əhəmiyyətli tərəni az qüvvə ilə müdafiə edərək düşmənin 200-dən artıq əsgər və

zabitini öldürmüşdü. Sovet hökuməti Ə.Rəcəbovu döyüş xidmətlərinə görə “**Lenin**” ordeni ilə təltif etmişdi. [3]

Qvardiya leytenantı A.Axundovun başçılıq etdiyi pulemyotçular şəhərdə gedən küçə döyüşlərində 525 faşisti zərərsizləşdirmişdilər. Əsgəri rəşadətində görə A.Axundov “Qırmızı bayraq” və “Qırmızı ulduz” ordenləri ilə təltif olunmuşdu.

1942-ci ilin sentyabrında Stalinqrad cəbhəsində snayper hərəkətinin təşəbbüskarı, snayper Baloğlan Abbasov 25 faşist əsgər və zabitini məhv etmişdi. B.Abbasov hazırladığı snayperlə 106 hitlerçini öldürmüşdü. 1942-ci il noyabrın 19-da B.Abbasov həlak olmuş tank komandirini əvəz edərkən, faşistlərlə ağır döyüşdə şəhid olmuşdu. Sovet hökuməti Azərbaycan xalqının igid oğlunu ölümündən sonra “Qırmızı bayraq” ordeni ilə təltif etmişdi. Cəbhə hərbi şurasının qərarı ilə qəhrəman döyüşçü B.Abbasovun adı əbədi olaraq qvardiyaçı diviziyanın şəxsi heyətinin siyahısına yazılmışdır. [1]

Stalinqrad ətrafında əks-hücumlar zamanı 55-ci xüsusi tank alayının komandiri podpolkovnik Həzi Aslanov mahir hərbi sərkərdə istedadı nümayiş etdirdi. 1942-ci il noyabrın 19-da onun tank alayı Barmantaks gölü rayonunda hücum keçərək bir neçə saat ərzində düşmənin 4 tankını, 5 minaatan batareyasını, 10 əl pulemyotunu, bir ağır topunu, 10 tankvuran tüfəngini, 18 möhkəmləndirilmiş səngərini, 40 arabasını, 3 piyada rotasını darmadağın etdi və 700-dən çox faşist əsgər və zabitini əsir aldı.[2] Həmin gün H.Aslanovun tankçıları hücumu davam etdirərək Plodovito kəndini almanlardan təmizlədilər. Noyabrın 21-də H.Aslanovun tank alayı Stalinqrad-Silsk dəmir yoluna çıxdı və piyadalarla birgə Abqanerovo və Sovetski stansiyasına daxil oldu. H.Aslanovun tankçıları Kotelnikovo tərəfə hərəkət edərək, dekabrın 16-da Verxne-Kumsk kəndi yaxınlığında düşmənin mühasirəyə alınmış 6-cı ordusunun köməyinə 70 tankla tələsən Manşteyn qoşununun bir qrupunun qarşısını kəsdi. Aslanov tankçıları düşmənlə 6 gün davam edən ağır döyüşdə mətanət göstərərək, qat-qat artıq qüvvəyə malik faşistlərin 12 hücumunu dəf etdilər. Döyüşdə aslanovçular düşmənin 45 tankını, 9 mina-

atan batareyasını, 14 tank əleyhinə və 12 səhra silahını, 50 avtomobilini və 700-dən çox canlı qüvvəsini sıradan çıxardılar, 700 hitlerçini əsir götürdülər. 1942-ci il dekabrın 31-də SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin Fərmanı ilə **Həzi Aslanova** “**Sovet İttifaqı Qəhrəman**” adı verildi. **H.Aslanovun** 55-ci tank alayının 100-dən çox döyüşçüsü SSRİ-nin orden və medalları ilə təltif olundu, alay isə qvardiya alayına çevrildi. [1]

Stalinqrad döyüşündə 4-cü süvari korpusunun komandir müavini **H.A.Quliyev** düşmənin müdafiə xəttini yararaq 1941-ci il noyabrın 19-da Aksaysk şəhərini azad etdi. 1942-ci ilin dekabrında Kolotnikova rayonunda şiddətli döyüşdə bu qoşun hissəsi Manşteynin qoşunlarının bir neçə hücumunun qarşısını aldı. Lakin bu ağır döyüşlərin birində general Y.Yaqubov şəhid oldu. O, ölümündən sonra “Lenin” ordeni ilə təltif edildi. Qvardiya baş leytenantı Həmzə Sadıxov Volqadakı döyüşlərdə fəal iştirakına və alman general-leytenantı Paulüsün əsir alınmasında iştirakına görə “Qırmızı ulduz” ordeninə layiq görüldü. [2]

Sovet ordusu Stalinqrad cəbhəsində faşist Almaniyasına ağır sarsıdıcı zərbə vurdu. Faşistlər 1,5 milyon əsgər və zabit, 3 mindən çox tank, top, minaatan, 4,4 min döyüş və nəqliyyat təyyarəsi itirdilər. Stalinqrad qələbəsində SSRİ-nin bütün xalqlarının nümayəndələrinin, o cümlədən Azərbaycan əsgər və zabitlərinin də payı vardı. 1942-ci ilin axırlarında SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin təsis etdiyi “Stalinqradın müdafiəsi uğrunda” medalı ilə 1600-dən artıq azərbaycanlı təltif olunmuşdu.

NƏTİCƏ

II Dünya müharibəsi tarixdə görünməmiş, dağıdıcı müharibə olmuşdur. Böyük əziyyətlərlə bu müharibə faşizm bəlasının məhvi ilə nəticələnmişdir. Bu böyük bəşəri qələbədə, heç şübhəsiz, Sovet qoşunu tərkibində döyüşən azərbaycanlıların böyük rolu danılmazdır.

Əlbəttə ki, Böyük Vətən müharibəsinin başladığı ilk günlərdən azərbaycanlılar könüllü cəbhələrə getmiş, uğurlu döyüş yolu keçmiş və qələbənin qazanılmasına böyük töhvələr vermişdilər.

Bütün bunlar bir daha sübut edir ki, azərbaycanlılar təkcə sənayedə, neft mədənlərində yox, aktiv döyüş cəbhələrində də çıxış etmişdilər. 1945-ci ilin may ayında Berlində qələbə bayrağının asılmasında, Alman qoşununun məhv edilməsində azərbaycanlı döyüşçülərin böyük əziyyətləri vardır. Tarixən qəhrəman övladlar yetişdirən Azərbaycan II Dünya müharibəsində də bunu göstərmişdir.

только промышленностью и нефтяными скважинами, но и на фронтах показывали неустрашимую доблесть. В победе над фашизмом, в возведении знамени победы над Рейхстагом есть большая доля воинов-азербайджанцев. История ещё раз показала, что Азербайджанская земля растит воинов-героев, и во 2-ой мировой войне в очередной раз доказала свое величие.

ƏDƏBİYYAT

1. Q. Mədətov "Azərbaycan Böyük Vətən müharibəsində (1941-1945)" Bakı, 1965
2. İ.İsmayılov "Azərbaycanlıların II Dünya müharibəsində iştirakı". Bakı, 2000
3. Azərbaycan tarixi. VII cild (yeddi cildə), Bakı, 2008
4. XX əsr Azərbaycan tarixi. II cild. red: T. Vəliyev). Bakı, 2009
5. Azərbaycan tarixi mühazirələr kursu. Bakı, 2010

РЕЗЮМЕ

АЗЕРБАЙДЖАНСКИЕ БОЙЦЫ НА РУССКО-НЕМЕЦКИХ ФРОНТАХ А. ШАРИФОВ

2-ая мировая война вошла в историю, как самая разрушительная и чудовишная. С большим трудом это война завершилась полным крахом такого чудовища, как фашизм. Неоспорима роль героических подвигов воинов-азербайджанцев, воевавших в составе Советской Армии на полях сражений, в победе над фашизмом. Бесспорно то, что с первых дней начала Великой Отечественной войны азербайджанцы, добровольно отправляясь на фронт, доблестно проходя боевой путь, отдавали большую дань за завоевание победы.

Это все доказывает, что азербайджанцы не

SUMMARY

AZERBAIJANIS IN THE II WORLD WAR A. SHARIFOV

The II World War was a terribly grand, also destructive war in the history. This war was resulted with the destruction of fascism evil with great fortune if it is undeniable the great role of the Azerbaijanis who fought in Soviet troop in the battles, in the victory, also in the destruction of fascism evil in this great human victory.

Of course from the beginning of the Great Patriotic War the Azerbaijanis went to the frontline voluntarily, passed the successful battle way and gave great gifts for gaining the victory.

All these proved that the Azerbaijanis worked not only at the industry, oil well, but also participated at the active battle front. The Azerbaijanis had great work on hanging the flag of victory, destroying the German troop in 1945 in May. Azerbaijan which historic ally raised heroic descendant showed that this in the II World War.

NƏSRİMİZDƏ QARABAĞ MÜHARİBƏSİ MÖVZUSU

Mayor Vahid MƏHƏRRƏMOV

MÜHARİBƏ MÖVZUSUNDA MÜSABİQƏLƏRİN KEÇİRİLMƏSİ ZƏRURİDİR

Yazıcının, şairin silahı sözdür. Söz də qılınc kimi itidir, heç vaxt kəsərdən düşmür. Müharibədən, qanlı-qadalı döyüslərdən yazmaq özü də bir hünərdir. Sözün qüdrəti ilə, qələmin gücü ilə vuruşmaqdır. Ürəyi Vətən sevgisindən ilhamlanan yazıçı, şair öz sözü ilə, əsərləri ilə torpaq, yurd uğrunda vuruşan oğulları qisasa, intiqama çağırır, döyüşə səsləyib qələbəyə ruhlandırır. Döyüşən zabit və əsgərlərin vətənpərvərlik hislərini coşdurur, onlara qol-qanad verir, mənavi dəstək durur. Deyilmiş, yazılmış sözün qüdrətindən ruhlanan hərbiçilər isə adlarını tarixin səhifəsinə böyük hərflərlə yazmaq üçün qorxmadan düşmən üstünə atılırlar, döyüş meydanlarında qəhrəmanlıq və hünər göstərirlər. Bu qəhrəmanlıq isə yaddaşlarda qalır, zaman-zaman kağıza köçürülür, bədii əsərlərə hopur, vərəqlənib oxunur və sevilir.

Qarabağ müharibəsinin nəsrimizdə, bütövlükdə ədəbiyyatımızda, bədii əksini tapması hamımızın ürəyincədir. Vaxt, zaman keçdikcə düşünürsən ki, müharibə həqiqətlərini qələmə almaq, ədəbiyyata gətirmək kimi məsuliyyətli bir missiya hansı yazarın üzərinə düşəcək? O yaradıcı insan kim olacaq? Bu vacib vəzifəni nə vaxt yerinə yetirəcək? Belə ağır-acılı mövzunun öhdəsindən necə gələcək?

Müharibə mövzusunda söz açan bəzi yazıçı və şairlər hər şeyin zamana ehtiyacının olduğunu bildirirlər. Ən yaxşı əsərlərin döyüslər başa çatandan illər sonra yaranacağını qeyd edirlər. Bu fikrə hörmətlə yanaşib haradasa razılaşımaq olar. Amma hər şeyi də zamanın boynuna atıb əllərimizi üst-üstə qoyub oturmaq və sakitcə seyr etmək də düzgün deyil. Bu, bir növ Qarabağ mü-

haribəsi mövzusunun zamanın sürətli axınına, burulğanına buraxmağa bənzəyir.

Millət vəkili, akademik *Nizami Cəfərovun* yazıçı Aqil Abbasın “**Dolu**” romanına yazdığı ön sözdə bu sətirləri oxuyuruq: “...**Müharibə ədəbiyyatı mütləq müharibə dövründə yazılıb, yaradılmalıdır. Bu, məsələyə mənim klassik baxışımdır. Müharibədən sonrakı ədəbiyyat isə artıq müharibənin ümumi kontekstinin əsasında düşünüən, onun nəticələrinə söykənən ədəbiyyatdır və burada ədəbiyyat artıq ümumi formada götürülür...**”

Zaman gözlərimiz qarşısında dayanmadan axıb gedir. Axıb getdikcə bizdən uzaqlaşır. Yavaş-yavaş əlçatmaz, ünyetməz olur. Biz isə mürgü vura-vura bu axının tamaşaçısına çevrilirik. Sanki zamanın coşub kükrəyən güclü selindən, burulğanından qorxub geri çəkilirik. Yəqin ki, müharibə ədəbiyyatını bizim əvəzimizdən kimsə yazmayacaq. Bütün imkanlardan istifadə edib bu vacib sahəyə təkan verməliyik, müharibə mövzusunun ədəbiyyatımıza gətirmək üçün səmərəli işlər görməliyik. Ən azı bunun yollarını arayıb tapmalıyıq, yorulmadan araşdırmalar aparmalıyıq. Görəcəyimiz işlərin istiqamətini, keçəcəyimiz yolların səmtini müəyyənləşdirməliyik.

Bu sətirləri yaza-yaza, yerinə düşdüyündən cəbhə bölgəsinə ezamiyyətlərimin birində Tağı adlı zabitlə olan söhbətimi xatırladım. Görüşümüz zamanı o, ermənilərin torpaqlarımızı işğal etməsindən, yurd yerlərimizin hələ də düşmən tapdağı altında qalıb inləməsindən ürək ağrısı ilə danışdı. “Qarabağ müharibəsini dayandırmış atəşkəs rejiminin ləğv olunmasının tərəfdarıyam. İstəyirəm torpaqlarımızın azadlığı uğrunda müharibə lap günü sabah başlasın” – dedi. “Niyə”sini soruşanda cavabı belə oldu:

– Artıq yaşa doluram, ya-vaş-yavaş təqaüd yaşım çatır. Bir-iki ilə ordu sıralarından tərxis olunacağam. İllərdir işğal altında olan ərazilərimizin sülh yolu ilə azad olunması üçün beynəlxalq vasitəçilərin dəstəyi ilə danışıqlar aparılır. Hələlik heç bir irəliləyişin olmaması göz qabağındadır. Buradan belə nəticə çıxarmaq olar ki, ermənilər işğal etdikləri Azərbaycan torpaqlarını danışıqlar yolu ilə qaytar-mayacaqlar.

Müharibənin ağrı-acılarının övladlarımın da tale-yindən keçməsinə istəmi-rəm. Neçə ildən bəri xid-mət etdiyim hərbi hissədən tərxis olunub evə qələbəsiz qayıdanda övladlarımın üzünə necə baxacam? Qarabağı düşmən tapdağında qoyub cəbhə bölgəsini necə tərki edəcəyəm, geri hansı üzvlə dönəcəyəm? Yaxınlarımın, doğmalarımın suallarına necə cavab verəcəyəm? Ona görə də, müharibənin başlanmasının tərəfdarıyam. İstəyirəm ki, döyüşək, vuruşaq, düşmənləri qovub torpaqlarımızı azad edək. Döyüşlərdən sağ çıxsam, bax onda övladlarımın yanına alnıaçıq, başıuca qayıdıb sevinclə, böyük ürəklə “Torpaqlarımızı azad etdik” – deyərəm.

Bu mövqedən yanaşsaq, Qarabağ müharibəsi haqqında ən mükəmməl əsərləri bu günün qələm sahibləri yazmalıdır. Müharibə kimi onu da övladlarımıza yük etməməliyik, bu vəzifəni onların üstünə atmamalıyıq. Çünki zaman keçdikcə hər şey unudulur, hadisələrin təəssüratı öləziyir, hə-rarəti azalır.

Uzun illərdir, Qarabağ müharibəsinin ağrı-acılarını yaşayırıq. Atəşkəs rejimi hökm sürsə də, cəbhədə atəş səsləri kəsilmir, tez-tez mövqe dö-yüşləri gedir. Əllər iriçaplı silahların tətbiyinə uzanır. Ara-sıra döyüşlərdə itkilərimiz də olur. Sağalmamış, qaysaq bağlamamış yaralarımızdan

yenə də qan sızır. Aradan illər keçsə də, müharibə evimizin kəndarından uzağa getməyib. Düşmənin silahları bizə tuşlanıb, barmaqlar tətbiyi sıxmağa hazırdır. Hər an atəş açıla, döyüş başla-ya bilər.

Böyüməkdə olan nəsillər də bu bədii əsərlərdən bəhrələnilib tariximizi öyrənər, dostunu, düşməni-ni yaxşı-yaxşı tanıyar. Müharibə mövzusunda yazmaq üçün hazır elə bir düstur yoxdur ki, onu tətbiq edib, qısa zamanda asanlıqla əsər yarada-san. Bu, hər kəsin mövzuya fərdi yanaşmasından, hadisələri işıqlandırmaq qabiliyyətindən, istedad və məharətinin hansı səviyyədə olmasından asılı-dır. Müharibə ədəbiyyatının sifarişlə, xahişlə yazılması da mümkün deyil. Gərək bu mövzu yazıçının ürəyindən süzülüb gəlsin, içini tər-pət-sin, hissələrini coşdursun.

Mənə elə gəlir ki, müharibə mövzusunda əsər yazmaq fikrinə düşən qələm adamı işə başlamaz-dan əvvəl bu mövzunu yaxşı-yaxşı öyrənməlidir. Bu məqamda görkəmli ingilis şərqşünası **Uilyam Consun** bir fikrini xatırlatmaq yerinə düşər: “Şərq xalqlarından yalnız Şərqdə olan, Şərq xalqlarının milli xüsusiyyətlərini, ayrı-ayrı

haribə iştirakçıları canlı-canlı danışar, sonda isə ortalığa dəyərli əsərlər çıxar.

Müharibə mövzusunda yazılmış bədii əsərlərin dövlət vəsaiti hesabına çap olunması da bu sahəyə güclü təkan verərdi. Başqa dövlətlərin təcrübəsində belə nümunələr çoxdur. Bir neçə il əvvəl Azərbaycan-Türkiyə birgə hərbi təlimində iştirak edən türk zabitinə Qarabağ müharibəsindən bəhs edən, yenicə çap olunmuş kitabımı hədiyyə etdim. Zabit kitabı və-rəqləyəndən sonra ona

xalqların dilini bilən adam yazmalıdır". Bu fikri Qarabağ müharibəsindən yazmaq istəyən müəlliflərə də aid etmək olar. Belə ki, onlar hərbi həyatını, döyüş sənətini az-çox öyrənsələr, qələmlərindən çıxan əsərlər həqiqəti daha real əks etdirər. **"Mənim hekayəmin qəhrəmanı bütün qəlbimlə sevdiyim, bütün gözəlliyi ilə göstərməyə çalışdığım və həmişə də gözəl olan həqiqətdir"**. Bu fikirlər isə böyük rus yazıçısı **L. Tolstoyun** qələmindən çıxıb. Doğrudan da, həqiqəti yazmaqdan gözəli yoxdur.

Müharibə mövzusu ədəbiyyata gətirmək, gənc nəsildə bu sahəyə maraq oyatmaq üçün bəzi vacib addımlar atılsa, bu, yalnız işin xeyrinə olardı. Təklif kimi qeyd edimki, müharibə mövzusunda yaradıcılıq müsabiqələrinin keçirilməsi olduqca zəruridir. Başqa müxtəlif mövzularda müsabiqələr təşkil olunsada, nədənsə bir zamanlar gündəmdə olan **Qarabağ** mövzusu çoxdan yada düşür. Bu mövzuda müsabiqələr ardıcıl təşkil olunsada, yəqin ki, gənc yazarlar fəal iştirak edər, onların nəzərləri Qarabağa dikilər. Araşdırmalar aparılar, toz basmış sənədlər və-rəqlənər, ot basmış cığırlara ayaq dəyər, indiyə qədər üstünə işıq düşməyən hadisələr aydınlığa çıxar, mü-

çəkilən xərcə də maraqlandı. Bildirdim ki, kitabı öz hesabıma çap etdirmişəm, satdıqca da pulunu nəşriyyata hissə-hissə ödəyirəm. Eşitdiklərindən təəccüblənən zabit dedi ki, bizim ordumuzda müharibədən, döyüşdən bəhs edən bədii ədəbiyyata, kitablara böyük önəm verilir. Əgər türk ordusunun zabiti belə bir kitab yazarsa, komandanlıq xeyli "para" verib materialı ondan alar və dövlət vəsaiti hesabına çap etdirib şəxsi heyət arasında yayar. Sınaqlardan çıxmış belə təcrübədən bəhrələnmək işimizin xeyrinə olardı.

Bundan başqa, yaradıcı adamlarla müharibə iştirakçılarının görüşləri təşkil olunsada, böyük maraq kəsb edən və qələmə yatan döyüş səhnələri qələmə alınar. Bu ideyalar həyata keçərsə, Qarabağ müharibəsi mövzusunda dəyərli bədii əsərlər yazılar, yeni kitablar çap olunar. Müharibə mövzusu ilə bağlı boşluqlar doldurular. Nəticədə qazanan, zənginləşən ədəbiyyatımız olar...

SİLAHIMIZLA QƏLƏMİMİZİN HƏDƏFİ BİR OLMALIDIR

Yazar üçün mövzuların hamısı doğmadır. Qələmə aldığı əsərlər daim onun ürəyini tərpedir, qəl-

bini isidir, könlünə işıq salır. Qələm sahibləri də, oxucular da yaxşı bilirlər ki, yazıb-yaratmaq asan deyil. Bu, sistemli zəhmət və fitri istedad tələb edən bir işdir. Ürəyindən keçən hər hansı bir əsəri yazıb araya-ərsəyə gətirmək üçün yuxusuz gecələrini, rahat gündüzlərini qurban verib, qarşılaşacağı çətinliklərə dözməlisən. Zirvələri fəth etmək üçün keçilməz yollardan keçməlisən. Obrazlı desək, uğurlara gedən yol əziyyətlər adasından keçir. Yaradıcı insanların çəkdiyi bütün əzabları görən və yaşayan tanınmış fransız yazıçısı *Jül Renar* “Ədəbiyyat kəl əməyidir” – demişdi.

Yaradıcı insan uğur qazanmaq üçün yazacağı mövzuya – istər müharibə, istərsə də başqa mövzular olsun – böyük diqqət ayırsa, tələskənliyə yol verməsə, məqsədinə uğurla çatar. Əks halda, ürəyindən keçən zirvələri fəth edə bilməz. Söz yox ki, istənilən mövzu həssaslıq tələb edir. Mənə elə gəlir ki, müharibə mövzusuna daha həssaslıqla yanaşılmalıdır. Yazar qələmini bu mövzuya kökləyəndə gərək ürəyinin istisini, qəlbinin hərərətini damla-damla yazacağı əsərlərin sözlərinə, sətirlərinə hopdursun. Bu yolda yanan çırağı sönməyə qoymamalı, onu daha da gur yandıraraq şölələndirməlidir. İstedadın, bacarığın bütün qapılarını onun üzünə geniş açıb, qarşısında ehtiramla baş əyib “buyur, gəl” deməlidir. Ondan sonra əsərlər öz yoluna düşüb, rəvan-rəvan, su kimi axıb gedəcək. Müəllif asanlıqla onu ram edəcək, lazım gəldiyi vaxt mövzunun axarını istədiyi istiqamətə döndərəcək.

Başqa mövzularda olduğu kimi, müharibə mövzusunda da yazarkən hər sözü, hər ifadəni yerində, məqamında işlətmək əsərin dəyərini birəmin artırır. Yerinə düşməyən hər hansı bir söz isə əksinə, mənanı dəyişər, mövzuya xələl gətirər. Bu isə sonda oxucunu çaşdırar, əsəblərini tarıma çəkib özündən çıxarar. Yazıçı ilə oxucu arasındakı səmimilik pərdəsi aradan qalxar, dolmayan bir boşluq yaranar.

Əgər 1993-cü ilin fevral ayında Ağdərədəki hospitalda yaralı zabitdən aşağıda qeyd edəcəyim sözləri eşitməsəydim, indi mən də illər sonra müharibədən yazan, danışan müəlliflərə bu mövzuya həssas yanaşmalı olduqlarını xatırlatmaz-

dım. İstər yazıçı, istərsə də şair üçün oxucu sözü, oxucu rəyi əsasdır. Oxucu sözü əsərlərin bir növ barometridir. Məhz buna görə də, yazıçı, şair onun söylədiyi fikirlərə diqqətlə yanaşmalıdır.

Soyuq bir qış günündə – kiçik çillənin qar püskürdüyü şaxtalı, çovğunlu günlərin birində ön xətdən qayıdarkən, yolüstü, hospitalda müalicə olunan yaralı zabıt və əsgərlərlə də görüşməyi qərara aldım. Vaxt itirmədən Ağdərənin mərkəzinə yollandım. Ön xətdə gərgin döyüşlər getdiyindən hospitalda yaralılar çox idi. Palataları gəzib qanlı savaqlarda yaralanmış zabıt və əsgərlərlə görüşür, hal-əhval tuturduq. Xoş sözlərlə onların könlünü alır, ağrılarını yüngülləşdirməyə çalışırdıq. Növbəti palataya daxil olarkən ağır yaralanmış zabitlərdən biri mənim jurnalist olduğumu biləndə üzümə baxıb dedi:

– Heyf ki, silahım üstümdə yoxdu. Əgər sən hospitalda yox, səngərdə yanımıza gəlsəydin, “of” demədən səni güllələyirdim.

Belə gözlənilməz “qarşılanmadan” çaşıb qaldım. Bu ötkəm baxışlı zabiti ilk dəfə görürdüm. Sifəti mənə tanış gəlmirdi. Axı, o mənə niyə güllələmək istəyirdi? Hansı günahın sahibi idim? Güllələnmə “hökm”ünə səbəb nə idi? Bunu zabitdən soruşanda, əsəbi halda dedi: “Siz yazıçılar, jurnalistləri güllələmək lazımdır. Çünki ağılıza nə gəldi, fikirləşmədən danışib yazırsınız. Dediklərinizin zabıtə, əsgərə necə təsir edəcəyini düşünmürsünüz. Bir müddət əvvəl radioda Şəhidlər xiyabanında hərbi andı qəbul edib birbaşa cəbhə bölgəsinə yollanan əsgərlərə həsr olunmuş verilişə qulaq asırdım. Jurnalist əvvəlcə andıçmə mərasimindən xeyli danışdı və sonda sanki sevinə-sevinə dedi:

– Baxın, bu oğullar Xiyabandan birbaşa Qarabağa yola düşürlər. Onlar cəbhə bölgəsinə torpaq uğrunda ölməyə, Vətən yolunda şəhid olmağa gedirlər...

Bu sözləri eşidəndə özümdən çıxdım, əsəblərim tarıma çəkildi. Ay yoldaş jurnalist, bir mənə de görüm niyə efirdən elə bədbin sözlər danışırırsınız? Nə üçün yazılarınızı, verilişlərinizi nikbin ruhda kökləmirsiniz? Niyə demirsiniz ki, bu oğullar Qarabağa döyüşməyə, vuruşmağa, torpaqlarımızı azad etməyə, gedirlər? Elə sözə baş-

layan kimi ölümdən, şəhid olmaqdan danışırırsınız. Vallah, bu sözlərinizlə cəbhədə vuruşanların döyüş ruhunu zəiflədirsiniz. Bizim əsgərlərimiz isə dediklərinizi həqiqət kimi qəbul edirlər. Düşüncülər ki, yəqin onlar Qarabağa vuruşmağa, döyüşməyə yox, elə yalnız ölməyə, şəhid olmağa gəliblər. Yaxşı olar ki, verilişlərini-zi, məqalələrinizi yalnız nikbin notlar üstündə kökləyəsini. Çünki belə qəm yüklənmiş, kədər donu geyinmiş sözlərinizlə əsgərlərimizi həm çaşdırırsınız, həm də ruhdan salırsınız. İndi sizin verilişlərinizdən od-alov püskürməlidir. İldırım kimi çaxmalı, göy kimi guruldamamalıdır. Ağır döyüşlərin səngimədiyini, silahların “dilə” gəldiyi bir vaxtda efirlərdə, mətbuat səhifələrində yalnız döyüşçülərimizə qol-qanad verən verilişlər get-məli, məqalələr çap olunmalıdır. Bəs hansı sizin sözünüzün kəsəri? Daim əsgərlərimizi döyüşə, vuruşa ruhlandırsanız, vətənpərvərlik ruhunda verilişlər hazırlasanız, xeyrimizə olmazmı? Bu gün bizim silahımızın da, qələmimizin də hədəfi bir olmalıdır. Hədəf isə torpaqlarımıza göz dikmiş erməni işğalçılarıdır. Silahımızla, qələmimiz birləşsə, daha da güclü olarıq, qələbəni tez və asan qazanarıq. Mühəribə şəratində yaşadığımız günlərdə sözümlə, qələmimiz dəmir relsləri kimi birləşib bizi qələbəyə doğru aparmalıdır”.

Düşünürəm ki, yaralı zabitin söylədiklərində böyük həqiqət var idi. Yerinə düşməyən sözlər, ifadələr həmin zabiti yaman hövsələdən çıxarmışdı. Ona nə deyəcəkdiniz ki? Bir anlıq mənə elə gəldi ki, zabitin bu cür sərt etirazı tək mənə deyil, bütün yaradıcı adamlardır. Atalar yaxşı deyib ki, söz var dağa qaldırar, söz də var ki, dağdan endirər. Hərbi mövzu üzərində işləyərkən, görünür, biz gərək daha çox dağa qaldıran ruhdan yazmalıyıq.

Bu yaxınlarda qəzetlərin birində torpaqlarımızın azadlığı uğrunda gedən döyüşlərdə şəhid olmuş əsgər haqqında oxuduğum məqalə də mənə hövsələdən çıxardı. Mətnə zahirən elə bir qüsür yox idi. Qüsür, xoşa gəlməyən hal məqalənin sərlövhəsində idi. Müəllif şəhid haqqında qələmə aldığı yazısına qəribə və xoşa gəlməyən bir başlıq qoymuşdu: “Ona ölüm yaraşdı”. Sərlövheni oxuyub bir anlıq fikrə getdim. Ölümün insana

“yaraşdığını” ilk dəfə oxuyurdum. Adətən, biz görmüşük və eşitmişik ki, adama bərbəzək yaraşar. Yaxud təzəcə alıb əyninə geyindiği kostyum ona yaraşlıq verər. Ya da sevib-bəyəndiyi nişanlısı, ailə qurduğu həyat yoldaşı yaraşar. Daha ölüm yaraşmaz ki! Ölüm nə vaxtdan insana yaraşan olub?

Yuxarıda nümunə gətirdiyim belə səpkili, belə məzmunlu yazılar ədəbiyyata, oxucuya nə verəcək? Əldə silah döyüşən, vuruşan zabitə, əsgərə necə təsir edəcək? Ona hansı müqəddəs hissləri aşılacaq? Burada hansı ruhdan, hansı vətənpərvərlik duyğularından danışmaq olar? Təbiidir ki, bu cür yazılar, belə verilişlər yalnız insanda mənəvi düşkünlük və həyatdan küskünlük yaradır. Onu ruhdan salıb bədbinliyə qapılmağa meyilləndirər. Halbuki, hələ də mühəribənin bitmədiyini, atəş səslərinin eşidildiyini, silahların susmadığı günlərdə xalqımızı döyüş ruhuna, qələbə əzminə kökləyən əsərlər yazılmalıdır. O, zabitin dediyi kimi, nə qədər ki, torpaqlarımız işğal altındadır, mühəribə bitməyib, qələmimizlə silahımız eyni istiqamətə – düşməne tuşlanmalıdır.

Hələ orta məktəb illərində kitablardan öyrəndiyimiz kimi ədəbiyyat həyatın bədii inikasidir. O, daim insanların mənəviyyatını zənginləşdirməyə, onu kamilləşdirməyə və saflaşdırmağa xidmət edir. Hələlik, ədəbiyyata ədəbiyyatşünasların, nəzəriyyəçilərin verdiyi bu tərif dəyişilməyib, öz dəyərini, qiymətini itirməyib. Maraqla oxuduğumuz bədii əsərlər həyatı əks etdirərək əvvəlki sürəti ilə yoluna davam edir. Ədəbiyyat öz funksiyaya və missiyasına yüksək səviyyədə yerinə yetirir. Əgər kimsə ədəbiyyatın sürətindən geri qalıb ləngiyirsə, yalnız gedən qatarın arxasınca baxırsa, onda günahı yalnız özündə axtarmalıdır.

Mühəribə mövzusunda yazılan bəzi nəsr əsərlərini vərəqlədikcə açıq-aydın hiss olunur ki, orada həyatı reallıqdan xəbər-ətər yoxdur. Bu əsərlər üz tutduğu mövzunu geniş, dolğun, əhatəli əks etdirmir. Bir neçə həftə əvvəl oxuduğum hekayə kəşfiyyatçılardan bəhs edirdi. Əsərdə onların xidmət və döyüş fəaliyyəti təsvir olunurdu. Müəllif yazır ki, kəşfiyyatçılar meşədə ocaq qalayıb, qa-

zan asıb, yemək bişirirdilər. Gur yanan ocağın tüstüsü burum-burum ağacların arasından yuxarı qalxırdı. Bəlkə də, gənc müəllif gözəl təsvirlər yaratdığını zənn edib, özünə heyran olur, sevinə-sevinə gülümsəyir. Təsvirlərdə böyük bir səhvə yol verdiyini isə heç ağına da gətirmir. Bu barədə heç düşünmür də. Düşünsəydi özünə əziyyət verib belə təsvirlər uydurmazdı.

Elə ilk sətirlerinden hiss olunur ki, onun hərbi həyatdan xəbəri yoxdur – adi qaydaları da bilmir. Kəşfiyyatçılar tapşırıq yerinə yetirərkən xidmətlərinin ən çətin anında belə heç vaxt yerləşdikləri ərazini nişan vermirlər. Həmişə döyüşə, əməliyyata gözə görünmədən, maskalanaraq gedirlər. Kəşfiyyatçıların prinsipi, şüarı belədir: **“Görünmədən görmək – ölmədən dönmək”**. Xüsusi tapşırıq yerinə yetirən kəşfiyyatçı meşədə ocaq qalayıb yemək bişirərmə, yerini düşməyə, eləcə də ətrafdakılara nişan verərmə? Əlbəttə, yox! Bu yalnız müəllifin uğursuz qələm təcrübəsindən başqa bir şey deyil. Belə əsərlər nə həyat, nə də müharibə reallığını əks etdirir. Təbiidir ki, bu cür hekayələr yalnız oxucunun zövqünü korlayır, ədəbiyyata heç nə vermir.

Yəqin oxucular razılaşırlar ki, müharibə ədəbiyyatından barıt qoxusu gəlməlidir. Oxuduqca qulaqlarımız sətirələr arasından top-tüfəng səsləri eşitməlidir. Səhifələrdən üzümüzə cəsur və igid əsgərlər boylanmalıdır. Təsvir olunan səhnələr reallığı əks etdirməli, fantaziyadan uzaq olmalıdır. Yazdıqları ilə oxucunu çaşdırmamalı, əksinə, inandırmalıdır. Söz yox ki, fantaziyasız əsər çox quru və cansızdır, bu da bədii cəhətdən zəif təsir bağışlayar. Bədii əsərlərin qapısı fantaziya, həmçinin başqa varyasiyaların üzünə həmişə geniş açıqdır. Təbiidir ki, fantaziya qədərində olsa, əsər qüsursuz doğular. Məşhur bir filmə deyildiyi kimi bu hekayədə fantaziyanın barıtı bir az çox olub. Bu məqamda dahi rus yazıçısı **Dostoyevskinin** fantastika haqqında dediklərini xatırlamaq pis olmazdı: **“İncəsənətdə fantastikanın öz həddi və qaydası var. Fantastika real həqiqətlə elə təmasda olmalıdır ki, onu həqiqət kimi qəbul etmək mümkün olsun.”** Təəssüflər olsun ki, bu gün müharibədən bəhs edən bəzi əsərlərdən top səsləri eşidilmir. Belə əsərlərin fantaziyası isə həddən-ziyadə çox olur, əndazəni aşır. Məhz buna görə də, əsərlərdə reallıq

əks olunmur, oxucu axtardığını və istədiyini burada tapa bilməyib əlindəki kitabı bir tərəfə tullamaq məcburiyyətində qalır.

Bu gün ədəbiyyatın da yeri bir əsgər kimi sən-gərlərdə olmaqdır. Onun silahı xalqımızı qələbə-yə, döyüşə, torpaqlarımızı işğaldan azad etməyə ruhlandırان, güllədən də odlu-alovlu söz olmalıdır.

Dahi rus yazıçısı *Turgenevin* ədəbiyyat haqqında dediyi bu sözləri xatırlatmaq lap yerinə düşər-di: **“Elə tarixi dövr olur ki, ədəbiyyat bədii mənafeələrindən daha böyük mənafeələrə xidmət etməli olur”**. Düşünürəm ki, bu günlər ədəbiyyatımızın daha böyük mənafeələrə xidmət etməli olduğu zamandır. Sadəcə olaraq, bu zamanı dəyərləndirmək, vaxtı qiymətləndirmək lazımdır. Bunu yetərinəcə bacarsaq istədiyimizə nail olarıq.

OXUCULAR YAZIÇI VƏ ŞAİRLƏRDƏN MARAQLI ƏSƏRLƏR GÖZLƏYİR

Ədəbiyyat mövzu baxımından çəmən-zara bən-zəyir. Yazı adamının seçim etməsi üçün həyatda, təbiətdə istənilən qədər çeşid var. Əsərlər yazıldıqca, fikirlər, düşüncələr qanadlandıqca hər mövzu öz formasında, öz üslubunda doğulur. Təbiidir ki, hər mövzu öz geyimində əsrarəngiz görsənir. Rəngarənglik təbiətdə də gözəldir, ədəbiyyatda da. Baxdıqca zövq alırsan, oxuduqca könül xoşluğu tapırsan. Yaşamağa, yazıb yaratmağa həvəsin artır. Gələcəyə böyük ümidlərlə baxırsan, gözlərinə nur ələnir, çiçək açacaq sabahkı arzularının səmtinə inamla boylanırsan. Sabaha böyük ümidlərlə addımlayırsan. Məna-larla dolu gözəl həyat səni qırılmaz tellərlə öz ağuşuna çəkir. Qarşında böyük perspektivlər açılır, yaradıcılıq yollarına işıq bir az da gur düşür. Bünövrəsi qazılıb ilk kərpicləri qoyulandan ədəbiyyatın mövzu sarıdan korluğu olmayıb. Yazar-ların həyatı bədii surətdə əks etdirən əsərlər yazması üçün yaradıcılıq meydanı geniş və hüdud-suzdur. Qələm adamı oxu kamana qoyub istədiyini mövzunun səmtinə ata bilər. Əsas odur ki, hədəfi dəqiq vurmaq üçün istedadı və peşəkarlığı yetə-rincə olsun. Yaradıcı insanlar zaman-zaman ədəbiyyata yeni nəfəs, yeni rəng, yeni çalar gətirir-lər. Belə olanda yeni yollar açılır, yeni qollar ya-

ranır, budaqlardan yeni pöhrələr, pöhrələrdən isə tumurcuqlar boylanır.

Müharibə və sevgi ədəbiyyatın şah mövzularıdır, desək səhv etmərik. İkisi bir əsərdə birləşəndə isə dünyanın ən oxunaqlı şedevrləri yaranır. Bəzi oxucular müharibənin özünü də, bu mövzu-ya güzgü tutan əsərləri də daim maraq dairələrində saxlayırlar. Bu marağın, bu həvəsin işığı heç vaxt öləzimir, sönmür. Əksinə, gündən-günə əhatə dairəsi daha da genişlənir. Deməli, illər, əsrlər keçsə də müharibə mövzusu yaradıcılıq üçün həmişə aktual olaraq qalır. Görəsən, müharibənin ağrı-acılarından bəhs edən hekayə, povest və romanların maraqla qarşılanmasının sirri, sehri nədədir? Nədən zamanından asılı olmadan insanların bu mövzuya marağı azalmır? Oxucuları müharibə ədəbiyyatına çəkib bağlayan nədir, hansı hiss və duyğulardır?

Maraq təkcə bədii əsərlərə deyil, müharibədən, döyüşlərdən bəhs edən filmlərə də baxmaqdan doymursan. Ona təkrar-təkrar, özü də həvəslə tamaşa edirsən. Hər dəfə baxanda da nə isə təzə bir yenilik tapırsan, nə isə təzə bir şey görürsən. Bu filmlərdən igidlik, cəsurluq öyrənirsən, hisslərin kükrəyib coşanda isə bir anlıq özünü kadrların içində hiss edirsən. Ürəyindən, qəlbindən baxdığın filmin iştirakçısına, qəhqəmanına çevrilmək arzusu qırmızı xətlə keçir. Oxuduğun əsərlər, baxdığın filmlər səni gələcək həyatında qarşılaşacağın çətinliklərə və mübarizəyə alışdırır, möhkəmlənirsən, mətinləşirsən. Özünü daha da güclü hiss edirsən. Daha da mübariz olmağa can atırsan.

Müharibə sözünü dilə gətirəndə, yaxud qələmə alanda ilk olaraq gözlərimiz önündə qanlı döyüşlər canlanır, qulaqlarımızda top-tüfəngin, zirehli texnikaların gurultusu əks-səda verir. Hərdən öz içində düşünüb müharibə nədir? sualına cavab axtarırsan bir az ritorik səslənən bu suala qısaca cavab verməli olsaq, yəqin ki, “Müharibə qanqada, ölüm-itim, acı göz yaşları, ah-nalə, insanların talelərini, arzularını yarıda kəsən, doğmaları bir-birinə həmişəlik həsrət qoyan gözəgörünməz bir qüvvə, dağılmış kəndlər, viran olmuş şəhərlər deməkdir” söylərdik. Mübariz ruhlu məşhur ispan şairi və dramaturqu *Qarsiya Lorka isə*

“Müharibə doğma bətlərdə, yad toxum deməkdir” – yazıb. Rəşid Fəxrəlinin təbirincə isə desək, “...Müharibə qan-qadadı, ölüm-itimdi, yetimlikdi, əsirlikdi...” (“Müharibə nə vaxt qurtaracaq?”, Bakı, 1992). Müharibə gücün, zorun son həddidir, əsəblərin gərildiyi, səbrin daralıb tükəndiyi, sülh danışıqlarının, gərgin mübahisə və müzakirələrin uğursuzluqla başa çatdığı, dalana dirəndiyi son nöqtədir. Amma yaşanan tarix güzgü kimi göstərir ki, amansız və qanlı müharibə münafişləri yoluna qoymaq üçün heç də yetərli vasitə deyil. Dünyaca məşhur olan rus yazıçısı **L. Tolstoy** *“Sevastopol hekayələri”* əsərində necə də gözəl və dəqiq yazıb: **“Diplomatların həll etmədiyi bir məsələ baritla, qanla da həll olunmaz”**.

İnsanların danışan dilləri susanda və sülhə, razılığa gedən yollar möhkəm-möhkəm bağlandıqda barmaqlar tətiiyi sıxır. Silahlar gurlayır, atəş səsləri bir anda dünyanı lərzəyə gətirir. Səmədə quş kimi uçuşan odlu-alovlu mərmilər yeri-göyü qarsıb yandırır. Minlərlə günahsız insanların qanı tökülür, ömürlər qırılır, evlər uçurulur, şəhərlər, kəndlər dağıdılır, dünya nizamından çıxır, insanlığın və insanların faciəsi başlayır...

Son vaxtlar neçə illərdən bəri ağır-acısını yaşadığımız Qarabağ müharibəsinin ədəbiyyatda öz əksini necə tapması barədə bəzi mətbuat orqanlarında müzakirələr aparılır, indiyə qədər yazılan bədii əsərlər təhlil olunur. Təbiidir ki, bu çox gözəl, alqışlanmalı addımlardır. Yaxşı tərəfi odur ki, bu addımların səsi hündürdən eşidilir, davamlı olacağı hiss olunur. Müzakirələr zamanı yaradıcı adamlar müharibə mövzusu barədə fikirlərini bölüşür, düşüncələrini söyləyir, rəylərini bildirir, təkliflərini verirlər. Nəticədə ortaya maraqlı fikirlər çıxır, üfüqdə təzə yolların qızartısı görsənir. Son nəticədə sanki qarşımızda bir-birinə bənzəməyən rəylər, fikirlər mənzərəsi açılır, fikirlərin mozaikası bərq vurub gözlərimizi qamaşdırır.

Söylənən fikirlərə rəğmən qeyd edək ki, doğrudan da Qarabağ müharibəsi ədəbiyyatda, o cümlədən nəsrimizdə öz əksini ləng tapır. Bir anlıq geri dönüb ötən illərə boylananda görürsən ki, müharibənin başladığı günlərdən bizi xeyli zaman ayırır. Düzdür, ötən vaxt ədəbiyyat üçün

boş-boşuna keçməyib, bu istiqamətdə nəzərə çarpacaq bəzi işlər görülüb. Qarabağ müharibəsi mövzusunda publisistik, bədii və sənədli əsərlər yazılıb, kitablar çap olunub. Müharibənin ağır-acısını özündə əks etdirən bədii və sənədli filmlər çəkilib. Yeni kitabların yazılması üçün axtarışlar bir gün də olsun ara vermir. Amma bütün bunlar oxucunu qane etmir. Elə ilk müşahidələrdən hiss olunur ki, yazılmış əsərlərdə müharibə tam dolğunluğu və reallığı ilə əks olunmayıb. Bu əsərdə Azərbaycan əsgərinin, Azərbaycan döyüşçüsünün obrazı olduğu kimi əzəmətli və dolğun görsənir. Elə bil bir az zəiflik, solğunluq var. Atəş səsləri güclə eşidilir, hədəflər dəqiq vurulmur. Tamlığa, bütövlüyə ehtiyac duyulur. Bu gün oxucular şair və yazıçılardan Qarabağ müharibəsindən, onun gedişindən, məğlubiyyətimizin səbəblərindən, torpaqlarımızın nədən və niyə itirilməsindən, həmçinin işğal olunmuş ərazilərimizin hansı yollarla geri qaytarılmasının mümkünlüyündən bəhs edən əsərlər gözləyir.

Müharibə mövzusunun bədii əsərlərə bir az gec ayaq açmasından danışan bəzi qələm sahibləri Qarabağ müharibəsinin ədəbiyyata mövzu verməməsini də qeyd edirlər. Əlbəttə, bu bir az mübahisəli, amma düşündürücü və fikir bildirməyə ehtiyac duyulan mülahizədir. Təbiidir ki, ətrafımızda baş verən hadisələrə hərənin öz baxış bucağı var. Hər kəs yaşadığımız həyata, dünyaya öz dünyagörüşünün pəncərəsindən boylanır. Digər bir tərəfdən isə fikir müxtəlifliyinin özü də düşüncəmizdə rəngarənglik yaradır. Hər kəsdə öz fikirlərini söyləməyə həvəs və maraq oyadır. Yəqin ki, eyni fikirlər üst-üstə düşüb bir-birini təkrarlasaydı, darıxdırıcı olardı, düşüncəmizdə sıxlıq yaranardı. Fikir və rəylərin əhatə dairəsinin meydanı geniş olmazdı. Rus mütəfəkkiri **Gertsenin** bu hikmətli sözləri sanki söylədiklərimizi təsdiq etmək üçün bir möhürdür: **“Əgər o yerdəki, hamı bir fikirdədir, deməli, orada fikir yoxdur.”** Ən yaxşı ideyalar, məqamında söylənilən yeni fikirlərdən, işıq üzü görməmiş düşüncələrdən doğur. Ona görə də deyilən hər sözə, söylənilən hər fikrə hörmətlə yanaşılmalı, diqqət göstərməlidir. Fikir də, ideya da torpağa səpilən toxum kimidir, onun da cücərib inkişaf etməsi

üçün cəmiyyətdə münbit mənəvi şəraitin olması çox zəruridir.

Yuxarıda söylənən fikrə yumşaqca da olsa, etiraz edib, münasibət bildirərək qeyd etmək yerinə düşər ki, Qarabağ müharibəsi ədəbiyyat üçün başdan-ayağa mövzudur. Amansız müharibə indiyə qədər minlərin, milyonların ürəyinə dağ çəkib. Bala dağı, ata dağı, bacı dağı, qardaş dağı, torpaq dağı... Müharibənin hər bir günü, hər bir saati, hər bir anı ədəbiyyat üçün mövzudur. Döyüşçünün silahlanması, irəli atılması, atəş açması, vuruşması, manevr etməsi, qalib gəlməsi, yaralanmış əsgər dostunu xilas etmək üçün ilkin tibbi yardım göstərərək hospitala aparması, düşməni öldürməsi, torpağı azad etməsi, uğurlara sevinməsi... Bunlar ayrı-ayrılıqda hərəsi bir hekayəyə, bir povestə, bir romana mövzudur. Bir şərtlə ki, müharibədən yazan müəllif döyüşləri, hadisələri yaxından izləsin, yetərincə müşahidələr aparsın. Təsvirlərində dəqiq olub yanlışlığa yol verməsin, onu aydın şəkildə təsvir edə bilsin. Əgər bunu bacarmasa, onun yazdığı əsər bayağı görünəcək, həqiqəti əks etdirmək gücündə olmayacaq. Sadəcə görüntü yaradacaq, varlığı hiss olunmayacaq. Yarpaqsız ağac kimi öz dibinə kölgə salmayacaq. Bünövrəsi dayaz qazılmış divar kimi tez uçub dağılacaq. Söz yox ki, belə əsərlər oxucular tərəfindən yaxşı qarşılanmayacaq, onların mənəvi ehtiyacını ödəyib yaddaşlarında dərin iz salmayacaq. Belə kitabların ömrü uzun olmayacaq.

ƏDƏBİYYATA HƏYATDAN GƏLMƏYƏNDƏ

Qarabağ uğrunda başlanan döyüşlər hələ bitməyib. Müharibə başa çatmayıbsa, hələ silahlar dinəcək. Deməli, atəş səslərini tez-tez eşidəcəyik. Deməli, yeni əsərlər yazılacaq, yeni kitablar çap olunacaq.

Müharibədə snayper olmaq çox çətin və təhlükəlidir. Bu sahə yaşından, peşəsindən asılı olmayaraq kiçikdən böyüyə hər kəsin diqqətini cəlb edir. Bu sahəyə çoxları can atır. Mənim də snayper ixtisasına böyük marağım var. Buna görə də cəbhə bölgələrinə ezamiyyətə gedəndə mütləq sanyperlərlə görüşüb söhbət edirəm. Onlar haq-

qında yazılmış əsərləri həvəslə oxuyur, çəkilmiş filmləri həyəcanla seyr edirəm. Çünki onların həyatları hər gün, hər dəqiqə təhlükə altındadır. Hər an düşmən gülləsinə tuş gələ bilirlər.

Bu günlərdə *Camal Zeynalovun* “**Snayperçi qız**” adlı sənədli hekayəsi diqqətimi cəlb etdi. Hekayədə snayperçi bir qızın döyüş yolundan söhbət açılır. Snayper *Rəhilə* Qarabağda şəhid olmuş nişanlısı *Azadın* intiqamını almaq üçün könüllü olaraq döyüş bölgəsinə gəlir. Sərrast atəşlə neçə-neçə ermənini öldürür. Sonda özü də şəhid olur. Hekayənin mövzusu çox yaxşıdır. Amma təəssüf ki, müəllif bu mövzu üzərində yetərincə işləyə bilməyib. Əsərdə yerinə düşməyən ifadələr, sözlər işlədilib. Müəllif mülki həyatla hərbi həyatı bir-birinə qarışdırıb.

Azadın ölümündən sonra *Rəhilə* ön xəttə – taborla gəlir. Onun gəlişini, davranışını müəllif belə təsvir edir: **“Qız çox qəribəydi... Səhər erkəndən yuxudan qalxaraq harasa gedir, bir də gecə yarından keçəndən sonra kazarmaya qayırdı. Bəzən də günlərlə gözə dəymirdi. Yalnız batalyon komandiri Şahin Bağirovla qısaca söhbət edirdi... Komandirin özü də bu qız haqqında o qədər məlumatlı deyildi. Şahin təkə onun snayperçi olduğunu və tüfəngini kazarmada deyil, başqa bir yerdə gizlətdiyini bilirdi...”**

Kiçik bir parçada hərbi həyata yad olan xeyli hərəkət və elementlər var. Müəllif hekayəsini yazmazdan əvvəl bilməliydi ki, heç kəs də yox, tabor komandiri tabeliyində olan zabit və əsgərlər haqqında geniş məlumatlı olmalıdı. Kimin nəçi, hansı ixtisas sahibi olduğunu dəqiq bilməlidir. Çünki o hər bir döyüşçüyə ixtisasına uyğun olaraq ayrı-ayrılıqda tapşırıq verib səngərə göndərir. Rəhilənin erkən qalxıb harasa getməsi, günlərlə görünməməsi isə həmin taborla nizam-intizamın olmamasını göstərir. Necə yəni günlərlə taborla gəlmirdi? Heç belə də döyüşçü olar? Əgər Rəhilə snayperçi idisə, tabor komandirinin müəyyənləşdirdiyi təhlükə gözlənilmədiyi yerlərdə mövqə tutub düşməni güdüb öldürməli idi. Əgər

komandir əsgərinin hara getdiyini bilmirsə, bəs döyüşü necə idarə edər? Axı o bilməlidir ki, hansı əsgər hansı istiqamətdə dayanıb və buna uyğun da hücumunu qurmalı, döyüşü idarə etməlidir. Nişanlısının intiqamını almağa gəlmiş Rəhilə isə heç kimə tabe olmur. Nə vaxt hara istəsə, çıxıb gedir və günlərlər gözə dəymir. Belə də nizam-intizam olar?

Rəhilənin snayper tüfəngini kazarmada saxlamayıb, haradasa gizlətməsi isə çox gülünc görünür. Nəyə görə snayperçi qız tüfəngini kazarmada silah otağında saxlamaq əvəzinə, kol-kosda gizlətməlidir? Birdən kimsə onu güdər, silahının yerini öyrənib oğurlayar. Bəs onda nə olacaq? Bu Rəhilənin şəxsi silahı deyil ki, onu harada istəsə orada da gizlətsin. Nizamnaməyə uyğun olaraq, silahlar əsgərə ön xəttə çıxanda, döyüşə gedəndə paylanır. Zabit, əsgər postdan, döyüşdən qayıdandan sonra isə silahı təhvil verir. Müəllifin belə uydurma bir səhnə qurmağı heç yerinə düşmür. Rəhilənin silahını kazarmada saxlamayıb, başqa bir yerdə gizlətdiyini komandir də bilir. Amma bu barədə qıza heç nə demir. Bu necə komandirdi ki, nə əsgərinin günlərlə hara getdiyini bilmir, nə də snayper qızın silahını kazarmada saxlamadığına bir söz demir. Bütün bunlar hərbi həyatda qəbul olunmayan epizodlardır.

Tez-tez hekayədə **“ratsiya”** sözü işlədilir. Bu **“rabitə ilə”**, yaxud **“rabitə vasitəsilə”** sözü ilə əvəz olunsa, daha yaxşı səslənər. Əsərdə **“erməni dığası”** sözünü də çox yerdə rast gəlirik. Bu heç də müəllifin zənn etdiyi kimi mənfi çalarlı söz deyil. Erməni dilində **“dığa”** oğlan deməkdir. Yəni erməni oğlan. Bu sözü elə **“dığa”**sız da sadəcə erməni yazılısaydı mətnə heç bir xələl gətirməzdi. Hekayənin sətirlərinin izinə düşüb vərəq-vərəq irəli getdikcə məlum olur ki, erməni zabiti Samvel Qriqoryan tabor komandiri Şahinlə rabitə əlaqəsinə girərək, onu təhqir edir. Komandir bundan bərk qəzəblənir. Bunu görən Rəhilə ertəsi gün Samveli snayperlə vurub öldürür. Belə çıxır ki, Samvel Şahini təhqir etməsəydi Rəhilə onu öldürməyəcəkdi. Döyüşçü üçün nə fərqi var ki,

ermənidir, sənə qarşı döyüşürsə, üstünə hücum çəkirsə, vur öldür, vəssalam. Özü də çox qəribədir ki, Rəhilə Samveli öldürdüyünü komandirə demir. Bunu Şahinə Nazim adlı bir döyüşçü deyir. Nəyə görə Rəhilə erməninə vurduğunu komandirə demir ki? Məgər, pis bir iş görüb? Mühəribə qaydalarına görə hansı istiqamətdə nə baş verirsə komandirə birinci növbədə məlumat verilməlidir. Snayper qız isə erməninə öldürdüyü barədə heç kimə bir söz demədən onun üçün ayrılmış otağa girib istirahət edir. Bəs Samveli Rəhilənin vurduğunu Nazim haradan bilir? Axı müəllif yuxarıda qeyd edir ki, snayperçi qız heç kimə bir söz demədən onun üçün ayrılmış otağa gedib dincəlir. Nazimin bu informasiyanı haradan aldığı isə oxucular üçün qaranlıq qalır. Qaranlıqda isə oxucu heç nə görə bilmir. Hekayə boyu əsgərlər əvəzinə **“uşaqlar”** sözü çox işlənir. Düzdür, bu sözü işlətmək olar, amma daha bu qədər də yox! **“Komuflyaj”** sözünə də rast gəlirik. Bu sözü də **“maskalanma”** ifadəsi ilə əvəzlənsə daha yaxşı olardı. Müəllif hekayədə əməliyyatlar zamanı Rəhilənin yaxşı **“komuflyaj”** olunduğunu yazır. Hətta ermənilər bir metrliyindən keçib getsələr də, onu görmürlər. Bu fakt da inandırıcı deyil. Əgər Camal Zeynalov ən azı snayperlər haqqında filmə baxsaydı bu sətirləri yazmazdı. Çünki döyüşlər zamanı snayperlər düşməni çox vaxt uzaq məsafədən hədəfə alıb məhv edir. Görünür ki, müəllif kəşfiyyatçı ilə snayperi bir-birinə qarışdırıb. Başqa bir tərəfdən isə erməni snayperçinin bir metrliyinə qədər gəlibsə, Rəhilə gizlənməməli idi, vurub düşməni öldürməli idi. Snayperçi qız isə erməninə öldürmür. İstər-istəməz belə bir suala cavab axtarmalı olursan. Rəhilə niyə atəş açmır, niyə gizlənir? Axı o döyüşə nişanlısı Azadın qisasını almağa gəlib. Ürəyi intiqam hissi ilə döyünür. Bəs niyə gizlənir, niyə tətiyi çəkib düşməni öldürmür? Əslində hekayənin bu anında oxucu güllə səsi eşitməli idi.

Hekayənin sonunda da müəllif bəzi qüsurlara yol verib. Xüsusilə, Rəhilənin ölüm səhnəsində. Deməli, hadisə belə olur: ermənilər itirdikləri

mövqeləri geri qaytarmaq üçün kənd istiqamətində əks-hücuma keçirlər. Rəhilə də poçt binasının damında özünə yer edərək, müəllifin dili ilə desək, bir-bir erməniləri dənləyir. Vəziyyətin gərgin olduğunu görən tabor komandiri geri çəkilmək barədə əmr verir. Döyüşçülər əmrə uyğun olaraq mövqelərini tərk edirlər. Rəhilənin bundan xəbəri olmur. Ermənilər onun yerini müəyyənləşdirirlər. Qız düşmən əhatəsində qalır, ermənilər ona atəş açırlar. Düz iki yüz metr aralanan sonra Rəhilə qəflətən komandirin yadına düşür. Geri qayıdıb onu mühasirədən çıxarmaq üçün vuruşur. Rəhilə gizləndiyi yerdən 50-60 metr uzaqlaşmışdır ki, onu arxadan vururlar. Qız şəhid olur.

Müəllif Rəhilənin başına gələnləri real səhnələrlə təsvir edə bilməyib. Poçt binasının damında, hamıdan yuxarıda mövqe tutan snayperçi qız düşmənin yaxınlaşdığını və döyüşçülərimizin geri çəkildiyini hamıdan yaxşı görə bilirdi. Müəllif unudur ki, hekayəsinin əvvəlində Rəhilənin çox yaxşı maskalandığını yazmışdı. Hətta düşmən onu bir metrədən də görə bilməmişdi. Amma son döyüşdə ermənilər hələ uzaqdan onun yerini müəyyənləşdirirlər. Nə oldu, qız bu dəfə yaxşı maskalana bilməmişdimi? Axı döyüşəndə döyüşə onun təcrübəsi və səriştəsi artmalıydı. Snayperçilər çox həssas və qazdan da ayıq-sayıq olurlar. Təhlükənin yaxınlaşdığını hamıdan qabaq hiss edirlər. Hiss etmirsə, deməli, o yaxşı snayperçi deyil. Onların mühasirəyə düşməsi çox nadir hallarda baş verir. Müəllif yazır ki, o tapşırığı “təmiz” yerinə yetirir, yəni işini heç bir iz qoymadan, gözə çarpmadan yerinə yetirir. Digər tərəfdən, əgər Rəhilə qaçıb düşməndən 50-60 metr uzaqlaşa bilmişdisə, mövqe tutub özünü güllələrdən qoruya bilirdi. Snayper qız isə arxasına da baxmadan bizimkilərə tərəf qaçır və onu arxadan vururlar. İnanırcı deyil.

Sonra Rəhilənin meyitini götürmək üçün əsgərlər döyüşə atılırlar. Gərgin savaştan sonra snayperçi qızın meyitini atəş altından çıxarmaq mümkün olur. “Rəhilənin meyitini döyüş meydanının

dan götürmək üçün on şəhid verildi”. Bu müəllifin cümləsidir. “Şəhid verildi” ifadəsini elə yazır ki, sanki bu plan imiş. Əgər doqquz şəhid versəydilər meyiti götürmək mümkün olamayacaqdı. Bununla Rəhilənin döyüş yolu tamamlanır, qəhrəmanlığı sona yetir.

Qeyd etdiyim kimi, mövzu özü çox yaxşıdır. Amma təəssüf ki, müəllif onu dolğun işləyə bilməyib.

Bu hekayələri oxuyanda tanınmış şairə Xuraman İsmayılova ilə söhbətimi xatırlayıram. Zəif, həqiqəti əks etdirməyən əsərlər barədə danışanda Xuraman xanım dedi ki, ədəbiyyata gələn yazarları iki qrupa bölmək olar: birinci qrup həyatdan, ikinci qrup isə ədəbiyyatdan ədəbiyyata gələnlerdir. İkinci yolu tutanların qələmindən çıxanların əsərləri zəif olur, həyat həqiqətlərini real səhnələrlə əks etdirmir. Müəllif yazacağı mövzuya köklənərkən hadisələrə realistsinə sığal-tumar çəkə bilmir.

Həssas oxucu bunu duyub hiss edir. İngiltərəli mütəfəkkir Nobel mükafatçısı *Con Qolsuorski* oxucuları qiymətləndirərək yazır: **“İstedadlı oxucu hətta təcrübəli yazıcının da şıltaqlığını bağışlamır. Savadlı oxucu istəyir ki, əsərdən özü də baş çıxarsın. Əslində əsərə ən dəqiq qiyməti oxucu verir. Onun zövqünü korşaldan, həyatı dərk etməkdə ona yardımçı ola bilməyən yazıcıdan yaddaşlarda yaşayan qəhrəman yaratmağı gözləmək olmaz”**.

Yaradıcılıqda ilk addımlar həmişə kövrək olur. İnanırıq ki, onların qələmi getdikcə püxtələşəcək, kövrək addımları polad kimi möhkəmlənəcək. Təcrübələri artdıqca qələmlərindən oxucuya zövq verən dəyərli əsərlər çıxacaq.

“DOLU”DAN BAŞLAYAN YOLU GÖRÜRƏM

Qarabağ müharibəsindən bəhs edən həm publisistik, həm də bədii əsərləri, poeziya nümunələrini oxumağa az-çox vaxt tapa bilirəm. Onlardan xoşuma gələnləri də olur, haqqında tənqidi fikirlər söylədiklərim də. Əsər haqqında fikir deyəndə, yazanda obyektiv olmağa çalışıram ki, söylə-

diklərimə, yazdıqlarıma inansınlar. Şübhəyə yer qalmasın.

Yazıçı *Aqil Abbasın* “**Dolu**” romanı çapdan çıxdığı gündən tənqidçilərin, ədəbiyyatşünasların diqqətini cəlb edib. Bu günə qədər roman haqqında dövrü mətbuatda çox yazılıb, ekranda, efirdə çox danışılıb. Yəqin ki, əsər haqqında gələcəkdə də müxtəlif rəylər yazılacaq. Çünki “**Dolu**” Qarabağa, Qarabağ müharibəsinə həsr olunub. Əslində bu roman müəllifin müharibədə gördüklərinin, şahidi olduqlarının və müşahidə etdiklərinin məcmusudur, qısa və bədii xronika-sıdır, düşüncələridir, fikirləridir, müharibəyə baxışlarıdır.

Qarabağ müharibəsindən bəhs edən əsərlər sırasında məni ən çox özünə çəkən “**Dolu**” romanı oldu (əsər rejissorların da diqqətindən yayınmadığından eyni adlı film də çəkilib). Görəsən, həm romanın, həm də filmin belə maraqla qarşılınmasının sirri-sehri nədədir? Bu maraq, bu həvəs nədən yaranır? Düşünürəm ki, bunun sirri əsərin obyektivliyində, baş verən hadisələri öz rəngində təsvir etməsində, döyüşləri necə olubsa, eləcə göstərməsindədi. Bu məqamda görkəmli rus tənqidçisi *Belinskinin* sözləri yadıma düşdü: “**Həqiqəti deməyin iki yolu var: dolayı, açıq və sərt**”. Roman haqqında fikirlərimi bölüşməzdən əvvəl qeyd edim ki, müəllif ikinci yolu seçib. Hadisələri, döyüşləri oxucuya bəzəksiz-düzəksiz göstərib. Bu mənada roman sanki bugünkü və sabahkı oxucularına ünvanlanmış məktubdur, müraciətdir. Şəxsən mənim əsərdə xoşuma gələn müsbət cəhət Qarabağ uğrunda vuruşan, döyüşən Azərbaycan əsgərlərinin, Azərbaycan zabitlərinin obrazlarının dolğunluğudur. Onun olduğu kimi göstərilməsidir.

“Üstlərində göz yaşlarından başqa heç nəyi olmayan şəhid analarına!”. Müəllif romanına bu sözləri epigraf seçib. Əsər təbiət təsviri ilə başlayır. Ulduzlu, aylı bir gecədə dolu yağır. Bu dolu bizim gördüyümüz qara buludlardan yağın dolulardan deyil. Bu, ermənilərin şəhərlərimizə, kəndlərimizə yağdırdıqları odlu mərmilərdir. Bu

mərmilər evləri yandırır, camaatı ev-əşiyindən didərgin salır, adamları elə öz həyatındəcə haqlayıb ömürlərinə son qoyur. Adı, sadə bir təbiət təsviri ilə başlanan roman oxucusunun əlindən tutub yavaş-yavaş od-alov qarşıyan, qanlı hadisələrin içərilərinə, səngərlərə doğru dartıb aparır. Əsərin ilk vərəqlərini oxuyandan sonra təsvir olunan hadisələrin mənə çox tanış olduğunu gördüm. Fikirləşdim ki, bu hadisələr bəlkə də çoxlarına bəllidir. Sonra düşündüm ki, yox, bütün bunların qələmə alınması, yazılması çox vacibdir. Çünki romanı gələcək nəsillər də oxuyacaq. Torpaqlarımızın nədən, necə işğal olunması ilə maraqlananda, onu narahat edən sualların bir çoxuna “**Dolu**” romanında cavab tapa biləcək.

Romanda təsvir olunan hadisələrin, döyüş səhnələrinin çoxu bu sətirlərin müəllifinin başına da az gəlməyib. Ötən illər ərzində əsgərlərin döyüşə necə getdiklərini, geri dönmələrini, vuruşmalarını çox müşahidə etmişəm. Kitabı oxuduqca xəyalən bir anlıq həmin günlərə qayıdırdım, o gərgin anları təzədən yaşayırdım. Özümü Ağdərədə, Ağdamda, Goranboyda, Zəngilanda və başqa bölgələrdəki səngərlərdə, döyüş meydanlarında görürdüm. Sanki həmin günlərdə Aqil müəllim də yanımızda olub, bütün bunları öz gözləri ilə görüb və böyük ustalılıqla qələmə alıb.

Əsərdə məğlubiyyətimizin səbəbləri – daxili çəkişmələr, əməliyyatların düzgün təşkil olunmaması, köməyin vaxtında gəlməməsi ağ kağızda qara mürəkkəb kimi aydın görünür. Əsəri oxuduqca təəssüflənirəm ki, biz döyüşçülərimizin qələbəsindən, uğurlarından deyil, məğlubiyyətimizin səbəblərindən, torpaqlarımızın itirilməsindən yazırıq. Neynəyək, bu da bizim acı qismətimizdir. Qismətdən isə qaçmaq mümkün deyil. Qarabağ uğrunda döyüşən, vuruşan zabitlərin, əsgərlərin sonrakı taleyi, aqibəti Komandir obrazında çox gözəl göstərilib. Səngər həyatı, döyüş meydanı, həbsxana, yenidən geriye dönüş...

Romanın başqa əsərlərdən fərqli cəhətlərindən biri də müəllifin romanda təkə zabit, əsgər obra-

zı yox, həm də şəhərin, başqa-başqa adamlarının obrazlarını bir ad altında ümumiləşdirməsidir. Bütün hadisələr “Dünyanın Ən Varlı Şəhəri”ndə cərəyan edir. Bu, müharibə gedən bütün şəhərlərin ümumiləşdirilmiş obrazıdır. Əsərdə başqa ümumiləşdirilmiş obrazlar da oxucunun diqqətini cəlb edir, onda maraq doğurur: **“At Belində Olan Adam”**, **“Səhiyyə Nazirinin Müavini”**, **“Müdafiə Naziri”**, **“Bordağa Bağlanmış Buğaya Dönən Məmurlar,”** **“Katib”** və başqa ümumiləşdirilmiş obrazlar baş verən hadisələrin mərkəzində dayanırlar, dolay yollarla hadisələrə təsir göstərirlər.

Roman iki hissədən ibarətdir. Birinci hissədə, əsasən, döyüşlərdən və döyüşçülərdən, ikinci hissə isə daha çox çadır şəhərciyində məskunlaşan qaçqınların torpaqsız, ev-əşiksiz dözülməz həyatından bəhs edir. Yurd-yuvasından didərgin düşmüş adamlar doğma ocaqlarına qayıdacaqları günü həsrətlə, intizarla gözləyirlər. Bəs, o gün nə vaxt gələcək?..

Əsər haqqında təəssüratım belədir ki, burada yaddaqalan, rəğbət doğuran üç obraz var: Komandir, Drakon və Pələng. Təəssüf ki, üçünün də taleyi acı olur. Bu gözlənilməz deyil. Çünki o dövr çətin və mürəkkəb idi. Ölüm döyüşçülərlə çilingağac oynayır. Drakon və Pələng eyni döyüşdə şəhid olur. Əsərin müsbət qəhrəmanlarının ikisinin bir döyüşdə ölməsi kədərləndirici hadisədir. Onların ölümü oxucuya pis təsir edir, təəssüfləndirir. Döyüşlərin getdiyi bir vaxtda komandir həbsxanaya düşür. Romanı oxuduqca hiss edirsiniz ki, sanki müəllif öz qəhrəmanlarını öldürməyə tələsir. Bu tələskənlik olmasaydı oxucu onların igidliyini romanın sonuna qədər daha çox görər, daha çox sevrədi. Hər halda bu müəllifin öz yaradıcılıq metodudur, öz hüququdur.

Komandirin əsir düşmüş erməni qadını azad etməsi də yaddaqalan epizoddur. Onun hərəkəti Azərbaycan zabitanın, Azərbaycan kişisinin əxlaqi təmizliyinin, mənəvi saflığının, alicənablığının, mərdliyinin bir daha təsdiqidir. Bu, həm də azərbaycanlı əsirlərə, qız-gəlinlərə ağır işgəncə-

lər verən, zülm edib öldürən qəddar ermənilərə müəllifin tərs silləsidir. Qarabağ müharibəsi mövzusunda yazılmış başqa nəsr əsərlərinə nəzər yetirəndə görürük ki, onlardan fərqli olaraq “Dolu” romanında təsvir olunan döyüş səhnələri realdır, inandırıcıdır. Bir güllə ilə beş düşmən öldürmək mənzərələri burada yoxdu. Yazıçının fantaziyası qədərindədir. Buna görə də roman oxucunu özünə çəkir. Onu maraqlandırır, ruhlandırır, həvəsləndirir.

Bir oxucu kimi mənim üçün ən təsirli epizodlardan biri komandirin illərdən sonra həbsxanadan çıxıb “Dünyanın Ən Varlı Şəhəri”nə qayıtmasıdır. Bakıdan uzun yol gələn Komandir əvvəlki günlərdə olduğu kimi uğrunda döyüşdüyü doğma şəhərinə getmək, küçələri, məhəllələri gəzib yaxşı-yaxşı görmək istəyir. Amma arzusu gözümdə qalır. Xəndəkdən keçib irəli getmək istəyəndə burada qoyun-quzu otaran uşaqlar ona xəbərdarlıq edib deyirlər ki, əmi, qabağa getmə, oralar ermənilərindi. Komandir isə “Dünyanın Ən Varlı Şəhərinə” ayaq basmağa can atır. Doğma şəhərini görmək üçün burnunun ucu göynəyir. Yenə də o torpaqdan güc-qüvvət almaq, gözəlliyinə tamaşa etmək, bir ovuc suyunu içib ürəyini sərinlətmək, havasını ciyərlərinə çəkmək istəyir. Təəssüflər ki, yollar bağlı olduğundan irəli getmək mümkün olmur. Göz yaşları içində uzaq məsafədən doğma yerlərə tamaşa edir. Şəhərin xarabalıqlarını görəndə kövrəlir, qəlbi od tutub yanır, yanaqları nəmlənir, ürəyi intiqam hissi ilə döyünür, ermənilərə nifrətlər yağdırır. Çayxanada ona süzülən çayı da içə bilmir. Yaxınlıqdakı kəhrizə üz tutur. Onun suyundan həm içir, həm də orada çimir. “Dünyanın Ən Varlı Şəhərini” azad etməyin yollarını düşünür.

Dolu yağması ilə başlayan roman elə bu mənzərə ilə də tamamlanır. Təbiidir ki, bu dolu hər gün ermənilərin atdığı güllələrdir, üstümüzə yağdırdıkları mərmilərdir. Müəllif bu jesti ilə müharibənin hələ də bitmədiyini qanlı döyüşlərin davam etdiyini xatırladır. Aylı, ulduzlu gecələrdə dolu yağmasına hamının cavab verməyə hazır

olmağını tövsiyə edir.

İnanırıq ki, **“Dolu”** oxucuların yaddaşına dərin iz salacaq. “Yazıçı aşılamaq istədiyi fikrə yüksək nöqtədən yanaşmağı bacarmalıdır. Əks hallarda həyatın, tarixin sürətli axını onu silib aparacaq”. Bu fikirləri dahi rus yazıçısı *Tolstoy* söyləmişdir. Romanı oxuduqca hiss olunur ki, *Aqil Abbas* əsərinə dahi yazıçının dediyi kimi, yüksək nöqtədən baxıb. Belə olmasaydı, yəqin ki, roman oxucuda bu cür güclü təsir oyatmazdı, onu ovsunlamazdı. Deməli, **“Dolu”** tarixin yaddaşına həmişəlik hopub qalacaq.

Roman haqqında çox yazmaq, çox danışmaq olar. Bunun üçün əsərdə kifayət qədər material tapmaq mümkündür. Amma düşündüm ki, qoy yazmadıqlarım bir çox mətləbləri oxucular özləri oxusunlar. Əsər haqqında kiçik qeydlərimə burada nöqtə qoyub müəllifə yaradıcılıq yollarında uğurlar arzulayıram. Qoy Aqil müəllim yeni əsərləri ilə oxucularını sevindirsin.

Təbiidir ki, **“Dolu”** Qarabağ müharibəsindən bəhs edən sonuncu roman olmayacaq. Yaradıcılıq yollarında yeni əsərlər közərir. Ümid edirik ki, gələcəkdə müharibədən bəhs edən və reallıqları əks etdirən dəyərli əsərlər yazılacaq. **“Dolu”**dan başlanan yollar daha da genişlənəcək. Bu roman mayak rolunu oynayacaq. Gənc yazarlara yol göstərəcək, istiqamət verəcək.

BƏDİİ ƏSƏR MÜHARİBƏ HƏQİQƏTLƏRİNİ ƏKS ETDİRMƏLİDİR

İyirmi üç ildən çoxdur müharibə şəraitində yaşayırıq, cəbhə bölgələrində, Qarabağ torpaqlarında güllə vıyılması, avtomat şaqqılması eşidilir, atəş səsləri ara vermir, silahlar susmur. Hərbiçilərimiz gecə-gündüz torpaqlarımıza keşik çəkir, yurdumuzu erməni işğalçılarından qoruyurlar. Döyüşlərdə, vuruşlarda qorxmadan irəli atılıb hünər göstərilir. İtkilərimizə kədərlənirik, göz yaşlarımızın yanaqlarımızda izi qalır. İllərdən bəri ürəkdən bağlandığım, sevdiyim peşəmlə əlaqədar dövrü mətbuatda müharibə mövzusunda işıq tutan əsərləri diqqətlə izləyirəm. Bu mövzuda

yazılan əsərlər istər-istəməz uzun illər atəş səsləri eşidən bir yazar üçün maraq doğurmaya bilməz.

Bir neçə il əvvəlin söhbəti. **“Azərbaycan”** jurnalında müharibədən, qanlı döyüşlərdən bəhs edən **“Barıt qoxulu sətirlər”** adlı publisistik yazım dərc olunmuşdu. Bu materiala görə mükafat da almışdım. Uzun illər çiyinlərinə paqon gəzdiren yaradıcı həmkarlarımdan biri jurnalda çap olunan yazıya göz gəzdirdikdən sonra söylədiklərini eşidəndə təəccübləndim. **“Əgər mən cəbhə bölgəsində üçə gün olsaydım, böyük bir roman yazardım”** – dedi. Sözlərinə irad tutub yanıldığını bildirdim: “Üç günün təəssüratlarından roman yazmaq çətin məsələdir. Çünki bu günlər ərzində adam cəbhə bölgəsinə heç əməllibəşli alışı da bilmir. O ki, qalmışdı yazı barədə düşünəsən. Bir neçə gün cəbhə bölgəsində qorxu hissələri keçirir, haraya düşdüyünü dərk etməyə də çətinlik çəkir” – dedim. Amma zabit dediklərimə məhəl qoymadı. Elə dirənib durdu ki, yox, mən üç gün cəbhə bölgəsində olsaydım roman yazardım. Daha ona çox baş qoşub dərinə getmədim. İndi düşünürəm ki, üç günün təəssüratından doğulan romanın ədəbiyyatda qalma ömrü də elə o qədər olar.

Həmkarım söylədiklərimi sona qədər dinləsə də, sözünün üstündən kənara çəkilmədi. Jurnalda çap olunan yazı mənim cəbhə bölgəsinə olan on səkkiz günlük ezamiyyətimin təəssüratları idi. Ötən illərdə olan bu söhbəti birdən-birə xatırlamağım səbəbsiz deyil. Çünki bu gün baxıram ki, müharibə mövzusunda yazmaq istəyənlərin çoxu yaradıcılıq işinə mənim o həmkarım kimi yanaşır. Düşünürlər ki, tələm-tələsik cəbhə bölgəsinə getsinlər, qorxa-qorxa ora-bura boylansınlar, uzaqlarda eşidilən güllə səslərini eşitsinlər, döyüşlərdə iştirak etmiş bir neçə zabit və əsgərlə görüşüb atüstü söhbət etsinlər, sonra da xəyallara dalıb müharibədən əsərlər yazsınlar. Təbiidir ki, tələsik yazılmış belə nəsr nümunələri müharibə mövzusunda tam əhatə etmək gücündə olmayacaq. Qarşımızda heç də gözəl mənzərə açılmaya-

caq. Yazılan mətnlərdə hər şey yarı-yarımçıq, bayağı, boğazdan yuxarı, qeyri-təbii görsənəcək.

Qarabağ müharibəsindən yazan bəzi müəlliflər bəlkə də heç güllə səsi eşitməyiblər. Müharibə haqqında, döyüşlərin hazırlanması, gedişatı barədə geniş təəssüratları, ətraflı məlumatları belə yoxdur.

Müharibə haqqında geniş təəssüratı olmayan müəlliflərin bu mövzuda qələmə aldıkları əsərlər o qədər də oxunaqlı olmur. Çünki onlar döyüşləri elə uydurub yazırlar ki, ha dartırsan reallığa yaxın gəlmir. Daha çox rəvayətə, əfsanəyə bənzəyir. Bir az primitiv, sönük və solğun görsənir. Müşahidələr göstərir ki, bəzi müəlliflər müharibəyə, döyüşə, səngər həyatına oyuncaq və əyləncə kimi baxırlar. Di gəl ki, bildilər bilmədilər bu mövzuya köklənirlər. Bu qənaətə neçə müəllifin Qarabağ müharibəsindən bəhs edən əsərlərini oxuyandan sonra gəldim. Səxavət Tağıların **“Gecikmiş məktub”** hekayəsi müharibədən bəhs edir. Əsərdə Əsəd adlı bir əsgərin xidmət və döyüş yoluna işıq tutulur. On səkkiz yaşı tamam olan gənc ordu sıralarına yollanır. Təlim keçib silahları öyrənəndən sonra döyüşür, vuruşur. Müəllif hekayədə əsgərin həyat yolundan, döyüşündən, qəhrəmanlığından yazır. Onu cəsur bir əsgər kimi oxucusuna təqdim etməyə çalışır. Nə qədər çalışsa da məqsədinə çatıb inandırıcı döyüş səhnələri qura bilmir. Bəzi ifadələr isə ümumiyyətlə, düzgün yazılmır, yerinə düşmür. Hekayədəki bir cümləyə diqqət yetirək: *“...Azğınlaşmış düşmən yaşayış məntəqələrimizə, əkin-biçinlə məşğul olan dinc əhaliyə iri çaplı texnikalardan (?-V.M) atəş açırdı”*. Nümunə gətirdiyimiz bu cümlədə *“iriçaplı texnikalardan”* ifadəsində yanlışlığa yol verilib. Hərbi terminlərin sırasında *“iriçaplı texnika”* ifadəsi yoxdu, iriçaplı pulemyot və zirehli texnika termini var. Müəllif burada səhvə yol verib ya silahın, ya da texnikanın adını düzgün yazmayıb. Sonra Əsəd altı erməni zabitini öldürüb silahlarını götürüb geri qayıdanda düşmən gülləsinə tuş gələrək şəhid olur. Əlbəttə, biz istərdik ki, əsgərlərimiz

nəinki altı, lap on altı, iyirmi altı erməni bir atəşlə öldürsün. Amma bu hekayədi, bədii əsərdi, burada döyüş səhnəsi düzgün qurulmalıdı. Hər şey yerində olmalıdır. Obrazın bütün hərəkətləri, qəhrəmanlığı, igidliyi oxucuya aydın göstərilməli idi. Vaxt itirsək də gəlin həmin səhnəni əks etdirən cümlələri bir yerdə oxuyub nəzərdən keçirək: **“...Ermənilərin irəli keçmək cəhdi elə gözlərində qalırdı. Od püskürən, yeri-göyü lərzəyə gətirən döyüşlərin birində altı erməni zabitini qanına qəltan edib, silahlarını gətirən Əsəd düşmən gülləsinə tuş gəldi”**. Tələsik, yaxud həyəcanla oxunduğuna görə ilk baxışda bəlkə də qüsur gözə dəymir. Sanki hər şey yerindədi, cağ-bacağdı. Amma diqqətlə fikir verəndə görürsən ki, yox, elə deyil. Hekayədə yeganə döyüş səhnəsi yuxarıda misal gətirdiyimiz kiçik parçadır. Əsgərin şəhid olduğu döyüş səhnəsi, hücum əməliyyatı reallığı əks etdirmir. Hekayədə Əsəddən başqa nə bir əsgər var, nə bir zabit. Sanki Əsəd düşmənlə təkbaşına vuruşur. O həm komandirdir, həm də əsgər. Əməliyyat zamanı biz onun ətrafında heç kimi görmürük. Müəllif bu səhnəni elə yazır ki, sanki Əsəd düşmən üzərinə döyüşə yox, ya ot biçməyə, ya da meşəyə odun yığmağa gedir. Əsgər ermənilərin səngərinə girir, ona atəş açılmır, sərbəst olaraq mövqeyə atılır, altı erməni zabitini öldürüb silahlarını götürür. Oxucuda belə təsəvvür yaranır ki, Əsəd elə döyüşə yalnız silah gətirmək üçün gəlir. Onu götürən kimi tez də geri qayıdır. Axı bu dar məqamda silahları götürmək əsgərin nəyinə lazım idi. Axı əsgər vuruşduğu, irəli getdiyi bir vaxtda nədən silahları yığıb geri dönməlidir! Ona bunu kim əmr edir, kim tapşırıq verir? Döyüş qanunlarına əsasən düşmən səngəri tutulan kimi kömək gələndə qədər nəyin bahasına olursa-olsun mövqə qorunub saxlanılır. Əlavə qüvvə gələndə gələndə kimi isə ələ keçirilən səngər möhkəmlənir və buradan irəli hücumə keçmək üçün dayaq məntəqəsi kimi istifadə olunur. Daha silahı götürüb mövqeyi tərk edib geri qayıtmırlar. Təkcə silahdan ötrü qan tökmək, ölmək əsgərə lazım

idimi? Axı heç döyüşçülərimizin silaha ehtiyac-
ları da yoxdur.

Əsədin altı erməni zabitini öldürməsi isə inan-
dırıcı təsvir olunmayıb. Bunu döyüşdə iştirak
edən başqa insanlar da təsdiqləyə bilirlər. Sanki
bu altı nəfər erməni zabiti atəş açmadan elə otu-
rub gözləyirlər ki, Əsəd nə vaxt gəlib onları öldü-
rüb silahlarını aparacaq. Bilmirəm, hekayənin
müəllifi səngər görüb, yoxsa görməyib. Amma
deyim ki, döyüş, səngər heç də onun hekayədə
təsvir etdiyi və yazdığı kimi deyil. Düşmən sən-
gərinə girmək, hekayədə təsvir olunan kimi asan
olsaydı əsgərlərimiz gündə erməninin əlli-altmış
mövqeyini dağıdardı. Hekayədəki səhnələr həm
də ona görə inandırıcı deyil ki, Əsəd birdən-birə
altı nəfər, əsgəri yox, zabiti öldürür. Bəs görəsən,
döyüş zamanı bu zabitlərin tabeliyində olan
əsgərlər harada olub? Bəlkə elə Əsəd seçib yal-
nız zabitləri öldürüb, əsgərləri vurmayıb?

Müəllif hekayədə Əsədin öldürdüyü zabitlərdən
bir neçəsinin yüksək rütbəli olduğunu da yazır.
Bu da inandırıcı deyil. Çünki yüksək rütbəli za-
bitlər çox vaxt qərargahda oturub, döyüşləri rabi-
tə vasitəsi ilə idarə edir, şəraitə uyğun olaraq
növbəti göstərişlər, əmrlər verirlər. Görəsən,
ölənlərin yüksək rütbəli zabit olduğunu müəllif
haradan bilib? Axı Əsəd geri dönüb bir kəlmə
söz danışmayıb, döyüş barədə məlumat verməyib.
Göründüyü kimi, kiçik bir epizodda kifayət qə-
dər qüsür var. Bu da onu göstərir ki, müəllif he-
kayəni tələm-tələsik, özü də müharibə qanunları-
nı yaxşı bilmədən qələmə alıb. Həqiqəti əks et-
dirməyən belə hekayələr oxucuya nə verəcək?
Gənc nəsil belə əsərlərdən nə öyrənəcək? Ermə-
niləri belə zəif, hazırlıqsız və gücsüz olduğunu
təsvir etmək də bir tərəfdən düzgün deyil. Çünki
sabahımızın əsgərləri olacaq gənclər düşməni
belə gücsüz görüb döyüş hazırlığını artırmağa o
qədər də həvəs göstərməyəcək. Onlarda arxayın-
lıq yaranacaq, düşünəcəklər ki, ermənilər zəif və
gücsüzdürlər. Onları asanlıqla məhv etmək olar.

Qeyd etdiyimiz kimi, müharibə mövzusunda həs-
saslıqla, diqqətlə yanaşılmalıdır. Yalançı qəhrə-

manlıqlar, reallığı əks etdirməyən səhnələr heç
kəsə lazım deyil. Belə hekayələrlə müharibə ədə-
biyyatı yaratmaq yəqin ki, çətin olsun. Əksinə,
bu cür zəif əsərlər ədəbiyyatın ovqatını korlayır.
Müharibə mövzusunda bəhs edən hekayə, po-
vest və romanlar elə ustalılıqla, elə sənətkarlıqla
yazılmalıdır ki, zamanın yaddaşına asanlıqla ho-
pub qalsın. Onu zamanın yağışları, sel suları yu-
yub aparmasın. İldırım kimi çaxıb yeri-göyü işıq-
landırsın. Oxucunun qəlbində xoş hisslər, xoş
duygular oyatsın.

Bir dəfə hörmətli şairimiz **Fikrət Qocadan** mü-
sahibə alanda müharibə ədəbiyyatının ləng
yaranması barədə də ona sual verdim. Qocaman
şair dedi ki, oğul, müharibə necə gedib, müha-
ribə ədəbiyyatı da elə yaranacaq. Hər şey öz axa-
rı ilə gedəcək. Amma müharibə müəllifin yazdığı
kimi olmayıb, qanlı döyüşlər elə getməyib.

Ernest Heminqvey müharibə mövzusunda ya-
zan məşhur yazıçılardan biridir. Müharibə ədə-
biyyatı deyəndə gözlərimiz qarşısında onun ağ-
qara şəkillərdən boylanan saqqallı çöhrəsi canla-
nır. E.Heminqveyin müharibə haqqındakı söylə-
dikləri bütün fikirlər qiymətlidir. Onun “Əcəl
zəngi” əsərini oxuyarkən dəyərli bir fikrə rast
gəldim. “Müharibəni udmaq üçün istedad və və-
sait lazımdır”. Dahi yazıçının söylədiyi həm is-
tedad, həm də vəsait bizdə var. Deməli, Qarabağ
müharibəsində üstünlük bizim olacaq. Yazarla-
rımız da müharibə həqiqətlərini əks etdirən əsər-
ləri ilə qələbəmizə kömək etməlidir. Vətəndaşlıq
borcu kimi...

MÜHARİBƏ ƏDƏBİYYATININ TƏBLİĞİ İSTİQAMƏTİNDƏ HƏLƏ ÇOX İŞLƏR GÖRÜLMƏLİDİR

Təəssüf hissi keçirirəm ki, müharibə mövzusu
nəşrimizdə ləng və seyrək işlənir. Romanları, po-
vestləri və hekayələri barmaqla da saymaq olar.
Nəşr olunan əsərlər isə qeyd etdiyimiz kimi,
mövzunu geniş, dolğun əhatə etmir. Bir çox
müəlliflərin bu mövzuda yazmaq cəhdləri uğurla
nəticələnmir.

Müharibə mövzusunda yazan müəlliflər düşüncülər ki, mətnin içində döyüş səhnələrinin olması mütləqdir. Gərək oxucunun gözü qarşısında tanklar hücumə keçsin, şəhərlər dağılsın, evlər uçsun, adamlar ölsün. Müharibənin insanlara, cəmiyyətə vurduğu yaraları oxuculara çatdırmaq üçün bu epizodlardan istifadə etməmək də mümkündür. Vacib deyil ki, müharibə mövzusunda müraciət edəndə yalnız səngər, döyüş səhnələri olsun, toplar gurlasın, qan tökülsün, yer-göy titrəsin, partlayış səsi aləmi başına götürsün. Arxa cəbhədən də yazıb müharibənin dəhşətlərini oxucuya göstərmək olar. Bunun üçün isə təbiidir ki, yazıçıdan böyük ustalığ və peşəkarlıq tələb olunur. Dahi qırğız yazıçısı, dünya şöhrətli Çingiz Aytmatov **“Ana Tarla”** povestində müharibə illərində arxa cəbhə təsvir olunur. Əsəri oxuduqca müəllifin peşəkarlığına heyran qalmaya bilmirsən. Povesti oxuduqca müharibə gedən vaxtlarda arxa cəbhədə gecə-gündüz bilmədən çalışan insanların fədakarlığını, cəsarətini görürük. Əsərdən top-tüfəng səsləri eşidilmir. Avtomatlar şaqqıldamır, güllələr vıyıldamır. Amma oxucu burada müharibəni görür, onun dəhşətini hiss edir, ağrılarından yaşayıb göz yaşları axıdır. Müharibəni başlayanlara nifrət edir. Tolqonay ana üç övladını və həyat yoldaşını cəbhəyə yola salır, özü isə gecə-gündüz bilmədən kolxozda işləyir. Əzab dolu illər ötüb keçir. Amma təəssüf ki, ananın nə həyat yoldaşı, nə də övladları müharibədən geri dönmür. Bir-birinin ardınca onların qara kağızları gəlir. Nəsrimizdə Qarabağ müharibəsi dövründə arxa cəbhədə göstərilən fədakarlığı işıqlandıran belə əsərlərə böyük ehtiyac var.

Böyük rus yazıçısı **L. Tolstoyun “Sevastopol hekayələri”** əsəri də sənətkarlıqla yazılıb. Döyüşlərin təsviri, müharibənin dəhşətləri bu hekayələrdə çox real, necə deyərlər, yerli-yataqlı təsvir olunub. Ona görə də, bu əsər maraqla oxunur, müəllifinə başucalığı gətirir, böyük şöhrət qazandırır. Hekayələri oxuduqca hiss edirsən ki, yazıçının müşahidələri çox dəqiq və yerli-yerindədir. Əsər boyu heç bir artıq ifadəyə, sözə rast gəlmir.

Dahi yazıçı döyüşün hər dəqiqəsini, hər anını böyük ustalılıqla təsvir edir. Gəlin döyüş anlarını əks etdirən epizodlardan birini birlikdə oxuyaq: **“...Atılan topların işığı uzaq, qaranlıq üfüqlərdə ildırım kimi çaxır, bastionda olan keşikçi “tooo..p” deyə çığıır, mərmə vızılı ilə rotanın üstündən keçərək yerə dəyir, daşı, torpağı havaya sovururdu”**.

Əsərdə belə təsvirlər çoxdur, lap çoxdur. Oxuduqca bu səhnələrdən zövq alırsan, zövq aldıqca da püxtələşirsən. Hadisələrin ardıcılığını izləməyə daha da həvəslənirsən, hekayələrə bir az da möhkəm bağlanırsan. Elə Azərbaycan yazıçılarından Böyük Vətən müharibəsindən bəhs edən əsərlərindən də bəhrələnmək üçün ədəbiyyatımızda kifayət qədər nümunələr var. Sadəcə olaraq, öyrənməyə kiçik bir cəhd göstərmək lazımdır. Oxumaq, öyrənmək heç vaxt gec deyil.

Başqa mövzular kimi, müharibə mövzusunda da çətini başlamaqdır. Cəsarətə gəlib ilk addımı atmaqdır. Bu, sanki ordudakı sıra hazırlığına bənzəyir. İlk ayağını atandan sonra ardınca mütləq növbəti addımlar gəlməlidir. Neçə illərdir Qarabağ müharibəsinin ağrı-acıları ilə yaşayırdıq. Əslində bu illər ərzində müharibə nəsrimizin yaddaşını təzələməliydi. Meydanda bir-birinə bənzəməyən maraqlı əsərlər olmalıydı.

Nəsrimizdə Qarabağ müharibəsi mövzusunun işıqlandırılmasından qısa da olsa bəhs etdik. Bəzi əsərləri oxuduq, nümunələr gətirdik, mövzu ilə bağlı fikrimizi söyləməyə çalışdıq. Verilən təklif və rəylərə içimizdən gələn münasibəti bildirdik. Düşünürəm: oxucuların, ictimaiyyət nümayəndələrinin müharibə mövzusunda, müharibə ədəbiyyatına münasibəti necədir? Qarabağ müharibəsindən yazılmış əsərlərin, kitabların oxucuları varmı? İki illik müşahidələrim bu barədə müsbət söz deməyə material vermir. Qarabağ müharibəsindən bəhs edən **“Hər addım uğrunda”, “Kəsilməyən atəş səsləri”** adlı kitablarımı satılmaq üçün şəhərimizin bir neçə kitab mağasına vermişdim. Aradan xeyli keçsə də, kitablar satılmadı. Satıcılardan bəziləri isə kitabı qəbul etməzdən

əvvəl onun hansı mövzuda olduğunu soruşurdular. “Qarabağ müharibəsindən”, – deyəndə, fikirlərini dəyişib kitabları qəbul etməyib, “Bizdə bu mövzularda kitablar çətin satılır”, – dedilər. Bəzi satıcılar isə hətta mənə “məsləhət” də verdilər. “Müəllim, neynirsən müharibə mövzusunda yazmağı. Özünə çox əziyyət vermə. İstəyirsən ki, kitabların tez satılsın, beş-on manat pul qazanasan, onda dedektiv mövzuda yaz”. Əlbəttə, aydındır ki, bizlərdən fərqli olaraq satıcıları daha çox məsələnin mənəvi yox, maddi tərəfi düşündürür. Satıcılardan bundan artıq nə gözləmək olar ki? Bütün bunlar onu göstərir ki, müharibə ədəbiyyatının təbliğ olunması istiqamətində görüləsi işlərimiz hələ çoxdur. Yaxşı hal odur ki, müharibə ədəbiyyatının yazılmasında, yayılmasında ziyalı təbəqəsinin böyük marağı var. Bu marağ kiçik bir ocağa bənzəyir. Yəqin ki, üstünə çırpı atdıqca ocaq daha da gur yanıb alovlanacaq. Ətrafi işıqlandırıb nura, işığa boyayacaq.

Nəsrimizdə müharibə mövzusunda yazılmış əsərlərin, kitabların yaradıcı insanlar tərəfindən rəğbətlə qarşılınması müsbət hadisədir. Bütün bunlar isə bu mövzuda qələm çalan yazıçılara böyük stimül verir, yaradıcılıq yollarına işıq salır, müharibə mövzusunda yeni əsərlər yazmağa ruhlandırır.

Ümid edirik ki, gələcəkdə Qarabağ müharibəsi mövzusunda reallığı, həqiqəti əks etdirən, oxucuların zövqünü oxşayan, onların vətənpərvərlik hissələrini coşdurən, düşməyə nifrət oyadan yeni-yeni əsərlər yazılacaq.

Yaşadığımız indiki həyatda müharibələr qaçılmazdır. Hər gün dünyanın harasındasa döyüşlər başlayır, müharibə ocaqları alovlanır. Bu mövzuda nə qədər əsərlər yazılsa da, bu əsərlərdə müharibənin dəhşətləri göstərilərsə də, insanlar bundan ibrət dərsi götürmür. Qazanc əldə etmək, varlanmaq məqsədi ilə müasir silahlar icad edib, yeni müharibələrə hazırlaşırlar. İnsanların tökülmüş qanları üzərindən keçib, yeni ərazilər zəbt edib, təbii sərvətləri ələ keçirib varlanmaq istəyirlər.

Müharibə ehtimalı həmişə var. Təkcə Qarabağda deyil, hər gün dünyamızın ayrı-ayrı yerlərində də atəş səsləri eşidilir. Yeni müharibə ocaqları yaranır. Evlər dağıdılır, insanlar hədəfə alınır, qan tökülür. Şəhərlər, qəsəbələr və kəndlər döyüş meydanına çevrilir. Adamlar doğma ocaqlarından didərgin düşür, silahın, ölümün əlindən hara gəldi qaçırlar. Təki sağ qalsınlar, yaşasınlar, ömürləri yarıda qırılmasın.

Ədəbiyyat faciələri yazıb, təkrar-təkrar ürəyi daşdan olan insanlara dərs verməyə çalışır, insanları sülhə, barışığa çağırır. Amma nə qədər yazılsa da, danışılrsa da ədəbiyyat müharibənin qarşısını ala bilmir. Bu yerdə görkəmli filosof *Merinin* sözləri yada düşür: **“Mənfəət danışmağa başlayanda vicdan susar”**. Yazıçıların vəzifələrindən biri də, bəlkə elə ən başlıcası dəyərli əsərləri ilə susan və yatan vicdanları oyatmaqdır, dilə tutub danışdırmaqdır, insafa gətirməkdir.

“Müharibə silah gəzdirən adamların daim olaraq, ortalıqda olmasının nəticəsində baş verir. Daim olaraq böyük ordu saxlayan istənilən ölkə gec-tezi savaşa başlayacaqdır”. Böyük həqiqəti əks etdirən bu sözləri dahi rus yazıçısı *L. Tolstoy* söyləyib.

Fikrimcə, silah kimi qələm də hər an insanların mənəviyyatına “atəş” açmalıdır. Bəzən isə hətta müharibənin arxasınca sürünməməli, onu qabaqlamalı, qarşısını almalıdır. İnsanı, insanlığı, dünyanı müharibələrdən xilas etməlidir. Çünki ərənlərimiz qələmin qılıncından iti olduğunu deyiblər. Gəlin Qarabağ müharibəsindən yeni-yeni əsərlər yazaq. Mənəvi borcu unutmamaq üçün...

“ASELSAN”IN TÜRKİYƏ MİLLİ MÜDAFİƏ SƏNAYESİNİN YARANMASINDA HƏLLEDİCİ ROLU

Türkiyənin müdafiə sənayesindəki qabaqcıl və lider firması olan “ASELSAN” ölkəsinin müdafiə ehtiyaclarını ödəmək üçün 1975-ci ildə Türkiyə Silahlı Qüvvələrini Gücləndirmə Cəmiyyətinin dəstəyi ilə fəaliyyətə başlamışdır.

1974-cü ildə Türkiyənin Kipr Sülh Hərəkatına qarşı çıxan ABŞ başda olmaqla Qərb ölkələri bu ölkəyə hərbi sahədə embarqo qoymağa başlamış, Türkiyə müdafiə qurumları sıradan çıxan cihazlarını təmir etmək üçün ehtiyat ləvazimatlarını belə, əldə edə bilməmişdilər. Hətta rabitə əlaqəsində yaranan çətinliklər üzündən türk təyyarə-

ləri Ağ dənizdə öz gəmilərini batırmışdılar.

Yaşanan bu üzücü hadisələrdən sonra Türkiyə Silahlı Qüvvələri öz texniki ehtiyaclarını milli istehsalla təmin etmək üçün “ASELSAN”ı yaratmışdır. “ASELSAN” Hollandiyadan texnologiyayı mənimsəyərək 1980-ci ildə istehsala başlamış, 1983-cü ildə ilk məhsullarını ortaya çıxarmış və 1989-cu ildə xaricə ilk texnologiyasını ixrac edə bilmişdir.

“ASELSAN” bu gün hərbi və ixtisaslaşmış rabitə, hərbi elektronika, radar qurğuları, optik elektronika, aviasiya, idarəetmə və silah sistem-

ləri sahəsinə aid olan məmulatlarını 40-dan çox ölkəyə ixrac edən, 1,1 milyard dollar dəyərində satış gerçəkləşdirən, dünyanın ən böyük 62 müdafiə sənayesi üzrə fəaliyyət göstərən firmasından biridir. İstehsala Hollandiyadan texnologiya əldə etməklə başlayan “ASELSAN” bu gün,

əksinə, Hollandiya ordusuna ən mükəmməl silah sistemləri satan şirkətdir.

Türkiyə Silahlı Qüvvələrini Gücləndirmə Cəmiyyətinin adı altında ictimaiyyətə açıq şəkildə fəaliyyət göstərən “ASELSAN”, hazırda Ankarada yerləşən 3 fabrikdə iri həcmdə

Azərbaycanda müstəqilliyin qazanılmasından dərhal sonra işə başlayan “ASELSAN” 1993-cü ildən Azərbaycan Silahlı Qüvvələri ilə əməkdaşlıq edir.

“ASELSAN” tərəfindən istehsal olunan hərbi rabitə vasitələri uzun illərdir Azərbaycan ordusunda istifadə olunmaqdadır. “Şahin gözü” adlanan optik elektron sistem, istilikgörmə və gecəgörmə cihazları və s. bu gün

işlərini davam etdirməklə, xaricdəki ilk şirkətini 1998-ci ildə Azərbaycanda qurmuş, daha sonra

Qazaxıstan, İordaniya, BƏƏ və s. ölkələrdə yeni kapital qoyuluşları ilə dünyəvi şirkət halına gəlmişdir.

5000 işçi ilə “ASELSAN”ın əsas hədəfi yüksək texnologiyalar istifadə edərək müasir tələblərə cavab verən məhsullar və yeni sistemlər yaratmaq, Türkiyə ilə digər dost və müttəfiq ölkələrin hərbi qurumlarının elektronika cihazlarına və məhsullarına olan tələbatını ödəməkdir.

Azərbaycan ordusunun bölmələri tərəfindən geniş şəkildə tətbiq edilir.

Hazırladı:
Vüqar MUSTAFAYEV
“HƏRBİ BİLİK”

ELMİ MƏQALƏNİN TƏRTİBATI ÜÇÜN İRƏLİ SÜRÜLƏN TƏLƏBLƏR

Elmi məqalə MS Word mətn redaktorunda (2007, 2010, 2013) Azərbaycan dilində, Times New Roman şrifti ilə yığılmalıdır. Məqaləyə cədvəllər, qrafiklər, diaqramlar, fotolar daxil edilə bilər. Mətn şriftinin ölçüsü 12, sətirarası məsafə 1,5 olmalıdır. Səhifə, cədvəl, diaqram, şəkil və qrafiklər nömrələnməli, istinad mənbələri göstərilməlidir.

Məqalə 6-8 səhifədən az olmamalı, axırda yazıldığı dildən başqa 40-50 sözdən ibarət rus və ingilis dillərində xülasə (резюме, summary) yazılmalıdır. Məqalənin əvvəlində müəllifin işlədiyi müəssisə, onun ünvanı, e-mail ünvanı, 4-5 sözdən ibarət açar sözlər, axırda istifadə edilən ədəbiyyat siyahısı olmalıdır. Elmi mənbələrə edilən istinadlar məqalənin içində, sitat gətirilən cümlənin sonunda, nömrəsi və səhifəsi dördkünc mötərizənin içərisində verilməlidir: [1] və ya [1.119]. Məqalənin başqa bir yerində təkrar istinad olarsa, həmin ədəbiyyat əvvəlki nömrə ilə göstərilməlidir.

Elmi məqalənin sonunda elm sahəsinin və məqalənin xarakterinə uyğun olaraq, müəllifin gəldiyi elmi nəticə, işin elmi yeniliyi, tətbiqi əhəmiyyəti, iqtisadi səmərəsi və s. aydın şəkildə verilməlidir. Məqalənin sonunda yazılan ədəbiyyat sırasında kitabın müəllifi, adı, çap edildiyi şəhər və nəşriyyat, çap tarixi göstərilməlidir. İstifadə edilən ədəbiyyat siyahısında son 5-10 ildə çap olunmuş elmi məqalə, monoqrafiya və yeni elmi-texniki mənbələrə üstünlük verilməlidir.

Müəlliflərin sayı üçdən çox olan hallarda birinci üç müəllifin adı göstərməli və mötərizə içində kollektiv müəlliflər qrupunun olması öz əksini tapmalıdır. Rus, ingilis və ya digər dillərdə olan ədəbiyyat elə həmin dildə göstərilməlidir. Elmi məqalə müəllifləri kafedra və ya təşkilatın iclas protokoluyla çıxarış, məqalənin elmiliyi və dövrün tələblərinə cavab verməsi, toxunulan məsələnin aktuallığı ilə bağlı iki rəy təqdim etməlidirlər.

NÜMUNƏ:

1. Петухов С.И., Степанов А.Н. Эффективность ракетных стрельб. Москва, 1976

2. Sadıqova S. Azərbaycan dilində terminologiyanın təşəkkülü və inkişafı. Bakı, 2005

Səhifənin ölçüləri: vərəqin formatı – A4, sağ tərəfdən məsafə – 20 mm, sol tərəfdən məsafə – 30 mm, yuxarıdan və aşağıdan məsafə – 20 mm. Səhifələrin nömrəsi aşağıda və sağ tərəfdə qoyulmalıdır.

MƏQALƏNİN ƏVVƏLİNDƏ AŞAĞIDAKILAR GÖSTƏRİLMƏLİDİR:

- məqalənin sərlovhəsi (qara şrift, ölçüsü – 14);
- müəllifin adı, rütbəsi, vəzifəsi, elmi dərəcəsi (şrift – 14);
- təşkilatın adı, şəhər, ölkə, e – mail (şrift – 14);
- açar sözlər (üç dildə).

Şəkil, foto, qrafik və diaqramlar ağ-qara rəngli olmalı, mətnin daxilində yerləşdirilməlidir. Qrafik, cədvəl və şəkillər*.jpg formatında verilməli, mətnin çap variantı ilə birlikdə elektron variantı diskdə təqdim edilməlidir. Məqalənin sonunda məqalə müəllifi əlaqə saxlamaq üçün işlədiyi yeri, telefon və e-mail ünvanını göstərməlidir.

«AZİMUT»

«HƏRBI BİLİK» JURNALININ
ELMİ-NƏZƏRİ BÜLLETENİ

Redaksiyanın ünvanı:
370069 Bakı ş.,
Şəfaət Mehdiyev
küçəsi 146,
tel: 440-99-71

Lisenzia: № 002559
Yığılmağa verilmişdir:
20.01.2016

Çapa imzalanmışdır:
08.02.2016

Fiziki çap vərəqi: 10
Kağız formatı: 60x84 18
İndeksi: 0317
Tirajı: 100
Sifariş: 84

Bülleten Azərbaycan
Respublikası Müdafiə
Nazirliyinin «Hərbi
Nəşriyyat»-ında ofset
üsulu ilə çap edilib.
Lisenzia: № 022042
Verilmə tarixi:
04.06.1999

NÖMRƏNİN MƏSUL
NÖVBƏTÇİSİ:
Vüqar MUSTAFAYEV

KORREKTOR:
Nəzrin ƏSƏDZADƏ

SƏHİFƏLƏYİCİ:
Nəzərin BABAYEVA

Nömrədə verilmiş
materiallardan istifadə
zamanı «AZİMUT»
bülleteninə istinad
edilməlidir.

İndeks 0317

«ASELSAN» ŞİRKƏTİNİN OPTİK-ELEKTRON KƏŞFİYYAT VƏ MÜŞAHİDƏ SİSTEMİ «ŞAHİN GÖZÜ»

Lazer hədəfnöqtələyici termal gündüz kamerasının texniki xüsusiyyətlərinə aşağıdakılar daxildir: iş dəsti-xətti uzaq infraqırmızı (8-12 μm); dar görüntü sahəsi $2^\circ \times 1,5^\circ \pm 10\%$; geniş görüntü sahəsi $6^\circ \times 4,5^\circ \pm 10\%$; detektor 288 x 4 HgCdTe (MCT) Focal Plane Array;

Gündüz kamerası: geniş görüntü sahəsi $> 10^\circ$; dar görüntü sahəsi $< 1^\circ$; video çıxışı CCIR, 50 Hs.

Gözə zərərsiz lazer məsafə təyinedici: lazer tipi Erbium – Glass; lazer dalğasının uzunluğu 1,54 μm ; məsafə 20 km; dəqiqlik 5 m (1 sigma);

Lazer hədəfnöqtələyici: dalğanın uzunluğu 830 nm; gücü $> 10 \text{ mW}$; iş rejimi impulsu-davamlı.

Rəqəmsal kompas: istiqamət sahəsinin dəqiqliyi 23 mils (RMS); yüksəklik sahəsinin dəqiqliyi 5 mils (RMS);

Yerləşmə yerini təyinetmə sistemi (GPS) qəbuledicisi.

Cihaz yerləşmə yerini təyinetmə sistemindən (GPS) istifadə edərək (10 m) yanlış mövqedə olduğu yerin koordinatını tapma imkanlarına malikdir.

İstifadə sahələri: yerüstü müşahidə sistemləri; stasionar təhlükəsizlik; uzaq məsafələrdə kəşfiyyat və müşahidə; tələb edilən yerin dəqiq təyin edilməsi üçün lazım gələn əməliyyatlar; artilleriya və atəşlə dəstək sistemləri.

Əsas xüsusiyyətləri: yüksək görüntü keyfiyyəti; yüksək dəqiqlik; ekrandakı görüntünün dondurulması ilə hədəfin analizi; elektronik böyütmə; yüngül və kompakt formalı olması; asan quraşdırma; görüntü üzərində elektronik simvol və şəbəkə; özü-özünü test etmə bacarığı; xarici video çıxışı; «MIL-STD-810» standartına uyğun dizayn.

Standart aksesuarlar: operator komanda bölməsi; yönləndirici komanda; uçayaq; akkumulyator və adapter cihazı; kəblər dəsti; təlimat kitabçası; daşıma çantası; çexol.

Ətraf mühit şərtləri: işləmə temperaturu -30°C , $+50^\circ\text{C}$; saxlama temperaturu -40°C , $+60^\circ\text{C}$; ətraf mühit standartı – «MIL-STD-810 A»

(xüsusiyyətləri əvvəlcədən bildirilmədən dəyişdirilə bilər.)

«ASELSAN» ŞİRKƏTİNİN «OVÇU» DƏBİLQƏSİ

Dəbilqə Türkiyə Müdafiə Sənayesi nəhənglərindən olan "Aselsan" tərəfindən hazırlanan vizir xətti görsənən gecəgörmə qabiliyyətli idarəetmə sistemi quraşdırılmış pilot dəbilqəsidir. "OVÇU" sistemi helikopter platformalarında pilotların fərqli sahələri gecə görməsi, video simvolları göstərmə, baş hərəkətlərinin hərəkiliyi ilə pilot və hava nəqliyyatının imkan və qabiliyyətlərini artırmaq məqsədilə hazırlanmış videoəksetdiricisi olan bir sistemdir.

"Ovçu" dəbilqəsində aşağıdakılar mövcuddur: gecəgörmə, İK- video, naviqasiya və silah simvolu; pilotun baş hərəkətlərinə uyğun olaraq hədəfəalma məqsədli görüntü bucağının hesablanması; pilotun baş quruluşuna görə dəbilqənin iç hissəsinin nizamlanması imkanları; baş və üz hissəsini zərbə və parçalanmadan qoruma.

Digər bölmələr: baş bölməsi (əsas dəbilqə bölməsi, displey modulu, başı təqibetmə bölməsi, rabitə və akkumulyator bölməsi); elektronika bölməsi (simvol, videoişləmə və başı təqibetmə alqoritmləri); kamera modulları (başı təqibetmə məqsədi daşıyan); nəzarət paneli (istifadəçi interfeysinin seçilmə və nizamlanması).

Əsas texniki xüsusiyyətləri: dəbilqənin iç hissəsi yumşaq kompozit materiallardan olmaqla elə hazırlanmışdır ki, onu istifadəçinin başına görə nizamlamaq olur. Video, naviqasiya, silah və platforma simvolları, xarici videodan (dəbilqənin İK-kamerası) alınan görüntülər videoaxtarıcıya ötürülür. Sistem simvolları platforma və istifadəçiyə görə nizamlama imkanlarına malikdir. Kabinədaxili izləmə sistemini də işlətməklə başın hibrid optik və inersiyalı təqib metodlarından eyni anda istifadə etmək üçün qısa zamanda quraşdırıla bilər. Elektronika bölməsi: xüsusi ATR ölçülərində; simvol emalətmə imkanı; videonun üzərinə simvol yükləmə; 2 x analoq video girişi; 1 x analoq video qeydiyyat çıxışı; ehtiyat MIL-STD-1553 interfeysi; Ethernet və ardıcıl (RS-232/RS-422/RS-485).

İnterfeys: 28 VDC çalışma gərginliyi; MIL-STD-704-ə uyğun; MIL-STD-810-ə uyğun; MIL-STD-461-ə uyğun.

Baş bölməsi: pilot üçün hazırlanan individual (şəxsi) uçuş dəbilqəsi; hibrid baş təqibetmə sistemi; rabitə və ehtiyat akkumulyator bölməsi; gecəgörmə modulları; 40°-də görüntü sahəsi; zərbə və akustik müdafiə; şəffaf və günəş qoruyucuları.

“HƏRBİ BİLİK” JURNALININ BÜLLETENİ “AZİMUT”

Ünvanımız: Şəfaət Mehtiyev küçəsi 146, tel: 440-99-71

«ASELSAN» ŞİRKƏTİNİN ÇOX İMPULSLU LAZER MƏSAFƏÖLÇMƏ CİHAZI – «ÇDLMBC»

Bu cihazın işləməsi üçün vacib ətraf mühit şərtləri: işləmə temperaturu $-32^{\circ}\text{C} / +52^{\circ}\text{C}$; saxlama temperaturu $-40^{\circ}\text{C} / +70^{\circ}\text{C}$; ətraf mühit şərtləri standartı MIL-STD-810G-yə uyğun.

İstifadə sahələri: HHM silah sistemləri; yüksəksürətli hədəf təqibetmə sistemləri; optik-elektron sistemlər.

Texniki xüsusiyyətləri: lazer tipi ND-YAG; lazer dalğasının uzunluğu $1.06 \mu\text{m}$; impuls enerjisi $> 80 \text{ mJ}$; ölçmə tezliyi 20 pps; iş vaxtı: aramsız enerji impulsu; məsafə ölçmə diapazonu 300 m – 20000 m; diapazon imkanı/dəqiqliyi $5 \text{ m} / \pm 5 \text{ m}$; şüa göstərmə $< 2 \text{ mrad}$; detektor tipi APD; qidalanma interfeysi: MIL-STD-1275D; çəkisi $< 21 \text{ kq}$.

Əsas xüsusiyyətləri: kompüterlə nəzarət imkanı; ilk/son əksetmə seçimi; maskalı hədəf nizamlayıcısı; hər atımda 8 hədəf ölçmə imkanı (xüsusiyyətləri əvvəlcədən bildirilmədən dəyişdirilmə imkanları da mövcuddur. Digər göstəriciləri $\pm 10\%$ -dir).